This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

AC 49.2
So 2

JP

HARVARD UNIVERSITY
ARNOLD
ARBORETUM
PRESENTED BY
CHARLES SPRAGUE SARGENT
1892

Indologische
DELFT - 1882
ing

GESCHIEDENIS

VAN HET

KULTUURSTELSEL,

DOOR

G. H. VAN SOEST.

Tweede Deel.

ROTTERDAM. — H. NIJGH.

1869.

GESCHIEDENIS

VAN HET

KULTUURSTELSEL,

DOOR

G. H. VAN SOEST.

Tweede Deel.

ROTTERDAM. — H. NIJGH.

1869.

GESCHIEDENIS

VAN HET

KULTUURSTELSEL,

DOOR

G. H. VAN SOEST.

Tweede Deel.

ROTTERDAM. — H. NIJGH.

1869.

ROTTERDAM. — NIJGH'S HANDELS- EN BOEKDRUKKERIJ.

INHOUD.

DERDE GEDEELTE. — HET KULTUURSTELSEL ONDER VAN DEN BOSCH.

Bladz.

Inleiding ..... IX.

Hoofdstuk I. — De geboorte van het stelsel..... 1.

Nederlands verval. — 1813. — WILLEM I. — Het rijk der Nederlanden. — Noord en Zuid. — Het financiëel beleid. — Geldnood. — Voorstellen van DU BUS. — Kolonisatie-plan of uitgifte van woeste gronden aan Europeanen op Java. — VAN DEN BOSCH, zijne loopbaan, zijn karakter, zijne inzigten. — Zijne dubbelzinnige houding tegenover ELOUT. — Zijn plan van het kultuurstelsel. — Vruchtelooze poging om het als eene kombinatie van het nieuwe met het oude voor te stellen. — ELOUT bestrijdt het krachtdadig. — Voorstel van VAN DEN BOSCH om de Handelmaatschappij het monopolie van den Indischen handel toe te kennen. — Laatste betoog van ELOUT. — 's Konings beslissing. — Bevoegdheid aan VAN DEN BOSCH toegekend. — ELOUT's aftreden.

Hoofdstuk II. — VAN DEN BOSCH in Indië ..... 63.

Einde van den Javaschen oorlog. — Annexatie van inheemsche provinciën. — Andere gevolgen. — Invoering der indigo- en suiker-kultures. — MERKUS. — Zijne antecedenten. — Zijne bestrijding van het kultuurstelsel. — Invloed zijner oppositie op den raad van Indië en op VAN DEN BOSCH. — Eerste goedkeuring door het opperbestuur. — Uitbreiding van het stelsel in alle residentiën van Java. — Voorspiegelingen van VAN DEN BOSCH beantwoord door vleijende aanmoedigingen uit het moederland. — Hij monopoliseert het geheele koffieproduct en den handel. — Zijne overspannen verwachtingen. — Hij aanvaardt openbaar de absolute magt. — Omwenteling van het Indisch bestuur en van de volksinstellingen. — Lotgevallen der kultures. — Geldelijke uitkomsten. — Nederlaag van VAN DEN BOSCH vóór Bondjol.

Bladz.

Hoofdstuk III. — De handel en de Handelmaatschappij..... 157.

Hoofdstuk IV. — Van den Bosch in Nederland ..... 187.

De Belgische omwenteling. — Pogingen om door geweld de zuidelijke gewesten te herwinnen. — Nationale geestdrift. — Zij verflaauwt merkbaar na de inneming der citadel van Antwerpen. — Leeningen en belastingen. — Uitputting. — Radeloosheid van Willem I. — Reden zijner aarzelingen. — Hij is eindelijk gedrongen om toe te geven. — Van den Bosch's terugkeer in het moederland. — Hij maakt zich sterk den Koning de noodige geldsommen te bezorgen om te kunnen volharden. — De middelen die hij te baat neemt. — De konsignatiekontracten met de Handelmaatschappij. — Bederf van het Indische muntwezen. — De leeningen op den beweerden voorspoed der Indische bezittingen. — De kultures van 1834 tot 1839. — Indigo. Suiker. Koffie. Thee. Kochenille. Kaneel. Tabak. Zijde. Peper. Katoen. — Krisis op Java. — Gedwongen likwidatie met de Handelmaatschappij. — Ontwerp-leening van 56 millioen. — Val van van den Bosch. — Abdikatie van Willem I.

DERDE GEDEELTE.

HET KULTUURSTELSEL ONDER VAN DEN BOSCH.

INLEIDING.

De geschiedenis der invoering en werking van het kultuurstelsel omvat een modern tijdvak, dat geene duistere noch twijfelachtige punten op te helderen laat. Zij heeft niets te doen met problemas. De feiten zijn duidelijk, onbetwistbaar; zij behoeven slechts gegroepeerd en in het licht gesteld te worden.

Die taak is uitmuntend voorbereid. Bouwstoffen werden van verschillende zijden aangebragt. DANIEL STEYN PARVÉ, een intelligent bestrijder van het stelsel, opende de rij der openbaringen. ELOUT, uit een loffelijken eerbied voor de nagedachtenis van zijn onvergetelijken vader, leverde bijdragen die eene hooge waarde voor den beoefenaar der geschiedenis bezitten. Den tijdgeest vindt hij trouw weêrgegeven in de met groote zorg bewerkte verzameling van DE WAAL. De uitstekende monographie, door TIJDEMAN aan de Handelmaatschappij gewijd, heldert volkomen op de verhouding van dat ligchaam tot het stelsel. Vooral de lijvige reeks van officiëele stukken, op last van den minister FRANSEN VAN DE PUTTE, door VAN DEVENTER uitgegeven, verspreidt een dikwerf verrassend licht en veroorlooft de nuchtere werkelijkheid met den vinger te

betasten. De moedige staatsman, die aldus het belangrijke doch moeijelijk genaakbare archief van het ministerie van koloniën voor iedereen ontsluijerde, heeft geen geringe dienst bewezen aan hen, die de leer der opregte, onopgesmukte waarheid belijden.

Met de voorhanden bouwstoffen, is het geen kunst de instructie te ondernemen van het groote geschiedkundige feit, dat, sedert 1830, regtstreeks Java en zijdelings den geheelen Indischen Archipel beheerscht, en dat op het lot van Nederland een gewigtigen invloed heeft uitgeoefend. De moeijelijkheid ligt in de opvatting van het historisch drama.

Moet het kultuurstelsel als het streven en het werk van velen voorgesteld, moeten allen, die in meerdere of mindere mate er hunne krachten aan wijdden, in de rol, welke zij vervulden, herdacht worden?

Hij, die een dergelijk minutieus verhaal verwacht, moet de volgende bladzijden niet lezen. Zij zijn een uitvloeisel van de overtuiging, dat het kultuurstelsel zijn ontstaan had te danken aan één man, VAN DEN BOSCH, de dweepende inkarnatie van de voormalige O.-I. Compagnie; dat zelfs aan WILLEM I, die het met zijne koninklijke sanctie bekrachtigde, en aan BAUD, die het redde van spoedige ineenstorting, slechts eene ondergeschikte verantwoordelijkheid mag worden toegerekend.

Die overtuiging verklaart, waarom de duistere medewerkers van VAN DEN BOSCH, meestal personen die altoos gereed staan om elk gezag te believen, in eene verdiende vergetelheid worden gelaten. Toen de zon van VAN DEN BOSCH rees, was het eene verdienste en eene groote verdienste, tegenover een man als hij, in het strijdperk te treden en andere denkbeelden, dan de zijne, openhartig te verdedigen. ELOUT in Nederland,

MERKUS in Indië aarzelden niet aan de inspraken van hun geweten te gehoorzamen en, zonder de gevolgen te berekenen, in verzet te komen tegen de plannen van VAN DEN BOSCH.

Aan dien strijd moet worden herinnerd, ook ter wille van de toekomst. Er zal een tijd komen, dat de Nederlanders het kultuurstelsel algemeen zullen beschouwen als eene vlek, die op het nationaal geweten kleeft. Het mag hun dan eenigen troost geven, zich te herinneren, dat dit vrijheiddoodend stelsel niet kon ingevoerd worden, zonder althans de krachtige protesten uit te lokken van enkele vertegenwoordigers van onze vrijheidlievende nationaliteit, en misschien zullen zij het in een hunner landgenooten billijken, dat hij niet terugdeinsde voor het verhaal van treurige daden en gebeurtenissen, gedachtig aan de les van een der oudste geschiedschrijvers, »dat men het voordeel der geschiedenis »niet alleen moet zoeken in voor het vaderland en het na»geslacht navolgenswaardige voorbeelden; maar ook in »bespiegelingen, die ons leeren ondernemingen te ver»mijden, welke niet zonder schande kunnen aangevangen »en voltooid worden (1)."

(1) TITUS LIVIUS. *Praefatio.*

HOOFDSTUK I.

DE GEBOORTE VAN HET STELSEL.

Nederlands verval. — 1813. — WILLEM I. — Het rijk der Nederlanden. — Noord en Zuid. — Het financiëel beleid. — Geldnood. — Voorstellen van DU BUS. — Kolonisatieplan of uitgifte van woeste gronden aan Europeanen op Java. — Ontwerp-ELOUT. — VAN DEN BOSCH, zijne loopbaan, zijn karakter, zijne inzigten. — Zijne dubbelzinnige houding tegenover ELOUT. — Zijn plan van het kultuurstelsel. — Vruchtelooze poging om het als eene kombinatie van het nieuwe met het oude voor te stellen. — ELOUT bestrijdt het krachtdadig. — Voorstel van VAN DEN BOSCH, om de Handelmaatschappij het monopolie van den Indischen handel toe te kennen. — Laatste betoog van ELOUT. — 's Konings beslissing. — Bevoegdheid aan VAN DEN BOSCH toegekend. — ELOUT's aftreden.

Nederland's magt taande snel en onophoudelijk van het oogenblik dat zijn gezag in het verre Oosten voor goed scheen gevestigd. Het toppunt zijner grootheid werd dadelijk het uitgangspunt van zijn verval. Zóó schitterend was zijn roem geweest, zóó diep zou de vernedering wezen. Toen reeds de veerkracht ontbrak om de eer van den geboortegrond op te houden, behield het nog eenigen tijd de straalkrans van zijn prachtig verleden. De groote monarchiën van Europa koesterden steeds een onbestemden eerbied voor het kleine noerassige land, waar eenmaal duizende vreemde soldaten hunne geheimzinnige graftombe vonden. Inwendige

verdeeldheid, rampzalige partijwoede verscheurde in koelen bloede het waas dat, meer dan zijne vermolmde vestingen en zijne verlaten dijken, het vaderland tegen uitheemsche begeerlijkheid beschermde. Het waren Nederlanders die, om hunne huisselijke twisten te beslechten, den vreemdeling aan de grenzen opzochten en hem overhaalden hunne vrije bakermat te vertrappen (1).

Eenmaal straffeloos bezoedeld, daalde Nederland tot eene gemakkelijke prooi van buitenlandsch geweld. Afgeloopen door gewapende benden uit alle oorden, werd het beurtelings door vriend en vijand gestroopt, of liever alle voorwendsels dienden om het in den grond te booren (2). Ten einde nog enkele jaren een schijn

---

(1) De partijziekte was in 1787 zoo overheerschend dat zij alle gevoelens van vaderlandsliefde uitdoofde. Men was geen Nederlander meer, maar een partijman. BILDERDIJK beroemt er zich op den hertog VAN BRUNSWIJK tot gids te hebben gediend in zijne expeditie tegen Holland: «waarbij ik welhaast tot wegwijzer diende, en hem de bruikbaarheid of onbruikbaarheid der deels doornatte gronden, de wegen, die geschikt waren tot hinderlagen, de bijpaden, en al wat tot de kennis van het *terrain* behoorde, vooraf aanwees en opteekende; zoo als hij mij ook bij de overgave van Amsterdam op de parade aan den Overstoom, als ik hem met het succès der Pruissische wapenen onder hem geluk wenschte, met een openbaren handdruk toevoegde: «tout cela n'est dû qu'à vous, Monsieur." *Geschiedenis des Vaderlands*, XII, bl. 206—207. De eer dat werk gedaan te hebben werd BILDERDIJK betwist door G. K. VAN HOGENDORP. Zie het tweede deel der *Brieven en Gedenkschriften van* G. K. VAN HOGENDORP, uitgegeven door zijn jongsten, thans eenigen zoon, 1866.

(2) De Engelschen bedienden zich van ons ongeluk om onze koloniën en schepen te nemen, zoo 't voorgeven was, ten einde ze te bewaren tot de herstelling van de wettige regeering; maar in der daad, om er zich meê te verrijken, gelijk het dan ook gedaan heeft. BILDERDIJK, *Geschiedenis des Vaderlands*, XII, bl. 104. Verregaand waren de ongeregeldheden, waardoor zij (de Engelschen) zich, overal waar zij zich bevonden, gevreesd en gehaat maakten. In het begin van october (1794), vaardigde de hertog van YORK eene waarschuwing uit tegen alle daden van geweld, roof en plundering. In dien akeligen nacht, bij de ontruiming van Nijmegen, onder het hevigst bombardement, waren zij woest en ontmenscht genoeg, om, even alsof zij eene vijandelijke stad verlieten, de ongelukkige en beangste stedelingen, die naauwelijks eene schuilplaats konden vinden, waar zij zich voor het vliegend moordtuig veilig oordeelden, te plunderen en te berooven. ROGGE, *Tafereel van de geschiedenis der jongste omwenteling in de Vereenigde Nederlanden*, bl. 58—59.

De Franschen gedroegen zich wel in ons land, maar kochten alles wat hun aanstond voor *assignaten*, die uit de publieke kassen gerealiseerd moesten worden; vorderden zware contributiën van geld, kleederen, wapenen, en wat niet al; maar beschermden de nu onderliggende partij voor geweld en baldadigheid..... Het scheen wijders dat Frankrijk beproeven

van onafhankelijkheid te behouden, kocht het, op het laatst der vorige eeuw, van Frankrijk den naam van Bataafsche republiek voor 100 millioen, den afstand van een deel der zuidelijke grenzen en het onderhoud van 25,000 gewapende Franschen. Aan Engeland moest het daarvoor offeren 4 oorlogschepen, 110 koopvaarders en 6 rijk geladen Oost-Indievaarders, die, in de Engelsche havens, in beslag genomen en later verbeurd verklaard werden (1). Evenzoo moest het aan twee kanten bloeden voor de landing der Engelschen in 1799 op de Noord-Hollandsche kusten. Aan den Helder werden de laatste Nederlandsche oorlogsbodems, onder het masker van vriendschap, door de Britten vernietigd en Nederland betaalde tevens verbazende sommen aan de Fran-

---

wilde of er dan geen eind aan het doen van opofferingen, geen eind aan 't geduld der Hollanders, en geen uitputting aan de Hollandsche middelen was. De ambassadeur SEMONVILLE zei ook in een vlaag van verbaasdheid als hij in 1805 't land verliet: „Mais enfin! il faut l'avouer, ce pays est tout-à-fait inépuisable." BILDERDIJK, XII, bl. 103. Een ander Franschman, LOMBARD DE LANGRES, *ambassadeur en Hollande*, 1798, 1799, schrijft in zijne *Mémoires:*

„Avions-nous dans nos armées quelques bataillons bien déguenillés, bien exténués, c'étaient ceux-là qu'on faisait filer sur la Hollande et quand ils étaient beaux et bien luisans, on avait soin de les retirer pour faire place à d'autres en aussi piteux état, et que nos bons amis remplumaient comme leur dévanciers. Passe encore, si le gouvernement batave avait été maître d'habiller lui-même nos césars, il l'eût fait avec économie, et l'eût bien fait; mais non, nous avions là une nuée d'ouvriers, porteurs de grands ciseaux, qui se sentant bien épaulés voulaient tailler eux-mêmes en plein drap; de façon que le soldat était moins bien vêtu, et qu'il en coutait le double à la Hollande.

„Sous prétexte d'empêcher le commerce avec l'Angleterre, une bande de pirates, se disant corsaires, investissait tous les ports; et quand, après avoir échappé sur les mers à mille dangers, le vaisseau national, chargé du produit des colonies, se réjouissait d'entrer au port, les forbans s'en emparaient, et, malgré les droits du propriétaire, le deuil d'Amsterdam et les justes réclamations de l'autorité, la cargaison devenait la proie de ces vampires.

„Outre un traitement considérable, c'était tant pour la table du général en chef, tant pour sa police particulière, tant pour son logement; c'était tant pour l'inspecteur en chef, tant pour les inspecteurs en sous-ordre et des commissaires de toute couleur: dogues, mâtins levriers, barbets, c'était à qui ferait franche lippée; et jusqu'au moindre roquet, tous mordaient au gâteau.

„On eût dit qu'en Hollande il pleuvait des ducats." Ibidem, bl. 327. Verg. *Geschiedenis van het kultuurstelsel*, I, bl. 40—44, 55—84.

(1) VAN KAMPEN, *Geschiedenis van de Fransche heerschappij in Europa*, IV, bl. 245.

schen, die het van zijne zoogenaamde vrienden bevrijdden (1). Bij de hervatting der vijandelijkheden in 1803 werden weder in Engeland vele rijke Hollandsche bodems opgebragt, en werd aan scheepvaart en handel een doodelijken slag toegebragt. De Nederlanders, sedert twee eeuwen overheerschers van groote volken in Indië, ondergingen, eindelijk, op hunne beurt de schande der overheersching. De smarten, voor welke zij doof waren in andere werelddeelen, waren thans hun deel. Aan schaamtelooze geldafpersingen en vernederingen van allerlei aard blootgesteld, zag Nederland zijne welvaart geheel vernietigen, zijne schatten tot op den bodem leegputten, de kern zijner mannelijke bewoners op vreemde slagvelden voor vreemde belangen of hartstogten sneuvelen (2). Van volslagen magteloosheid verviel het tot het diepste peil van ellende, armoede en uitputting. De bevolking verminderde, alleen te Amsterdam van 210,000 zielen tot 180,000, waarvan 100,000 vrouwen. Haarlem, den Haag, Delft, Leiden dreigden geheel te vergaan (3). De groothandel, getroffen door het kontinentale stelsel, stond letterlijk stil. Talrijke tolliniën belemmerden buitendien het binnenlandsch verkeer. Niet eens vermogten de gedrukte Nederlanders zich over hun lot te beklagen. De gedachten werden bespied. Het was onveilig zich op openbare plaatsen een woord te

---

(1) De generaal Bruns o. a. ontving, behalve een gouden degen, een ton gouds, en was nog niet tevreden.

(2) Van Kampen, *Geschiedenis van de Fransche heerschappij in Europa*, VI, bl. 197. In 1811 werd de conscriptie opgevoerd tot 50,000 man. De keizer deelde de jonge lieden die zich lieten vervangen bij de zoogenaamde eerewachten in.

(3) Het sloopen van huizen en gebouwen was eene zoo opvallende spekulatie geworden, dat er eene wet werd gemaakt in 1814 om haar te belemmeren (*Staatsbl.* no. 73). Deze wet werd tien jaren later ingetrokken, nadat men reeds met succes het denkbeeld had beproefd, om het bouwen van woningen aan te moedigen door vrijstelling gedurende eenige jaren der grondbelasting.

laten ontvallen over de treurige wederwaardigheden des tijds.

Geen wonder dat NAPOLEONS val luide vreugdekreeten deed aanheffen en het optreden van een vorst uit het huis van Nassau de Nederlanders met eene schier onuitputtelijke verrukking vervulde. De man, aan wien zij zich in 1813 zoo innig verbonden, was overigens berekend hun onverdeelden bijval te winnen. Toen WILLEM I als soevereine vorst werd uitgeroepen, had hij den vollen mannelijken leeftijd bereikt en een bewogen verleden doorworsteld. Geboren den 24 augustus 1772, was hij in zijne prille jeugd getuige van de partijwoelingen die het stadhouderschap van zijn vader, prins WILLEM V, kenmerkten. Aan zijne hand, zwierf hij, op dertienjarigen leeftijd, van den Haag naar Breda, Friesland en het Loo. De onderdrukking der patriotten verschafte hem eerst de gelegenheid het Akademisch onderwijs aan de hoogeschool te Leiden te genieten, waar zijn leergierige geest, zijn uitstekend geheugen, zijn prematuur rijp oordeel werden opgemerkt. Zijne, destijds zoo hoog gewaardeerde, godsdienstzin en onbesproken levenswandel droegen niet weinig bij, om in hem de type te beloven van een echt oud-hollandsch karakter. Hij bevestigde dien dunk door, bij de eerste opwelling der hartstogten, zijne eerste liefde te schenken aan de edele prinses WILHELMINA, dochter van FREDERIK WILHELM II van Pruissen, met wie hij te Berlijn den 1 october 1791 in het huwelijk trad. Nog geen vier jaren later, den 17 januarij 1795, sloeg de prins den weg in der bannelingschap, welke eerst met de gebeurtenissen van 1813 een einde zou nemen.

De negentien jaren, die hij op vreemden bodem doorbragt, hadden op de ontwikkeling van zijn karakter

een beslissenden invloed. Hij behoorde tot die weinigen, voor wie de lessen van den tegenspoed niet ijdel zijn. Ofschoon niet geheel vreemd aan het oorlogsterrein (1), gaf hij de voorkeur aan de bezigheden van den vredelievenden staatsman. Naauwelijks in Engeland in 1795 aangekomen, zocht hij zich te onttrekken aan de ondragelijke werkeloosheid van den banneling. Hij vertrok naar Pruissen, kocht de heerlijkheden van JABLONOWSKI in Polen, later nog uitgestrekte landgoederen in Silezie. Spoedig was zijne bekwame leiding in het beheer van deze eigendommen te erkennen. Uitgeweken Hollanders kwamen er zich vestigen. De prins stond hun gronden af met het noodige akkergereedschap en stelde hun vrij van landpacht en belasting. In zijne Poolsche bezittingen vernietigde hij het lijfeigenschap der opgezetenen en getroostte zich aanzienlijke opofferingen tot verbetering van land en volk (2). Zijne administrative bekwaamheden verwierven hem het vorstendom Fulda, waarmede NAPOLEON het huis van Oranje-Nassau in 1802 schadeloos stelde voor het verlies van het Nederlandsch stadhouderschap, en waarvan WILLEM V onmiddelijk ten gunste van zijn zoon afstand deed.

Gedurende vier jaren, was dit miniatuur-landje eene oefenschool voor den prins, waar hij moeijelijkheden ontmoette die hem later op breeder gebied zouden overvallen(3).

---

(1) WILLEM I maakte in 1793 den veldtogt in Vlaanderen. In 1809 werd hij aan een been gewond in den slag van Wagram. Zie onder anderen, ENGELBERTS GERRITS, *Het leven en de regering van Z. M.* WILLEM I, *koning der Nederlanden.*

(2) ENGELBERTS GERRITS, bl. 84 en 85. BILDERDIJK, *Geschiedenis des vaderlands*, XII, bl. 113.

(3) Het lag in zijne rigting den invloed der Roomsche geestelijkheid te fnuiken, die, vóór hem, oppermagtig in Fulda was. De inkomsten der geseculariseerde goederen, welke zij meenden terug te bekomen, werden door hem besteed aan het stichten van een voortreffelijk gasthuis voor zieken, zoodat hij bestendig de kerkelijken tegen zich had, terwijl het volk zijne goede bedoelingen eerst waardeerde nadat de prins Fulda had verlaten. Zie *Levens- en karakterschets van* WILLEM FREDERIK, *prins van Oranje-Nassau*, naar het hoogduitsch van J. VON ARNOLDI, bl. 61—78.

Hij vierde de teugels van het bewind persoonlijk, bestudeerde de zaken tot in de geringste bijzonderheid, en besliste, na rijp beraad, gewoonlijk in een zin, dien men tegenwoordig »gematigd liberaal" zou noemen.

In 1806, ten gevolge van de oprigting van het Rijnverbond, aan hetwelk de prins geen deel wilde nemen, verliet hij Fulda, om het na den slag van Jena voor goed te verliezen. Nog enkele jaren van stille afzondering in zijne Poolsche bezittingen, slechts afgebroken door zijne deelname aan den veldtogt van 1809, en de gebeurtenissen van 1813 openden hem de schitterendste vooruitzigten.

Toen WILLEM I, den 30 november van dat jaar, op een en veertig jarigen leeftijd, te Scheveningen landde, was hij niet door het noodlot verbrijzeld. Hij had, zoo veel van hem afhing, er tegen geworsteld, — zich gelaten onderworpen aan de slagen die menschelijkerwijze niet waren af te weren. De tegenspoed voerde hem niet tot wanhoop, omdat hij steeds zijn werkzamen geest voedsel had gegeven. De voorspoed deed hem niet duizelen, omdat hij dadelijk verder zag dan de opgewondenheid van het oogenblik. Zijne eerste daad getuigde van meesterlijke zelfbeheersching. Op de partijmannen, die elkander beurtelings hadden onderdrukt, en misschien, in weerwil van de harde lessen der overheersching, weder bereid waren de oude veten te hernieuwen, moest zijne proklamatie van 30 november 1813 een geruststellend en verzoenend effect maken. »Ik ben »bereid en heb vastelijk besloten," verklaarde de prins, »al het verledene te vergeven en te vergeten. Ons ge»meen en eenig doeleinde moet zijn, de wonden van »ons dierbaar vaderland te heelen en hetzelve in zijn »vorigen luister en aanzien te herstellen. Alle partijschap

»moet voor altoos van onder ons gebannen zijn." En hij aanvaardde de teugels alleen onder de voorwaarde dat de regten van het volk door grondwettige instellingen zouden verzekerd worden, niettegenstaande de nationale geestdrift hem een soort van almagt opdrong.

Van alle vorsten, zijne tijd- en lotgenooten, die door NAPOLEON's val hunne tronen zagen herstellen, was WILLEM I inderdaad degeen, die het meest van de revolutie had geleerd, het opregtst bereid was de veranderingen, door hare beginselen te weeg gebragt, te eerbiedigen. In een gemeenebest geboren en opgevoed, had het gezag zich nimmer aan hem vertoond als het middel om aan persoonlijke willekeur bot te vieren. Zijne lotgevallen hadden zijn nadenkenden geest nog meer gestemd tot gematigdheid. Voormalige patriotten en orangisten, dienaren van koning LODEWIJK en van NAPOLEON, waren hem gelijkelijk welkom. Bekwaamheid om het land veeleer dan zijn persoon te dienen, waren de eischen die WILLEM I op den voorgrond stelde. Nevenbeoordeelingen weerhielden hem niet om bestendig den regten man op de regte plaats te zetten. Met betrekking tot de ontwikkeling der groote nijverheid was hij zijnen tijd vooruit. Hij droomde voor haar in zijn land eene eereplaats, welke de openbare meening haar eerst veel later zou toekennen. Practisch van aard, aarzelde hij niet de ondernemendste Nederlander te worden om zijn ideaal te verwezenlijken. Geen plan, bestemd om de nationale bedrijvigheid te bevorderen, hoe grootsch ook, of het trok zijn ernstige aandacht, en wanneer het slechts uitvoerbaar was, ondersteunde hij het met zijn eigen middelen (1). Deze deelneming, met

(1) WILLEM I bevorderde krachtdadig het aanleggen van gemeenschapsmiddelen te water en te land. De eerste Nederlandsche spoorwegen zijn aan zijne persoonlijke en be-

zuivere bedoelingen aangevangen, verwikkelde later den vorst in personele belangen en laadde op zijne staatkundige maatregelen wel eens de beschuldiging van baatzucht, — treffend bewijs dat iedere taakverwisseling tot valsche verhoudingen leiden moet en zelfs een uitstekend vorst wel doet, aan het publiek over te laten hetgeen de roeping van het publiek is (1).

Het was echter Nederland niet lang gegeven alleen de vruchten te plukken van de werkzaamheid van Willem I. De vereeniging met Belgie, in 1814 besloten, moest spoedig tot stand komen. Gedurende vijftien jaren, zou zij een strijd openen tusschen Noord en Zuid, en den koning tot de meest wanhopende uitersten voeren. Het rijk der Nederlanden, zoo als het uit de besluiten van het congres te Weenen te voorschijn kwam, bleek spoedig slechts eene geographische benaming te zijn. Hetgeen de loop der gebeurtenissen in vorige eeuwen had gescheiden, was in 1815 niet meer te vereenigen. De gewesten, welke zich van Spanje hadden losgerukt en een veel beteekenend zelfstandig leven hadden geleid, waren niet meer te koppelen aan de provincien die, in den onafhankelijkheidsoorlog uitgeput,

---

slissende medewerking te danken. Ook gaf hij eene krachtige impulsie aan de droogmaking van plassen en overstroomde landerijen, welke tot de schoonste nationale ondernemingen behooren.

(1) Het gemoedelijk oordeel van P. J. Elout, *Bijdragen*, 1863, bl. XXV, over Willem I, mag hier herinnerd worden: „Er was bij den koning eene edele zucht om 's lands „welzijn krachtig te bevorderen, en van de talrijke hulpbronnen, boven velen aan het schoone „rijk der Nederlanden geschonken, geen enkel ongebruikt te laten. Hij mag zich in de ge„bezigde middelen nu en dan hebben vergist. Hij mag geen weêrstand hebben geboden aan „den geest van centralisatie, dien hij aantrof. Hij mag in de binnenlandsche aangelegenhe„den belangen hebben beheerscht, die, in den gewonen gang, bovenal eene vrije werking „eischten; het betamelijk gevoel van waardigheid, van zelfstandigheid, het besef van hetgeen „zijn rijk aanbood, pijnlijke herinneringen en ondervindingen mogen hem soms hebben geleid „tot eene schijnbare geringschatting van welwillende internationale betrekkingen: 's Konings „trouwe bedoelingen en onvermoeide behartiging van 's lands zaken zullen tijdgenoot en „nakomeling met eerbied en dankbaarheid blijven gedenken."

onder het Spaansche juk bleven en later aan het huis van Oostenrijk overgingen. De staatkunde had als het ware twee volken gemaakt van de oorspronkelijke stamgenooten. Nederlanders en Belgen waren geheel van elkander vervreemd. Gedachten, godsdienst, zeden, levenswijs, belangen verschilden opmerkelijk. De Noordelijke bewoners waren zeevarenden, handelaren, kolonisten; de Zuidelijke vastelanders. De eersten hadden zich doordrongen van de denkbeelden der hervorming; de laatsten waren sedert lang weder terug gevoerd in den schoot van het katholicisme. De Noordelijken leerden den Franschen invloed haten en verfoeijen; de Zuidelijken waren er zoo zeer door beheerscht, dat zij hardnekkig de voorkeur gaven aan de Fransche wetten en de Fransche taal boven de Nederlandsche wetten en de Nederlandsche taal. Al wat het Noorden aangenaam was, mishaagde het Zuiden; de maatregelen, die in het eene deel van het land geduldig verdragen werden, lokten weerbarstigheid uit in het andere, en wanneer zij het Zuiden bevredigden, krenkten zij gevoelig de belangen van het Noorden.

Geen man, hoe geniaal, was in staat deze twee zoo scherp afgebakende elementen in een te smelten. Des te minder kon men het van WILLEM I vergen. De mogendheden hadden, ondoordacht, alleen uit vijandschap tegen Frankrijk, dezen verstandigen, doch juist niet politieken vorst, eene taak opgedragen boven zijne krachten. Begaafd met de deugden van den Noordelijken landzaad, miste hij de meer schitterende hoedanigheden noodig om de populariteit van het Zuiden te winnen. Berekend om een uitstekend konstitutioneel koning te zijn voor het oude Nederland, dat hij meer dan iemand begreep en dat hem volkomen vertrouwde,

viel hem de regering der vereenigde Nederlanden te zwaar en werd zij, met hare onvermijdelijke moeijelijkheden, een doolhof waarin hij zich moest verwarren (1). Zijn bestuur kenschetste zich meer door eene verregaande bemoeiziekte, dan door helderheid van inzigt en vastheid van uitvoering (2). Het waggelde bestendig tusschen Zuid en Noord, tusschen protestantisme en katholicisme. Nu eens gestemd voor het vrijhandelstelsel, een levensbeginsel van het Noorden, trachtte het dan weder door protectionistische maatregelen het Zuiden te believen. Het eene oogenblik toegevend zwak, sloeg het plotseling over tot ongerijmde strengheid. Als beeld van dit onbestemd en afwisselend beleid, had de regering niet eens een vasten zetel. Zij reisde gestadig van het Noorden naar het Zuiden. Men moest haar dan in den Haag, dan weder te Brussel en omgekeerd opzoeken.

---

(1) De onderstelling mag gemaakt worden, dat, indien WILLEM I ook ware geslaagd de Nederlanders en Belgen in vrede zamen te brengen, het rijk der Nederlanden toch geen duurzaam bestaan zou te gemoet zijn gegaan. Het hinderde de Franschen te fel, dan dat zij niet te eeniger tijd de uiterste pogingen zouden hebben aangewend om het te vernietigen.

(2) De regering van WILLEM I had in alles de hand. In onderwijs, godsdienst, landbouw, nijverheid en handel, beschouwde zij zich geroepen de onderdanen precies aan te wijzen wat zij doen of laten moesten. Men raadplege o. m. het besluit van 31 januarij 1824 *Staatsblad* n°. 19, betrekkelijk de vergunningen voor het oprigten van fabriken en trafiken; dat van 4 april 1824, waarbij de Nederlandsche visschers werd verboden binnen twee uren hemelsbreedte van de vaste kust van Schotland visch te vangen; de besluiten van 28 october 1819 en 6 augustus 1822, *Staatsbl.* nos. 54 en 34, die de belanghebbenden voorschreven hoe zij meekrap moesten bereiden. Aan de vaderlijke bemoeizucht der regering, niet zoo zeer aan eenig politiek doeleinde, moet men toeschrijven het gevaarlijk konflict met de Roomsche geestelijkheid en de vervolgingen tegen de argelooze protestantsche afgescheidenen. Want ook het Israëlitisch kerkgenootschap, waarin niemand ooit eenig gevaar voor den Staat ontdekte, werd onder den duim gebragt. Men zie, in het besluit van 20 junij 1820, *Staatsbl.* n°. 27, de voorzorgen voor het behoorlijk besnijden der jodenjongetjes, en, in dat van 1 september 1827, *Staatsbl.* n°. 39, de strafbepalingen uitgevaardigd tegen personen die nun later onbevoegd godsdienstig onderwijs gaven. De regering kon zelfs de dieren niet met rust laten. Bij haar besluit van 25 november 1827, beval zij de uitroeijing der konijnen in de geheele provincie Holland, Terschelling en Vlieland voorloopig uitgezonderd. Voorzeker, men handelde met de beste bedoelingen, die echter niet altoos werden gewaardeerd, omdat iedereen gaarne vrij wil wezen door eigen schade en schande wijs te worden, de eenige weg, overigens, ook voor de mannen van het gezag, om tot de wijsheid te geraken.

Bij het gemis eener heldere staatkunde, kwam een betreurenswaardig financieel beleid. WILLEM I volgde ten aanzien van 's lands geldmiddelen een onverdedigbare gedragslijn. Zij werden, in zijne handen, eene overheerschende liefhebberij en meteen het middel om het toezigt der staten-generaal te ontwijken. Ten einde dit doel te bereiken verkoos hij, boven het eenvoudig, duidelijk, openbaar, gestadig gecontroleerde financiewezen — een der overwinningen op de ouderwetsche regeringen — de verwikkeling der kunstmiddelen en de kronkelpaden der geheime operatien.

De gebeurtenissen in het laatst der vorige en in het begin der tegenwoordige eeuw waren bijzonder ongunstig voor de financien. Reeds in 1804 bedroegen de renten der nationale schuld 34,714,428 gulden, de gewone inkomsten slechts 30 milloen (1). In 1810, sloeg NAPOLEON bankroet en verminderde de schuld tot een derde. In 1814 werd besloten het getierceerd gedeelte, bij jaarlijksche uitlotingen van 6 millioen, in rentegevende schuld te verwisselen (2). De klimmende rentelast, met deze konversie aangevangen, zou zich, te gelijker tijd met een aanhoudend gebroken evenwigt tusschen ontvangsten en uitgaven, als een steeds voortknagende kanker doen kennen. De begrooting voor 1817 bedroeg 73,400,000 gulden, doch werd niet gedekt door de geraamde inkomsten (3). Te midden van den

(1) In het jaar 1799, bedroeg de rentelast *f* 26,244,833, een last, welke toen bovenmate werd geoordeeld. In 1810 was de schuld geklommen tot ongeveer *f* 40 millioen renten. De tiercering bragt haar terug tot *f* 14 millioen. Mr. F. A. VAN HALL, *Proeve van een onderzoek omtrent de schuld van het koningrijk der Nederlanden*, 1840. Bij zijne komst in Holland (1806), had koning LODEWIJK NAPOLEON verklaard de publieke schuld nimmer te zullen vernietigen. Hij verliet Holland, na de publieke schuld met *f* 90 millioen vermeerderd te hebben. BILDERDIJK, *Geschiedenis des Vaderlands*, XII, bl. 345.

(2) Wet tot herstel der nationale schuld van 14 mei 1814, *Staatsbl.* n°. 58.

(3) Wetten van 28 december 1816, *Staatsbl.* nos. 68 en 69. Bij de wet van 9 febr. 1818, *Staatsbl.* n°. 6, werd de begrooting nog verhoogd met *f* 3,381,000 (*f* 2,581,000 voor oorlog en *f* 700,000 voor justitie) en bij gevolg op het totaal cijfer van *f* 76,781,000 gebragt-

vrede, kwam men 45 millioen te kort (1). Men nam de toevlucht tot nieuwe belastingen om de gewone uitgaven te dekken, doch vruchteloos, zoodat in december 1819 de tweede kamer de tienjarige begrooting (1820—1830) verwierp, ten einde de regering tot spaarzaamheid te dwingen. De begrooting werd inderdaad van 76 op 59 millioen gebragt, doch met geen ander gevolg dan dat reeds in 1822 weder 22 millioen te kort schoten.

WILLEM I vond in deze omstandigheid aanleiding een lang beraamd plan, bekend onder den naam van domeinwet, aan de staten-generaal voor te stellen. Met eene som van 50 millioen, te verkrijgen door het vervreemden van lands-domeinen bij wijze van loting en door eene leening tegen 5½ pCt., zou men in alle behoeften der schatkist hebben voorzien, zonder bezwaar, zoo het heette, voor de ingezetenen (2). De staten vreesden echter de buitengewone magt welke de wet den koning, achter het domein-bestuur verscholen, toekende, en zij verwierpen haar met 75 tegen 20 stemmen, ondanks de wetenschap dat zij hem ernstig teleurstelden. De regering bekwam vervolgens magtiging een kapitaal werkelijke schuld te scheppen van 57,500,000 gulden, tegen den koers van 47 pCt., waardoor men voorzag

(1) Vergelijk de wetten van 9 februarij 1818, *Staatsbl.* n°. 5 en 7, tot vaststelling der begrooting van dat jaar. Tot dekking der uitgaven voor de bevestiging en bewapening van het Zuider frontier (Londensch traktaat van 13 augustus 1814), der suppletore begrooting van 1817, mitsgaders van het geraamd minder rendement der gewone inkomsten over 1817 en 1818, voor de achterstallige vorderingen en tot vergoeding voor de intrekking van het verleende oktrooi voor den uitsluitenden theehandel in de noordelijke provincien, werd den koning een krediet geopend van 45 millioen, waarvan hij *à fur et à mesure* gebruik zou maken, zóó dat in 1818 niet meer dan 25 millioen en in de beide volgende jaren 10 millioen werd gebruikt.

(2) De 50 millioen waren bestemd: 22 tot dekking van het te kort, 8 voor de vestingen, 13 voor kanalen en straatwegen, 4 voor oorlogschepen en 3 voor den opbouw der te Brussel verbrande paleizen.

in het te kort dat intusschen was aangegroeid tot 26,985,000 gulden (1). WILLEM I, hoezeer teleurgesteld, hield zich echter niet voor geslagen. In de volgende zitting kwam het plan, eenigzins gewijzigd en onder den naam van amortisatie-sijndikaat, op nieuw te berde. De meerderheid, zoo zeer ingenomen tegen de domeinwet, was nu meegaande. Het baatte niet dat de bestrijders deden uitkomen, dat de nieuwe wet hetzelfde doel beoogde. De staten-generaal gaven de gevraagde magtiging om het amortisatie-sijndikaat in te stellen, — niet bevroedende de wrange vruchten, welke deze later zoo berucht geworden instelling dragen zou (2).

Het sijndikaat bestond uit 50 leden, van welke 7 den altijddurenden kleinen raad uitmaakten, terwijl de overigen slechts nu en dan, in vereeniging met de eersten, vergaderden om het verrigte goed te keuren. Het had den schijn van een geheimzinnig parlement, dat naast het parlement der grondwet de financiën beheerde, doch werkelijk was het een blind raderwerk, dat door den koning in beweging werd gebragt. Gelijk de naam het aanduidt, bestond de voornaamste werkzaamheid van het sijndikaat in het amortiseren van nationale schuld, of liever in het verwisselen van oude in nieuwe schuld. Het diende echter tot velerlei doeleinden. Behalve een eerste fonds van 30 millioen, verkreeg het het bestuur der domeinen en de vrijheid om die van tijd tot tijd te vervreemden, uit de opbrengst kanalen en wegen te voltooijen en de steeds behoeftige schatkist jaarlijks met aanzienlijke sommen bij te springen (3). Het had vooral

(1) Zie de wet van 2 augustus 1822, *Staatsbl.* n°. 24.

(2) Wet van 27 december 1822, *Staatsbl.* n°. 59.

(3) De gewone begrooting van 1824 (uitgaven) was *f* 25,474,786.08, waarvan niet minder dan *f* 9,598,980.11 door het sijndikaat werden gedekt; voor die van 1825 gaf het sijndikaat *f* 10,358,351.21. Voor de jaren 1826—1829, dekte het gemiddeld een tekort van

tot onvermijdelijk gevolg de financiën met een geheimzinnig waas te omsluijeren. Den oningewijden werd het voortaan moeijelijk achter den waren staat van zaken te komen. De toestand verergerde onder de voorspiegeling van verbetering. De te korten namen bestendig toe, niet meer regtstreeks bij het rijk, maar zijdelings bij het sijndikaat. In 1824 maakte het eene nieuwe schuld van 100 millioen op de domeinen gevestigd en sloot het nieuwe leeningen om de Zederik- en Zuidwillemsvaart af te werken. Onder deze voorwaarden durfde men den toestand in 1825 niet ongunstig noemen, de begrooting op het papier doen sluiten en de opcenten van de in België zoo gehate gemaalbelasting van 13 tot 5 verminderen.

Naauwelijks was aldus met kunst en vliegwerk de werkelijkheid voor het oogenblik verbloemd, of de mare verspreidde zich van de geldelijke verlegenheden van het Indisch gouvernement. De dringende noodzakelijkheid om Indië geldelijke hulp te moeten verleenen, had men zich nimmer voorgesteld, en de eerste leening, groot 20 millioen, ten behoeve der overzeesché bezittingen, gesloten onder waarborg van het rijk (1), werd alleen toegestemd onder de verzekering dat die waarborg slechts fictief zou wezen en de Indische geldmiddelen stellig 1,400,000 gulden voor rente en aflossing zouden opleveren. Die verzekering was niet onopregt. Men mogt van de maatregelen, reeds door den kommissaris-generaal DU BUS genomen, verwachten, dat de opbrengsten uit Indië stellig de uitgaven voor de

---

6,819,408.08 op de eenjarige begrootingen. Zie de begrootingswetten *Staatsbl.* 1823 nos. 58 en 59, 1824 nos, 72 en 73, 1825 nos. 83 en 84, 1827 nos. 15, 16, 65 en 66, en 1828 nos. 87 en 88.

(1) Wet van 23 maart 1826, *Staatsbl* n°. 12.

koloniale dienst, de rente en amortisatie der aangegane schuld daaronder begrepen, ruim zouden vergoeden. De opstand van DIPO NEGORO verijdelde dit vooruitzigt en eischte nieuwe offers: troepen en geld. De leening van 20 millioen werd spoedig met 2,700,000 gulden verhoogd (1) en eene nieuwe leening, groot 15 millioen, mede onder den waarborg van het rijk, ten behoeve der overzeesche bezittingen aangegaan (2). De rentewaarborg klom hierdoor tot een jaarlijksch bedrag van 2,450,000 gulden, en daar, te midden van den Javaschen oorlog, niet te denken viel aan remises uit Indië, kwam de rente-betaling ten laste van het rijk, dat reeds ten einde raad was om zijn eigen te korten en behoeften te dekken.

Onder deze omstandigheden, werd de regering geroepen eene beslissende keus te doen omtrent de rigting van het bestuur in Indië. DU BUS had zijn onderzoek van den ekonomischen toestand van Java volbragt en de uitkomsten aan het opperbestuur medegedeeld (3). De schrandere kommissaris-generaal ging uit van het denkbeeld dat deze prachtige kolonie alleen door eene hoogere ontwikkeling van haren landbouw voordeelig voor het moederland kon worden. Zij behoorde hare productie te vermeerderen ten einde wederkeerig in staat te zijn artikelen van Europesche nijverheid te verbruiken, waardoor natuurlijk het handelsverkeer eene zekere vlugt zou nemen. De groote vraag was echter

---

(1) Wet van 22 december 1827, *Staatsbl.* no. 63. De waarborg gedurende 30 jaren door het rijk bij de vorige wet verleend, onderging echter geene vermeerdering.

(2) Wet van 27 december 1828, *Staatsbl.* n°. 90. Zie over de leeningen ten behoe van de overzeesche bezittingen, E. DE WAAL, *Nederlandsch Indie in de Staten-Generaal sedt de grondwet van* 1814, I, bl. 159 en v.

(3) In zijn beroemd rapport van 1 mei 1827. Bij STEIN-PARVÉ, *Het koloniaa monopoliestelsel nader toegelicht*, bl. 1—125.

door welk middel deze uitkomst te verkrijgen? Door den blooten inlandschen volksvlijt? De werkelijke staat der inheemsche zamenleving ontnam DU BUS dit droombeeld. Hij had de vaste overtuiging opgedaan, dat de Javasche landbouwer, aan zich zelf overgelaten, nimmer zijne nijverheid aanzienlijk zou vooruitbrengen; het was van hem niet te verwachten, dat hij iets meer zou ondernemen dan hetgeen hij noodig had om in zijne onvermijdelijke behoeften te voorzien. Buitendien, allerlei instellingen en goevernements-verordeningen verzetteden zich als zoo vele slagboomen tegen den inlandschen ondernemingsgeest. Over een groot gedeelte van het eiland door het kommunaal grondbezit belemmerd, kon de Javaan nergens ongestoord zijne onverdeelde zorg wijden aan het bedrijf zijner keuze. Hier zag hij zich gedrongen zijnen arbeid te verkwisten in de koffietuinen; daar werd hij aan zijne vruchtgevende bezigheid onttrokken, om onbeloonde heerediensten te verrigten bij de hoofden, aan den openbaren weg of elders voor goevernements-behoeften. Verstoken van het geringste bedrijfs-kapitaal, ontbrak hem zelfs de gelegenheid om het door volhardende inspanning te scheppen. Onzeker van de vruchten van zijn arbeid, gewoon tot zijne roerende goederen prijs te geven aan onbetamelijke eischen, armoedig te midden der rijkste natuur, viel er voor hem niet te denken aan intensieve verbetering van den ontgonnen bodem, noch aan ontginning van woeste gronden (1), noch aan het oprigten van fabrieken in welke sommige voortbrengselen van den tropischen landbouw eene eerste industriele bewerking ondergaan.

(1) Elders is reeds opgemerkt, dat de Indische regering ontginningen van woeste gronden door Javanen bepaald tegenging.

Van eene bevolking, geniveleerd tot den laagsten trap waartoe de landbouwer kan dalen, verwachtte DU BUS niet veel, onder den uitsluitenden invloed van het op Java heerschende stelsel van landbezit en landbouw. Hij achtte zich veeleer geregtigd eene geheel andere toekomst te voorspellen: »zijne (Java's) bevol»king," zoo als hij het meesterlijk schetst, »zal blijven »toenemen, maar traag. De ontginning van zijne onbe»bouwde gronden zal blijven toenemen, maar nog tra»ger. En wanneer, na lang tijdsverloop, alle gronden »op Java ontgonnen zijn, zal het over zijne geheele »oppervlakte eene bevolking bezitten, volmaakt dezelfde »als die thans een gedeelte dier oppervlakte bewoont »en bebouwt, eene bevolking namelijk die, overal opeen »gedrongen, zal bestaan uit ettelijke millioenen pachters »van heele, halve en kwart morgen gronds; elk bouwende »ter verkrijging van zijn voedsel; elk rijst bouwende en »anders niet; elk bouwende tegen de verdiensten van »den blooten daglooner; elk, in voldoening van zijne »eerste levensbehoeften, verteerende wat zijn stukje grond »hem geeft en zijne landrente hem laat; eene bevol»king, met een woord, die aan het goevernement wel »afwerpen zal de helft, twee vijfde of een derde van »haren rijstoogst, maar die aan den handel, aan den »uitvoer niet meer zal leveren dan wat zij thans levert, »van de producten onzer nationale nijverheid niet meer »slijten zal dan zij thans slijt, en in den engen kring »waar binnen hare maatschappelijke instellingen hare »welvaart en alle mogelijke ontwikkeling omsluiten, »onbekend met zoo vele genietingen en verkwikkingen »des levens, onvermogend om die ooit te kunnen berei»ken, het schoone Java zal bewonen en bebouwen op »eene wijze, waarbij deszelfs bezit voor den handel, de

»industrie en de welvaart van het moederland, van geen »meerder belang zijn, of worden kan, dan het tegen»woordig is (1)."

Du Bus ontraadde alle halve maatregelen. Het beperkt toelaten van Chinesche en Europesche handelaren, die den planter kapitaal voorschieten op zijne gewassen, zou, de ondervinding had het voldingend bewezen, het groote doel, beduidende vermeerdering van Java's productie, niet doen bereiken. Er moest meer geschieden, om in het gemis van een industrielen of midden-stand onder de Javanen te voorzien. Men moest Java koloniseren. Du Bus verstond daarmede geenszins eene immigratie van Europesche landbouwers, bestemd om door eigen handenarbeid werkzaam te zijn. Java had geen gebrek aan armen, en bovendien zou de aanvoer van Europesche arbeiders eene kostbare zaak worden, afgescheiden van de vraag of zij wel aan het klimaat zouden weerstand bieden. Zijne bedoeling was eene kolonisatie in het groot, eene kolonisatie meer nog van kapitaal dan van menschen (2); of, juister, eene ruime uitgifte van landen aan Europesche ondernemers (3).

Geen afstand echter van ingenomen gronden noch toekenning aan den eigenaar van heerlijke regten over de opgezetenen. Du Bus kwam met nadruk op tegen alle voorstellingen, waarbij men landbezit en beschikking over de bevolking als onafscheidelijk aan elkander vastknoopte. Wel verre de hand te willen slaan aan de

---

(1) Rapport van 1 mei 1827, bl. 48.

(2) Ibidem, bl. 54.

(3) Gronden zijn genoeg voorhanden en ook armen om hen te bebouwen, maar den Javaan ontbreken de noodige kennis en kapitalen. Beiden kan de Europees hem aanbrengen a zal hij volgaarne aanbrengen, mits men hem den toegang niet sluite; maar zal dit zijn et eenige vrucht voor Java's landbouw, zoo moet het gezamenlijk zijn en niet afzonderlijk Kapitaal zonder kennis, vermag zoo weinig als kennis zonder kapitaal. Ibidem, bl. 50.

gronden welke de Javaan bebouwt, of den Europeaan eenige aanspraak of eenig regt op die gronden, op hunne kultuur, en evenmin op den tijd of arbeid der bevolking toe te kennen, wenschte hij als eersten regel gesteld te hebben dat men alleen woeste en onontgonnen gronden den Europesche ondernemers zou toewijzen (1). Doch, overigens, moest de afstand op onbekrompen voet geschieden, bij voorkeur in de nabijheid van welbebouwde en vooral ruim bevolkte streken, die arbeiders voor de op te rigten groote ondernemingen kunnen leveren.

De vestiging van talrijke Europesche ondernemingen zou, volgens DU BUS, eene weldadige revolutie in de Javasche maatschappij te weeg brengen. Hare bekrompen toestanden zouden zich uitbreiden. De bevolking, welke zich verdringt, zou meer ruimte bekomen. Van dat kleiner gedeelte harer vruchtbare landen zou zij zich verspreiden over de nog woeste en onbebouwde gronden, waar de Europesche kapitalen zich vestigen. Het uitzigt op billijke dagloonen, de zekerheid van bestaan die zij aanbieden, zou menschen lokken, die nu, gelijk de boedjangs en menoempangs, in alle dessas voorhanden, in de meeste streken talrijk genoeg, maar niet deelgeregtigd in het sawabezit, veelal een kommerlijk en wisselvallig leven leiden (2). Menig landbouwer van een klein stukje gronds, juist voldoende en niets meer tot eigen voeding en betaling zijner rente, zou door den tijd gewaar worden, dat zijne arbeidzaamheid in de verdiensten, die billijke dagloonen hem aanbieden, een veel zekerder, zorgeloozer, maar vooral ruimer uitweg en beter bestaan kan vinden dan in zijn bekrompen landbezit (3).

---

(1) Rapport van 1 mei 1827, bl. 53 en 54.
(2) Ibidem, bl. 55.
(3) Ibidem.

»Zoo zal er ruimte komen" — aldus vervolgt DU BUS — »van den eenen kant, terwijl aan den anderen woeste »gronden in vruchtbare velden zullen worden herschapen. »Naar mate de ontginningen veld winnen, zal het te be»krompen landbezit op de reeds bebouwde gronden zich »kunnen uitbreiden, en zal een ruimer landbezit ook daar »gelegenheid openen tot een minder bekrompen stelsel »van kultuur. Wanneer de rijstkultuur zal voorzien heb»ben in de behoeften eener bevolking, die zich op de »nieuwe ontginningen zal ontlast hebben van haar exce»dent, zullen ook andere kultures naast die der rijst zich »kunnen ontwikkelen op diezelfde landen, die, ter voe»ding eener te overmatige bevolking, tot de uitsluitende »kultuur der rijst wel bepaald moesten blijven. Deze kultu»ren, op andere jaargetijden dan die der rijst invallende, »en hare zorgen vereischende wanneer de arbeid der rijst»velden stil staat, zullen kunnen waargenomen worden »door dezelfde armen, die de rijstkultuur verzorgd heb»ben. Eene opvolging en meer geregelde verdeeling van »kulturen en van den arbeid dien zij vereischen, zal veel »minder armen vorderen dan eene uitsluitende rijstkultuur »thans doet. De overblijvende bevolking zal volkomen be»rekend zijn om, met opvolgende kulturen, diezelfde gron»den te blijven bebouwen, die vroeger zooveel meer men»schen vorderden. Zij zal er die uren en dagen van wer»keloosheid aan besteden, die thans voor haar verloren »zijn, of zij wil of niet. De meer geregelde gang harer »werkzaamheden zal hare verdiensten doen toenemen, »haren welstand vermeerderen, haar in staat stellen over»winsten te maken. Het voorbeeld der Europesche plan»ters zal voor haar niet geheel verloren blijven. Vele ver»beteringen in landbouw en kulturen, waarvan zij geen »denkbeeld heeft, zal zij van lieverlede leeren toepassen

»en dezelfde bebouwde gronden, waarvan zij nu genoeg»zaam verslindt wat zij voortbrengen, zullen, bij minder »bevolking en steeds meerder productie, een steeds ruimer excedent in de schaal des handels kunnen wer»pen (1)."

Nog in andere opzigten zou, naar het gevoelen van DU BUS, de vestiging van Europeanen op Java op den inlander gunstig terugwerken. De binnenlandsche handel, geheel in handen der Chinezen en eigenlijk een woekerhandel, zou op zijn normaal peil komen. De ondernemers zouden zorgen, dat de Javaan zich goedkoop lijnwaden, gereedschappen en andere benoodigdheden kan aanschaffen, daar hoe gemakkelijker hij in zijne behoeften kan voorzien, hoe meer de vrije dagloonen zich in hun voordeel regelen (2). Tevens brengt hun belang mede, het werken op voorschotten tegen te gaan en den inlandschen planter te ontwennen, zijn product onder nadeelige voorwaarden te verpanden lang vóór dat het kan afgeleverd worden. Eindelijk zou het vestigen van veelvuldige landbouw-ondernemingen op groote schaal leiden tot het uitbreiden van wegen en gemeenschapsmiddelen, langs welke de binnenlands gevestigde dessa-bewoners hunne goederen naar de voordeeligste markt kunnen brengen (3).

Veelzijdig zou het belang van het moederland in deze beweging betrokken zijn. De meerdere productie en bij gevolg de meerdere consumptie van Java, zouden de han-

---

(1) Rapport van 1 mei 1827, bl. 58 en 59.

(2) Ibidem, bl. 81 en 86.

(3) Onder DU BUS werd gewerkt aan den grooten postweg om de Zuid van Java. Hij getuigt, bl. 86, dat de Javanen er niets aan hadden. Zij werden er overal van geweer zoodra zij er zich met hunne karren en buffels op durfden vertoonen. Te Buitenzorg en i den Oosthoek waadde de Javaan met zijn kar en buffels door den modder; op het groote deel van Java vervoerde hij zijn product bij dragt van paarden of menschen. De groot weg diende alleen tot gemakkelijker vervoer van personen en brieven en als groote militair weg.

delsbetrekkingen tusschen Nederland en zijne kolonie aanzienlijk uitbreiden. Java zou bekomen, hetgeen het nimmer bezat, een noemenswaardige markt van kapitalen, die, na landbouw, nijverheid en handel te hebben gevoed, ook voorzien in onverwachte goevernementsbehoeften, die zich iederen dag kunnen doen gevoelen (1). Doch vooral raadde DU BUS de uitgifte van woeste gronden aan uit een staatkundig oogpunt. De maatregelen sedert het begin der eeuw genomen hadden meer de hoofden verbitterd dan de bevolking gewonnen (2). De hoofden, tot regerings-ambtenaren herleid, hadden reeds veelzins het volksvertrouwen verbeurd, en zouden in de toekomst geen anderen invloed dan de beperkte invloed van regerings-ambtenaren uitoefenen. Eene tusschenklasse van Europesche partikulieren zou onze staatkunde doen wortel schieten. Gelijk DU BUS doet opmerken, »is landbezit in alle landen een eerste grondslag van »aanzien en invloed, voor wie het heeft, op zijne mede»ingezeten. Het landbezit van Europeanen op Java, onder »een stelsel van vrije dagloonen en handenarbeid, zou dus »eene reeks van wederkeerige betrekkingen en belangen »tusschen den inlander en ons doen geboren worden, »waar rust en orde en onderwerping aan het bestuur »niet dan bij winnen kunnen. Naarmate onze kapitalen »meer leven en werkzaamheid om zich heen zullen ver»spreiden, zal de invloed eener beschermende en wel»doende meerderheid, die geheel aan onze zijde zijn zal, »zich op de inlandsche bevolking ook meer doen gevoe»len, en eene mate van gehechtheid en genegenheid bij »haar ten onzen aanzien opwekken en onderhouden,

(1) Rapport van 1 mei 1827, bl. 89.
(2) Ibidem, bl. 87.

»waarin ons gezag den zekersten waarborg voor zijne »duurzaamheid zal vinden (1)."

Steeds practisch, steeds wars van utopische overdrijving, waarschuwde DU BUS tegen eene al te optimistische opvatting zijner schetsen. Alleen in verhitte verbeeldingen bestaat de tooverroede, waarmede men plotseling de volkstoestanden meent te kunnen herscheppen. De tijd, die het onkruid teelt, is niet minder noodig om het goede zaad te doen rijpen. »Dit alles" — zeide DU BUS — »zal wel niet het werk zijn van een dag, en »in zijn geheelen omvang ook niet van eenige weinige »jaren; maar een goed stelsel van kolonisatie legt er »niettemin al de gronden toe, en het zal er vroeger of »later de uitkomst van zijn moeten, naar mate een ver»standig en billijk bestuur er meer de hand aan zal »leenen. Het bestuur kan dit, aan de eene zijde, wan»neer het aan de kolonisatie met opregtheid zijne ge»heele bescherming en waakzame zorg zal willen toe»kennen, en, aan de andere, zal willen werken op de »vestiging, ook op de reeds bebouwde gronden, van een »meer zeker en individueel landbezit, dat de hoeksteen »worden moet van alle toekomstige ontwikkelingen van »kultuur op die reeds bebouwde gronden, gelijk de kunde, »nijverheid en kapitalen van den Europeaan het moeten »worden voor de ontginningen en kulturen van den nog »onbebouwden grond (2)."

De voorstellen van DU BUS waren gesteund door adviesen van den luitenant-goeverneur-generaal DE KOCK,

---

(1) Rapport van 1 mei 1827, bl. 88. DU BUS kon deze bewering met twee treffende voorbeelden staven. Twee Europesche landheeren, STAVERS en DEZENTJE, die om bijzondere redenen niet uit de Vorstenlanden waren verdreven, ondersteunden in den Javaschen oorlog, van 1825—1830, krachtdadig, met de bevolking hunner landerijen, de Nederlandsche troepen tegen de zoo populaire benden van DIPO NEGORO.

(2) Ibidem, bl. 59.

de leden der Indische regering, de hoofd-kommissie van landbouw, de factorij der Handelmaatschappij, die zich allen met klem van redenen voor het kolonisatie-plan uitlieten (1). In het moederland vonden zij natuurlijk een gunstig onthaal bij den minister ELOUT (2). Den 13den mei 1828 bood hij WILLEM I het rapport van DU BUS aan met een ontwerp-koninklijk besluit, waarin hij de zaak met de hem eigen helderheid en opregtheid preciseerde. De minister deelde het gevoelen van den kommissaris-generaal, dat, ter uitbreiding der productie van Java, men niet moest terugdeinzen voor eene onbekrompen toelating van Europeanen tot het landbezit. Zijn ontwerp magtigde de Indische regering woeste gronden in huur of pacht uit te geven aan Nederlanders, aan vreemde Europeanen, ingezetenen van Nederlandsch Indië, aan Javanen en vreemde Oosterlingen (3). Voor hen, die, in stede van zelve land

---

(1) Nog vóór dat DU BUS zijn rapport stelde, had zich de *élite* der Nederlandsch-Indische maatschapij ten gunste van de landuitgifte aan Europeanen verklaard. Zie, bij STEYN PARVÉ, de adviezen van den generaal DE KOCK, van MUNTINGHE en GOLDMAN, van de hoofd-kommissie van landbouw en het helder vertoog van de heeren RAM en BETH, vertegenwoordigers der Handelmaatschappij. Een enkel hoofdambtenaar, de heer MEYLAN, directeur der landelijke inkomsten en directe belastingen, had zich tegen landuitgifte verklaard. Dit was veeleer eene gelukkige omstandigheid. Zij schonk DU BUS de gelegenheid om eens voor al, op meesterlijke wijze (bl. 90—114), de bezwaren te ontzenuwen welke tegen de vestiging van Europeanen op Java worden aangevoerd.

(2) Volgens CORNETS DE GROOT, *over het beheer der koloniën*, bl. 90, vereenigde zich ook de raad van state met die voorstellen.

(3) Huur en pacht zou vooreerst verleend worden voor 40 jaren. Na ommekomst van dertig jaren, konden de pachters eene verlenging van 25 jaren vragen. Weigering tot verlenging zou in ieder geval aan de eindbeslissing van het opperbestuur verblijven. DU BUS had geen bezwaar tegen eigendom, doch aangezien men de ondernemers, in den aanvang, zoo min mogelijk met lasten moest drukken, raadde hij huur of pacht op langer termijn aan, ten einde, bij conversie van huur of pacht in eigendom, eenige meerdere regtstreeksche voordeelen voor de schatkist te kunnen bedingen. Het ontwerp-ELOUT was in dien zin gesteld. De gronden zouden in 1ste, 2de en 3de soort gerangschikt worden voor de pachtpenningen, welke zeer laag zouden zijn. Gedurende de eerste vijf jaren der uitgifte zou in geen geval pacht betaald worden en de daarop volgende vijf jaren slechts halve pacht. De overgang zou, gedurende 10 jaren, ontheven zijn van alle belasting, die van het zegel uitgezonderd, en, na dien tijd, nimmer meer bedragen hebben dan hetgeen, bij den overgang van vaste goederen in eigendom bezeten, werd betaald.

te ontginnen, mogten verkiezen de noodige grondstoffen voor suikermolens, indigo-fabrieken of andere trafieken aan te koopen, zou tevens de gelegenheid open staan, zich die te bezorgen door middel van overeenkomsten met de Javasche planters. Geene belemmeringen zouden de ondernemers in de uitoefening hunner bedrijven ontmoeten. Niet alleen zouden zij vrij wezen alle producten, behalve papaver, te teelen; hun werd regt van eigendom toegekend op al wat zij door landbouw, kunst en nijverheid op de pachtgronden zouden voortbrengen of oprigten. Te gelijker tijd moest de Javaan worden beschermd tegen willekeur en misleiding. Bij regterlijk gewijsde zouden zelfs grondhuurders, die hunne arbeiders onderdrukten, genoodzaakt kunnen worden binnen een te bepalen tijd hunne landen aan anderen over te doen. Met DU BUS twijfelde echter ELOUT niet aan eene associatie van Europesche en inlandsche vlijt, gegrond op wederzijdsche goede trouw en welwillendheid en bestemd de welvaart van beide bestanddeelen te verzekeren. Doch, behoedzaam tegenover de bestaande inrigtingen, wenschte hij daarin geene veranderingen te brengen, vóór en aleer de landuitgifte zijne krachten had doen kennen. Zij zou vooreerst beperkt zijn gebleven tot de residentie Bantam en de gewesten ten oosten van Cheribon (1), ten einde de gedwongen koffielevering in de Preanger geen afbreuk te doen, terwijl elders voor de koffieteelt het goevernement bij voortduring zijnen invloed op de bevolking zou hebben doen gelden, zoo lang de Europesche ondernemers de artikelen van uitvoer niet aanzienlijk vermeerderden (2).

---

(1) Doch, overeenkomstig het voorstel DU BUS, moest men gronden kiezen geschikt voor de teelt van producten voor de Europesche markt en gelegen in de nabijheid van volkrijke districten, waar de pachters gelegenheid zouden vinden om de vereischte arbeiders voor hunne ondernemingen te huren.

(2) P. J. ELOUT, *Bijdragen* 1851, bl. 186—187.

Dit plan, — de vrucht van ernstige onderzoekingen en van jaren lange overwegingen, gerijpt in het brein van ervaren met Java door en door bekende staatslieden, toegejuicht door allen die bevoegd waren een beredeneerd oordeel over de behoeften der kolonie uit te brengen, — zou stuiten tegen den benarden financielen toestand waarin het rijk der Nederlanden verkeerde, en prijs worden gegeven aan de gewaagde speculatien van een man, den generaal VAN DEN BOSCH, wiens persoonlijkheid, karakter en inzigten voortaan een zoo beteekenenden invloed op Indië zullen hebben.

VAN DEN BOSCH ontving het daglicht, den 2 Februarij 1780, in de nederige woning van een plattelands heelmeester te Herwijnen in Gelderland. Als kind genoot hij uitmuntend lager onderwijs, waarmede hij zijn geheel leven door wist te woekeren. Zijn vader ontbraken de middelen om den knaap eene opvoeding, geëvenredigd aan zijne vroegtijdige geestontwikkeling, te geven. Hij wenschte hem zoo goed als het kon voor zijn vak op te leiden, en de toekomstige kommissaris-generaal van Nederlandsch Indië begon zijne loopbaan als apothekersleerling. VAN DEN BOSCH droomde, van zijn kant, eene avontuurlijker toekomst. Weldra zeide hij vaarwel aan de apotheek en scheepte zich als vrijwillig soldaat naar Java in. Te Batavia aangekomen, had hij het geluk dadelijk door den goeverneur-generaal VAN OVERSTRATEN opgemerkt te worden. Deze stelde hem aan in 1797 als luitenant bij de genie, en bevorderde hem in 1801 tot kapitein en tot zijn adjudant. Het volgende jaar ging hij in zijn rang over bij het korps ingenieurs te Batavia en werd hij belast met het topographisch bureau. In mei 1804 tot majoor bevorderd, werd hij weder adjudant bij den goeverneur-generaal SIBERG en in februarij

1807, als luitenant-kolonel, bij den goeverneur-generaal WIESE.

De komst van DAENDELS in 1808 verspreidde de koterie die voorgaande landvoogden omringde en waar zich VAN DEN BOSCH, door zijn huwelijk met de dochter van den brigadier, kommandant der troepen, SIMON DE SANDOL ROY, had ingewerkt. Gefnuikt in zijne verdere vooruitzigten, keerde hij naar Nederland terug, nadat hij van DAENDELS den titulairen rang van kolonel had weten te verkrijgen. Gedurende de volgende vijf zoo bewogen jaren liet VAN DEN BOSCH niets van zich hooren. Eerst in 1813 verscheen hij weder, als aide-de-camp van den generaal KRAAIJENHOF, bij het beleg van Naarden. Het volgende jaar belast met de directie in Nederland der Oost-Indische militaire zaken, werd hij in den kolonelsrang bevestigd, met de Willemsorde 3de klasse gedekoreerd en, in 1816, tot den titulairen rang van generaal-majoor verheven. De koning benoemde hem tot luitenant-generaal in 1828, na eene volbragte zending in West-Indië met het doel aldaar een min kostbaar bestuur in te voeren, hetwelk echter niet werd bereikt, daar de West-Indische kolonien tot den huidigen dag lastposten zijn gebleven (1).

Het was het lot van VAN DEN BOSCH anders te schijnen dan te zijn. Hij verliet een nederig burgerbedrijf voor het soldatenleven, en toen hij soldaat was, haakte hij naar een sedentair heenkomen. Hij won zijne militaire rangen niet op het eereveld, maar in het kabinet, — niet met den degen in de vuist, maar met de pen tusschen de vingers. In een tijd van algemeene

(1) Verg. wat de bijzonderheden betreft, *de Levensschets van* JOHANNES *graaf* VAN DEN BOSCH, *gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, minister van koloniën* in de *Handelingen en geschriften* van het Indisch Genootschap, 1854, bl. 343—364.

wapening, toen ieder officier de aandacht trok door moed en beleid op het slagveld, klom VAN DEN BOSCH onopgemerkt tot den rang van generaal (1). Verrigtingen, die in de verte met het krijgswezen niets gemeen hadden, de uitgave, in 1818, van een boek over de Oost- en West-Indische koloniën (2), vooral de stichting van de Maatschappij van weldadigheid, maakten zijn naam ruchtbaar. Gemakkelijk schrijver, handig cijferaar, bekwaam administrateur, doch, gedreven door eene gestadig prikkelende eerzucht, leidden zijne talenten onveranderlijk tot plannenmakerij. Niet alleen kon hij in zijne vlugge opvatting een plan met verbazende snelheid ontwerpen, maar hij bezat hetgeen plannenmakers gewoonlijk ontbreekt: de vaardigheid om het smakelijk voor te dragen, de tegenwerpingen als 't ware te overrompelen en met een stalen *aplomb* iedereen te overtuigen, dat hij en niemand anders de man der uitvoering moest wezen. Hij gaf geen tijd tot nadenken. Meestal was reeds lang de kogel door de kerk, wanneer men tot bezinnen kwam en bespeurde dat men zich door ligtzinnige redeneringen had laten vangen.

VAN DEN BOSCH had bij dit alles een hoofdgebrek: zijne gemoedstemming was somber. Verstoken van de genoegens der prille jeugd, behield zijn geest de zwaarmoedige tint, eigen aan degenen die alle vreugde des levens offeren aan de nimmer te verzadigen zucht om

(1) In 1801 nam de Indische regering, die beducht was voor een aanval der Engelschen, een plan van verdediging der hoofdplaats Batavia aan, door VAN DEN BOSCH ontworpen. DAENDELS, zoo iemand een bevoegd beoordeelaar, verklaarde dat de volgens dat plan opgeworpen verdedigingswerken geheel nutteloos waren en dat hij verreweg de voorkeur gaf aan het plan van defensie, in 1793, op last van den stadhouder WILLEM V, ontworpen door de heeren VAILLANT, VERHUELL en GRAVESTEIN.

(2) *Nederlandsche bezittingen in Azia, Amerika en Afrika in derzelver toestand en aangelegenheid voor dit Rijk, wijsgeerig, staathuishoudkundig en geographis beschouwd*, met bijvoeging der noodige tabellen, en eenen atlas nieuwe kaarten.

carrière te maken. Deze gemoedstemming verklaart de treurige beschouwingen, die op den grond zijner plannen liggen. Even als bij zijn tijdgenoot DE BONALD, deed de wereld zich aan zijne verbeelding voor als een tranendal, bestuurd door geweld en bewoond door rampzalige wezens, die alleen onder de tuchtroede van enkele harde meesters tot iets goeds te brengen zijn. Overal was, volgens hem, de ontwikkeling der volksnijverheid en de bearbeiding van den bodem aan overheersching en dwang van den eenen stand op den anderen te wijten. Niet het minst op de eilanden van den Indischen Archipel. Over deze heerlijke oorden, schitterend van licht, rijk in kleuren en schakeringen, die de zintuigen verrukken, hangt zijne pen een zwart floers; — de beminnelijke bewoners dezer uitgelezen landen stelt hij voor als weinig aanlokkelijker dan de bevolking eener straf-gevangenis (1). VAN DEN BOSCH,

(1) De mensch die aldus (door overheersching) tot een slaaf vernederd, van zijn arbeid geene andere vruchten plukt, dan de voldoening zijner dierlijke behoeften, en welke niettemin verpligt is, de bevelen, hem door zijnen meester gegeven, onvoorwaardelijk te gehoorzamen, wil hij niet de geduchte uitwerkselen van deszelfs toorn op de gevoeligste wijze ondervinden, — deze mensch moet noodwendig in zedelijkheid afnemen en verbasteren. Van geslacht tot geslacht in zulk een staat van lage onderwerping opgevoed, kent hij weldra geen anderen pligt meer, dan dien eener werktuigelijke gehoorzaamheid, en geen ander regt dan dat van den meerderen over den minderen, of eigenlijk dat van den sterksten. Deze kenschets is volkomen toepasselijk op den toestand der bewoners van meest alle de Oost-Indische eilanden... Vandaar dan ook dat deze eilanders, van jongs af door opvoeding en voorbeeld aan dit leven gewoon, met onderwerping de bevelen hunner meesters gehoorzamen, en daarin sterker aansporing tot den arbeid vinden, dan hun naauw beperkt eigenbelang in staat zou zijn hun te geven; daar zij de genietingen van het boven-noodzakelijke, of der weelde, niet genoeg kennen noch waardeeren, om zich dezelve door een vrijwilligen arbeid te verschaffen. Vandaar tevens, dat zij, ongewoon naar beginselen van regt en billijkheid bestuurd te worden, de noodzakelijkheid geenszins inzien, om zelven daarnaar te handelen, en derhalve *physieke* kracht, én, moet het zijn, geweld, als het eenig middel aanmerken, om iets, waarop zij prijs stellen, te verkrijgen of te behouden. *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 22—26. Geen den minsten invloed op hunne daden heeft de godsdienst, welke de meesten hunner belijden, en die de Mohammedaansche is. Ibidem, bl. 27. Genoegzaam de eenige maatschappelijke band bestaat in eene nederige, kinderlijke ja misschien kinderachtige onderwerping, en in een diepen, godsdienstigen, misschien dweepzieken eerbied des onderdaans jegens zijn opperhoofd. Ibidem, bl. 32.

die, ondanks zijne bedrijvigheid en rusteloosheid, nimmer het intrinsiek genot van den arbeid kende, kon onmogelijk het zedelijk gehalte van den arbeid bevroeden. Het ging zijn begrip te boven, dat men den arbeid om den arbeid lief kan hebben; dat hoogere drijfveeren, dan de voldoening van min edele hartstogten den mensch aanwakkeren. Zijn eerste verblijf in Indië, zijne latere verrigtingen in Nederland, zijne zending in de West-Indische slavenkoloniën moesten hem in zijne vooroordeelen versterken. Vooruit geholpen door de laatste steunpilaren der O. I. Compagnie, werd en bleef hij een voorstander van haar stelsel. In 1818, toen de koning zijn vol vertrouwen aan ELOUT en aan diens denkbeelden had geschonken, was het voor iemand gelijk VAN DEN BOSCH ondoenlijk, zonder eenige temperende uitdrukkingen de praktijk der voormalige Compagnie op te hemelen (1). Het was toen zaak voor hem water in zijn wijn te doen. Desniettemin blijken zijne sympathiën onbetwistbaar. Terwijl hij noode iets toegeeft aan de nieuwe begrippen van kolo-

(1) De concessien aan den tijdgeest zijn zoo luttel en zoo zonderling hier en daar, als bij toeval, ingelascht, dat het betoog allen schijn bekomt aanvankelijk te zijn geschreven geheel konsekwent in den geest der voormalige Compagnie en eerst ter elfder ure, om bijzondere redenen, in haast, enkele bijvoegingen te hebben bekomen. De schrijver der *Levensschets* in de *Handelingen en Geschriften* van het Indisch Genootschap, geeft er eene bloemlezing van. Zij komen op de volgende ontboezemingen neder: »Allen die wenschen de kulturen »van Europesche consumptie, op dwangarbeid gegrond, vergroot te zien, ten minste voor »zooveel Java betreft, verlangen niets minder dan de lasten van den inlander te verzwaren »boven het peil dat vroegere ondervinding als mogelijk en billijk had doen beschouwen. Tot »het invoeren van zoodanig een stelsel wordt voorzeker weinig meer vereischt dan een »toereikend getal van bajonetten." *Nederlandsche bezittingen*, bl. 228. »Wij mogen ver»wachten, dat, naar mate de prijzen der koloniale voortbrengselen in Europa stijgen zullen, »'lke tak van landbouw, door in handen van den vrijen arbeider over te gaan, of door dien »n minste daarin te doen deelen, een nieuw leven en aanmoediging ontvangen zal, en dat »e voormalige enge grenzen, waar binnen omstandigheden van tijd en zaken, de werking »er industrie bepaalden, door vrijer beginselen zullen worden uitgezet." Ibidem, bl. 243. rder de raadgeving om de op Java gevestigde landbezitters aan te sporen tot het nemen n proeven met andere kultures dan de rijstkultuur Bl. 242. Voeg hierbij het denkeld om »aan den gemeenen Javaan in vollen eigendom af te staan, kleine perceelen woeste

niaal beheer, verbloemt hij nergens zijne voorliefde voor het oude stelsel. Hij betreurt innig den val der Compagnie (1). Hij verdedigt haar bestuur en hare regeerkunst. Het was, naar zijne meening, juist van haar gezien op de inlandsche hoofden te steunen »omdat »men wel enkele personen van invloed op de massa »des volks, door het bevorderen hunner bijzondere be»langen, aan zich kan verbinden; maar nooit de ge»heele natie (2)." — »Het ontzag, waarmede zij het Euro»peesch gezag behandelen, boezemt den gemeenen »Indiaan daarvoor bijzonder ontzag in. De Europeër »wordt in zijn oogen een meer verheven soort van »wezen, wien hij geene gehoorzame onderwerping wei»geren durft, dewijl hij ziet dat zijne eigene regenten »voorgaan, hem die te betoonen (3)."

»Indië kon men aldus gemakkelijk regeren met be»hulp der hoofden" en van een gering aantal ambtenaren, aan »welke, door den hun toegestanen handel of »andere billijke voordeelen, zulke ruime winsten ten »deel vallen, dat zij daardoor niet alleen boven de be»hoefte verheven worden, maar tevens hunne wenschen »bij het overgaan naar de Indien eenigermate verwezen»lijken kunnen (4)." Hij vergoelijkt, zoo veel hij kan, de praktijken der Compagnie's dienaren; hij beperkt ze tot het »wangedrag van eenige bijzondere personen," een klein euvel dat niet was weg te nemen en men zich

---

»gronden, tegen betaling van de gewone belasting van een vijfde van het gewas," eene vergunning waarvan hij echter niet gelooft dat de Javanen veel gebruik zullen maken (bl. 243) met den uitroep: »trouwens, het is billijk aan de nijverheid het vooruitzigt on »meerdere genietingen te verschaffen," — en men heeft al hetgeen VAN DEN BOSCH toegee in zijne apologie der voormalige O.-I. Compagnie en van haar stelsel.

(1) *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 52.
(2) Ibidem, voorrede.
(3) Ibidem, I, bl. 34.
(4) Ibidem, I, bl. 84.

moest getroosten, ter wille van de »wijsheid, orde en bedachtzaamheid," met welke de oude inrigting van het inwendig bestuur door de vaderen was ingesteld (1).

De Compagnie »hield wijsselijk de heerediensten, »waaraan deze volken gewoon waren, aan de hand, ter »aankweeking van zoodanige voortbrengselen, als voor den »handel het meest belangrijk waren (2).... De geringe »arbeidzaamheid der bewoners, de mededinging der West-»Indische volkplantingen, de hieruit voortvloeijende on-»mogelijkheid om de uitbreiding der kultures aan vrij-»willigen arbeid of onderling belang alleen toe te ver-»trouwen" leidde haar onwilleurig »den arbeid te vorderen »als eene schatting — eene inrigting, onder den naam »van *geforceerde culture* of *dwangarbeid* bekend, welke »de gelegenheid verschaft, om tot zeer geringe prijzen »een aanzienlijken voorraad van producten te doen aan-»kweeken (3)."

Wel verre van deze »geforceerde culture of dwang-arbeid" te beschouwen als eene versleten instelling, wees VAN DEN BOSCH aan, hoe de veranderde tijdsomstandigheden de gelegenheid openden, om haar uit te breiden en te volmaken. Hetgeen onder de Compagnie onmogelijk was, kon voortaan het staatsbestuur gerust ondernemen (4).

---

(1) *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 80.

(2) Ibidem, I, bl. 39.

(3) Ibidem, I, bl. 70 en 222.

(4) VAN DEN BOSCH hinderen blijkbaar de hervormingen van DAENDELS, vooral de groote hervorming van RAFFLES. Trouwens, zijn boek had hoofdzakelijk de bedoeling, om het groote wetenschappelijke werk van den kundigen Brit af te breken, en tegen zijne maat-regelen te velde te trekken. Het landrente-stelsel, ingevoerd met het vooropgezette beginsel t het alle verpligte leveringen en heerediensten zou vervangen, moest natuurlijk onaan-enaam zijn aan VAN DEN BOSCH, die den gedwongen landbouw als de spil van het geheele ıdische bestuur aanbeval. Hij bestrijdt het met al de wapens die voor de hand liggen , bl. 132—136), nu eens »omdat het geheel in strijd is met de natuur der Javanen (I, bl. 132) en zij daarbij meer moesten opbrengen als in producten onder de Compagnie" (bl. 152—153); an weder omdat het »uit zijn aard de uitbreiding der kultures van Europesche consumtie

De mededinging der West-Indische koloniën belette haar van de kontingenten en verpligte leverantiën meer partij te trekken. Er kon veel meer voortgebragt worden, doch er was geen genoegzaam debiet. Het vertier, bij voorbeeld, der kostbare specerijen van Ambon en Banda was uitermate beperkt; een vermeerderde aanvoer in Europa zou alleen eene daling der prijzen veroorzaakt hebben. De Preanger regentschappen, met eene bevolking van ruim 200,000 zielen, alleen, leverden voor 6 millioen aan koffie voor de Europesche markt. Ook de geleverde suiker was volkomen geëvenredigd aan het mogelijk vertier, en de prijs zoo laag, dat de planters slechts eene kleine winst erlangden (1). Te regt voorspelde VAN DEN BOSCH dat, zoo iets, voorzeker de afschaffing van den slavenhandel van invloed zou zijn op den kolonialen handel. Het was toch bekend, »dat in »de gezamentlijke West-Indische koloniën een getal van »2½ millioen negers gevonden wordt, dat de sterfte on»der dezelven de geboorte nagenoeg 5 ten honderd te »boven gaat, en dat dus, zonder toevoer, hun getal aan»merkelijk verminderen moest (2)." De afneming der productie in West-Indië zou dus als eene premie werken voor de vermeerdering der productie in Oost-Indië.

Er was meer. Der Compagnie mangelde het aan de noodige magt, om de inlanders aan den arbeid te zetten overal waar zij het wenschelijk achtte. »Slechts een ge»ring vermogen in een kleinen staat bezittende, kon zij »bezwaarlijk haar gezag in zoo vele uitgebreide en door

---

»tegenwerkt" (I, bl. 240). Hij moet intusschen erkennen dat het de rijst-kultuur heeft bevo derd; echter kan hij niet voorzien dat het in zijn geheelen omvang zal blijven bestaan; hij gelooft alleen »dat in vele bijzondere omstandigheden daarvan een nuttig gebruik zal worde »gemaakt."

(1) *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 124.

(2) Ibidem, I, bl. 233.

»ruime zeeën vaneen gescheiden landen naar eisch doen »eerbiedigen. Het was toch niet genoeg, op een of ander »punt eene mobile magt te vertoonen, en zich een tijde»lijk gezag te verschaffen. Een bestendig toezigt, eene »toereikende magt op ieder punt kon alleen aan het »bestuur in ieder bijzonder gedeelte dien regelmatigen »gang, dien klem en die zekerheid verschaffen, zonder »welke noch handel, noch landbouw in deze gewesten »bloeijen kan (1)." Buitendien had de Compagnie eene ellendige krijgsmagt. »Zij bestond meestal uit manschap»pen, die doorgaans het uitschot waren van Europa, »door een ongebonden leven, ligchaamsgebreken, en »dikwerf ook door te hooge jaren, meer geschikt om in »Indië de hospitalen te bevolken, dan tot werkzame en »vermoeijende inspanningen die de krijgsdienst in deze »gewesten vordert (2)."

Daarentegen kon het rijk der Nederlanden over een aanzienlijk vermogen beschikken. »Door eene tame»lijke en wel zamengestelde land- en zeemagt zal aan »het gouvernement aldaar die veerkracht gegeven worden, »welke in de onderscheidene bezittingen noodzakelijk is, »om aan de vereischte inrigtingen ter uitbreiding van »landbouw en koophandel regelmatigen voortgang en »duurzaamheid te verzekeren (3)." Men moest daarom de gedwongen kultures uitbreiden, niet op Java alleen, maar op de verschillende eilanden van den Archipel. »Ondersteund door zoodanig een krijgsmagt," schrijft hij, »zal het mogelijk zijn, de rijst- en katoen-kultures »op Celebes uit te breiden, en deze benevens vele anderen, »p de eilanden beoosten Java gelegen, in te voeren,

(1) *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 229.
(2) Ibidem, I, bl. 238.
(3) Ibidem.

»inzonderheid zoodra een verminderde aanvoer uit de »West-Indien een meerderen toevoer van noodwendig»heden uit dit werelddeel gedoogt (1)." Hij wilde het stelsel der Compagnie, dat meer bepaald op de landbouwers van zekere districten drukte, terwijl het die uit andere vrijliet, algemeen over de geheele bevolking toegepast hebben. Ieder, hoofd voor hoofd, moest men, in plaats van eene verschuldigde schatting, eenige dagen arbeids opleggen. Dit noemde hij eene billijke wijziging (2).

Alleen was VAN DEN BOSCH niet gevestigd omtrent de soort van kultures door het bestuur bij schatting te vorderen. Dit zou men practisch moeten nagaan (3). Misschien kon men de suiker-kultuur geheel overlaten aan het bijzonder belang, »daar zij slechts aanmoediging, »geene ondersteuning van het goevernement, behoeft" (4), en door dwang niet verder kon worden uitgebreid (5). Indigo, meende hij, zou even als de suiker door den ijverigen Chinees worden geteeld, zoodra hij slechts billijke vergelding voor zijnen arbeid vond (6). Met de koffie-kultuur was hij verlegen. DAENDELS had, in dit opzigt, bij voorbaat zijn denkbeeld verwezenlijkt, doch aangezien VAN DEN BOSCH de man moest wezen, viel het hem moeijelijk andermans lof te verkondigen. Hij ontleende liever, inkonsekwent, aan zijne tegenpartij argumenten tegen die gedwongen kultuur, en verklaarde dat zij voor geene beduidende uitbreiding op Java vatbaar was. Hij stelde voor, haar in de Molukken in te

(1) *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 239.
(2) Ibidem, I, bl. 233.
(3) Ibidem, bl. 240.
(4) Ibidem, bl. 235.
(5) Ibidem, bl. 224.
(6) Ibidem, bl. 236.

voeren (1). Den dwang, door DAENDELS op de Javanen gelegd, achtte hij onregtvaardig (2); hij zou dit niet wezen als het gold de, reeds onder de Compagnie zoo diep vernederde, specerij-eilanders. Daar waar hij zelf den dwang aanbeveelt is het een middel van belastingheffing gelijk elk ander, en ligt het schadelijke niet in het gebruik, maar in het misbruik dat er van wordt gemaakt (3). Het stelsel, dat hij van 1795 tot 1808 op Java had zien werken, was zijn ideaal gebleven, ook toen geheel andere beginselen, namens den koning, de bewoners van Indië werden verkondigd. Zoo duidelijk mogelijk verklaarde hij, dat men dat oude stelsel ten onregte had verlaten, dat men het moest herstellen en de verbeteringen, sedert in het bestuur ingevoerd, aan eene meer algemeene toepassing dienstbaar moest maken. Men had de magt om voortaan een onafgebroken toezigt over de gedwongen kultures te houden; men moest haar altijd en alom daartoe doen gelden (4).

Te gelijkertijd dat hij den dwangarbeid als het »credo" voor Java wilde opdringen, ontwierp hij voor het vrije moederland een plan, ontleend aan dezelfde orde van denk-

---

(1) *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 237. »De dwangarbeid," zegt hij te regt, bl. 225, »waarop »de koffie-kultuur rust, kon, als belasting beschouwd, niet gevorderd worden in die districten, waar »de inlander reeds zijne belasting in rijst betaalde, tenzij men deze laatste kultuur afschafte, en »dus kon de verdere uitbreiding der koffieteelt alleen ten koste der rijstteelt verkregen wor»den. De ondervinding zelve heeft de waarheid dezer stelling bewezen. Gedurende dat men »getracht heeft de meeste uitbreiding aan de kultuur der koffie te geven, is de rijst, ondanks »den verboden uitvoer, tot meer dan 50 Rd. de kojang gestegen, terwijl onder het Engelsch »bestuur, bij afschaffing der gedwongen kultures, en onder het genot van vrijen uitvoer, de »prijzen tot 25 of 30 Rd. gedaald zijn. Een onbetwistbaar bewijs derhalve van den invloed »der koffieteelt op die der rijst en van de daaruit voortvloeijende noodzakelijkheid, om bij de »uitbreiding der eerste, het belang van de laatste in het oog te houden." En elders, bl. 120, »wil men de zaak overdrijven en den Javaan eene te zware aanplanting opleggen, dan moet »hij òf onder den arbeid bezwijken, òf zijne rijstteelt verwaarloozen."

(2) Ibidem I, bl. 87.

(3) Ibidem, I, bl. 120.

(4) Ibidem, I, bl. 230.

beelden. Op zijne eigenaardige wijze wist hij de natie op te winden, om belangrijke geldelijke bijdragen te offeren voor de stichting der Maatschappij van weldadigheid en de door deze op te rigten kolonien in de provincie Drenthe (1). De Nederlandsche goedhartigheid, die nooit te vergeefs voor een liefdadig doel wordt ingeroepen, liet zich vangen door het philantropisch waas dat de zaak benevelde. Zij maakte inrigtingen mogelijk, die gestadig nieuwe offers vergden, in weêrwil van de velerlei kunstmiddelen om haar stand te doen houden, die nooit aan de door VAN DEN BOSCH hoog opgevijzelde verwachting beantwoordden, en die eigenlijk als leerrijk voorbeeld zouden kunnen strekken, hoedanig men aan van heinde en verre bijeenverzamelde armen met meer uitgaven een slechter lot kan bezorgen, dan dat hetwelk hun, door hulpbetoon in hunne geboorte- of woonplaats, ten deel valt (2).

VAN DEN BOSCH voerde gedurende eenige jaren het beheer van de kolonien der Maatschappij van weldadigheid. Zijne aanraking met de verarmde ontginners van heide-gronden te Frederiksoord, met de vondelingen te Veenhuizen, met onverbeterlijke en hardnekkige bedelaars te Ommerschans, had zijne voorliefde voor den dwangarbeid niet uitgedoofd. Integendeel, gedurende zijne zending naar Suriname, aanschouwde hij

---

(1) Zie zijne in 1818 verschenen *Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering en de belangrijke voordeelen eener algemeene armeninrigting.*

(2) Het wreede, bij de oprigting der Maatschappij uitgevoerde, voornemen om Veenhuizen mede door weeskinderen te bevolken, ontmoette gelukkig zoo veel tegenkanting, dat men er van moest afzien. De vlag der liefdadigheid dekte evenwel bestendig liefdelooze praktijken. Liefdeloos toch is het, den armen natuurgenoot uit zijne geboorteplaats, die ook voor hem dierbare herinneringen heeft, naar een vreemd oord te verwijderen: het is de straf der banneling schap, toegepast op de misdaad van arm en hulpbehoevend te zijn. Wie herinnert zich overigens niet, hoe te Ommerschans opgesloten bedeelden, uit wanhoop, door eene veroordeeling tot strafgevangenis, dit broeinest van ellende trachtten te ontsnappen.

bij voorkeur tooneelen, die hem moesten leeren, tot hoever de negerslaaf als werktuig van arbeid het kon brengen. Hij zelf verhaalt met de hem eigen opgewondenheid, dat hij daar op plantages in zijne tegenwoordigheid negers liet graven en spitten, van 's morgens half zeven tot 's middags vier uren. De verrigte taak bedroeg niet minder, dan hetgeen een geoefend en sterk arbeider in Europa des zomers kan doen. Vervolgens keerden de negers huiswaarts en bragten verder den halven nacht met dansen door, waaruit VAN DEN BOSCH besluit, dat het forsche ligchaamsgestel van den neger, gepaard aan de gewoonte om van jongs af eene met de jaren klimmende taak geregeld af te werken, hem in staat stelt »tot het »volbrengen van eenen arbeid, die voor een tropisch »gewest alle geloof te boven gaat (1)."

Tien jaren vroeger geloofde hij nog aan de noodzakelijkheid van eene zekere matiging voor den gedwongen arbeid in tropische landen. Hij achtte hem onmisbaar, onvermijdelijk, maar men moest hem binnen zekere grenzen beperken. »De mensch, tusschen de »keerkringen," schreef hij destijds, »is met den besten »wil niet in staat, om even zoo veel arbeids te verrigten, »als onder de meer gematigde luchtstreken, en wordt »hij daartoe gedwongen, dan bezwijkt hij al ras, gelijk »de ongelukkige Amerikanen, onder de handen der Spaan»sche en Portugesche kolonisten, en nog dagelijks het »sterker ras der negers in de West-Indische volkplantin»gen (2)." Maar sedert hij getuige was van hetgeen men den neger in Suriname, onder de zweep van den bastiaan, kon doen verrigten, bekwam zijn reeds niet teergevoelig gemoed eene onverbiddelijke plooi tegenover de breede

(1) Nota, bij STEIN PARVÉ, *Het koloniaal monopoliestelsel nader toegelicht*, bl. 276.
(2) *Nederlandsche bezittingen*, I, bl. 220.

schare, wier eenig kapitaal in spierkracht en vlijt bestaat.

Toen VAN DEN BOSCH in 1828, spoedig na zijne terugkomst uit Suriname, werd benoemd tot goeverneur-generaal van Nederlandsch Indië, zou hij, met zijne ingewortelde denkbeelden, misschien de man zijn geweest, om eene horde barbaren te disciplineren, maar was hij voorzeker niet de meest geschikte landvoogd van de beschaafde en zachtzinnige eilanders der Indische zee. De gespannen toestand van het rijk der Nederlanden, die zoo uitsluitend de aandacht trok, deed daarop minder letten. Integendeel, de bestaande eischen en behoeften vertoonden zijne antecedenten in een gunstig daglicht. Men was gelukkig geweest met DU BUS, die het te weelderig Indisch bestuur had ingekrompen. Zijn opvolger moest vóór alles een vastberaden administrateur wezen (1), en van wien beter dan van VAN DEN BOSCH kon men verwachten, dat hij het besnoeijingswerk zou handhaven, des noods, voortzetten? Buitendien, bezat hij in eene niet geringe mate de gave om zich bij de magthebbenden aangenaam voor te doen. Naauwelijks werd aan hem gedacht voor de betrekking van goeverneur-generaal, of hij trachtte ELOUT voor zich in te nemen. Hij nam tegenover dezen loyalen staatsman den schijn aan van iemand, die veel vergeten was en veel geleerd had, en, terwijl hij niets minder beoogde dan eene geheele omkeering van het stelsel door den minister van marine en koloniën standvastig voorgestaan, bleef tot zijn vertrek naar Indië zijne houding achterhoudend en dubbelzinnig, onder verzekeringen, welke van de meeste openhartigheid moesten getuigen. Aanvankelijk

(1) Zie de talrijke voorschriften omtrent de financiën en het financiëel beheer in de instructie voor den goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH, bij CORNETS DE GROOT, *Over het beheer onzer koloniën*, bl. 98—101.

liet hij niets blijken van zijne ware bedoelingen. Hij bragt hulde aan de »lumineuse" wijze, waarop DU BUS het stelsel van kolonisatie had behandeld. Alle bedenkingen, daartegen meermalen ingebragt, waren rijpelijk overwogen en wederlegd. De groote voordeelen, die het voor den Javaan kon opleveren, waren voldoende aangewezen, gelijk mede de strekking die daarvan kon worden verwacht, om den inlander meer aan het Nederlandsch goevernement te verbinden en van zijne vorsten en opperhoofden af te trekken (1). DU BUS had slechts één punt vergeten, doch een punt van het hoogste aanbelang, waarvan het welslagen van het ontwerp geheel afhing: het mogelijke debiet en de mededinging van andere producerende landen. Zonder te letten op de waarschijnlijkheid eener vermeerdering van verbruik en aanvraag van koloniale waren, trok VAN DEN BOSCH partij van zijn meesterschap in de, vóór 1830 nog niet verdachte, kunst cijfers te groeperen, en trachtte hij met eindelooze berekeningen van betrekkelijke kosten van arbeid, productie enz. te betoogen, dat de arbeider en de ondernemer in Oost-Indië niet bestand waren tegen de mededinging der slaven-koloniën, dat het stelsel van kolonisatie bij gevolg met groote moeijelijkheden zou hebben te worstelen en dat het vooruitzigt, om daardoor de hoofdproducten, als koffie, suiker en katoen, voor de Europesche markten te teelen, niet aanmoedigend was voor de ondernemers noch voor de geldschieters (2). Desniettegenstaande achtte hij het wenschelijk, dat daadwerkelijk beslist wierd, in hoeverre Java vatbaar was voor een stelsel van vrije industrie. Men moest over alle bezwaren heenstappen en de proef wagen: de

(1) Nota, bij STEIN PARVÉ, bl. 275.
(2) Ibidem, bl. 281.

rijstveld, waarvan de landrente 15 gulden bedraagt, in stede daarvan, zou leveren eenig product 66 dagen arbeids vorderende, en bij de aflevering, even als bij de gedwongen koffie-kultuur, eene kleine tegemoetkoming bekomen (1). Alle inrigtingen op Java aanwezig, die der »geforceerde kultuur" in de Preanger regentschappen, die der landrente in andere gewesten, zouden blijven bestaan. Hier zou men van den Javaan koffie in betaling zijner belasting kunnen aannemen; daar de belasting in geld doen kwijten, naar gelang het goevernement zou goedvinden te bepalen. Elders zou men, tegen afstand van de landrente, de teelt van katoen, indigo-plant en suikerriet kunnen invoeren, en deze in natura doen leveren aan Europesche fabrikanten in de nabuurschap, tegen zoodanige vergoeding van dezen aan het goevernement, als men bij onderlinge overeenkomst zou bepalen. Zoo zou, om dit voorstel met een voorbeeld op te helderen, met de inwoners van een welgelegen kampong van 200 huisgezinnen, die jaarlijks drie tot vier duizend gulden landrente betalen, van wege het goevernement kunnen worden overeengekomen over de hoeveelheid indigo-planten, berekend tegen 66 dagen werkens, per huisgezin te leveren. In de onmiddelijke nabuurschap van het dorp, zou men aan een Europeaan den noodigen grond kunnen afstaan om eene indigo-fabriek op te rigten. De planten zouden aan hem door den Javaan, tegen de gering bedongen betaling, worden geleverd, en de fabrikant zou die voor zijne rekening doen bereiden, onder voorwaarde dat hij eene billijke huur, in natura of in geld, aan het goevernement zou voldoen. Op gelijke wijze zou men kunnen

(1) Advies van 6 maart 1829, bl. 321.

handelen met ieder ander product, hetwelk, alvorens te worden afgeleverd, eene nadere bewerking behoeft (1).

Ziedaar het plan. Hoezeer VAN DEN BOSCH poogde het voor te stellen als eene kombinatie van het stelsel der voormalige Compagnie met dat, hetwelk sedert haren ondergang met meer of minder goede kansen had gezegevierd, was het blijkbaar alleen te doen om tot het eerste terug te keeren (2). Treffend is de overeenkomst. Het teelen van producten, bestemd voor de Europesche markt, in voldoening der landrente, is slechts een gewijzigde benaming der oude kontingenten. In het koppelen van dessas aan op te rigten landelijke fabriken, herkent men zonder moeite de voorheen gebruikelijke praktijk van dessas te verhuren. De overeenkomst wordt nog treffender door den nadruk waarmede VAN DEN BOSCH aanbeveelt, dat de Javanen overal onder hun hoofden zullen arbeiden, het eenige middel, volgens hem, om hen voor den gedwongen landbouw-arbeid te overreden (3)! Het ver-

---

(1) Advies van 6 maart 1829, bl. 322. VAN DEN BOSCH was zich bewust, dat deze operatie niet altijd voordeelig voor het goevernement zou uitvallen. Het kon wezen dat de huur, door den fabrikant te betalen, dikwerf minder zou bedragen dan de anders te heffen landrente. Maar er was gebrek aan rijstvelden, hervat hij, bl. 323; door het aanleggen van waterleidingen zou men nieuwe sawas ontginnen, waarbij het goevernement dan spoedig goede rekening zou maken.

(2) Dat de door hem voorgestelde transactie niets meer dan schijn was, bleek uit hetgeen hij van het geheele kolonisatie-plan overhield. Met de meeste omzigtigheid moest men eenige perceelen, gelegen westwaarts van de rivier Indramajoe, aan uitgelezen personen uitgeven, onder de verpligting zekere producten, bij overeenkomst te bepalen, te teelen. Blijkbaar geschiedde deze geringe concessie nog maar, om het ontwerp-besluit van ELOUT niet geheel van de baan te vegen. Hij wilde het, gewijzigd, tot een leiddraad maken van de instructie voor den goeverneur-generaal. Ibidem, bl. 324—325. Ook raadde hij aan, de landhuur in de Vorstenlanden slechts zeer schraal toe te laten. „Het goevernement," zeide hij, bl. 325, „kan ligtelijk, door hierin te ver te gaan, zich de handen binden, en later in „zijne bedoelingen belemmerd worden."

(3) Advies van 6 maart 1829, bl. 323 en 324. Niet alleen prees hij zijn plan aan uit het oogpunt van het geldelijk belang van het moederland. In weerwil van den dwang, zou het zelfs den Javaan niet „ongevallig" zijn. „Aan soortgelijke inrigtingen gewoon, en „uit den aard afkeerig van alles wat overleg en voorzorg vordert, zou hij liever zijne land„rente in natura voldoen dan in geld." Ibidem, bl. 323. Men zou een stelsel hebben, dat

schil ligt alleen in de schaal waarop men zou werken. Vroeger werkte het stelsel alleen in de strandresidentiën en in de Preanger regentschappen, en met behulp van Chinesche industriëlen, — voortaan zouden dezen Europeanen tot mededingers bekomen, overal waar het Nederlandsch gezag zich genoegzaam kon doen gelden (1).

Wel is waar, het plan had een stuitend aanzien, doch hij die zich daarover ergerde had ongelijk. Dwang was immers de grondslag van allen arbeid onder alle hemelstreken. De overheersching in Oost-Indië, de slavernij in West-Indië, het kapitaal in Europa waren de groote prikkels tot inspanning. Die prikkels kwamen op hetzelfde neêr. De een was niet beter of niet kwader dan de andere, en bij eene vergelijking tusschen den negerslaaf en den vrijen Europeschen daglooner, twijfelt VAN DEN BOSCH wiens lot hij het rampzaligst zal noemen (2). Buitendien, om de vooroordeelen van het publiek niet te schokken, kon men de zaak op eene zachtere wijze uitdrukken. Men zou bij voorbeeld kunnen zeggen, dat het Indisch bestuur, »in betaling der land»rente, zal kunnen aannemen een product van Europesche »consumtie of wel grondstoffen voor nuttige fabriken ge»schikt," als dat bestuur zich maar niet zelf verschalkte door deze en dergelijke uitdrukkingen, en steeds voor oogen hield dat het oogmerk is: den Javaan op de voorzigtigste wijze, onder leiding van zijn hoofd, 66 dagen te doen arbeiden ter voortbrenging van producten voor

---

in geenen deele onregtvaardig was, dat in vele opzigten voordeeliger was voor den Javaan, dat strookt met hunne begrippen en gewoonten, en bovendien geschikt is, om eene groote hoeveelheid producten voor de markt van Europa op te leveren. Ibidem, bl. 327.

(1) Ik durf dan ook gelooven, dat, naar mate de aangelegenheden van het goevernement het zullen toelaten, dat stelsel van landbouw, zonder schokken of botsingen, zal kunnen worden uitgebreid, nadat het aanvankelijk door overreding en het aanleggen van rijstvelden zal zijn ingevoerd. Advies van 6 maart 1829, bl. 324

(2) Ibidem, bl. 317.

de Europesche markt (1). Dit moest men in beginsel hier te lande vaststellen en het Indisch bestuur de vrije hand voor de toepassing laten. VAN DEN BOSCH maakte zich sterk met zijn plan het doel: verhooging der productie op Java, op voor het goevernement voordeelige wijze, te bereiken, en liet niet onduidelijk doorschemeren, dat de bloeijendste tijden der Oost-Indische Compagnie weder konden terugkeeren. De bewoners der Preanger regentschappen leverden reeds per hoofd een product, zes gulden waardig. Met een stelsel dat dezelfde strekking had, was het niet onmogelijk de productie van Java met 15 tot 20 millioen gulden te vermeerderen (2).

De minister van marine en koloniën ELOUT doorgrondde onmiddelijk deze plannen en bestreed ze met het vuur eener innige overtuiging. Steeds bleef hij de beginselen vasthouden, welke hij gedurende zoo vele jaren had overdacht en die hij tot de grondslagen der Indische huishouding had getracht te leggen. De redeneringen en becijferingen van VAN DEN BOSCH hadden hem niet in het minste doen wankelen. Ja, het productief vermogen van Indië moest door krachtige middelen worden vermeerderd, doch hij bleef de meening toegedaan, dat de uitgifte van landen aan Europeanen bij uitstek was geschikt, om Java tot eene producerende kolonie voor de Europesche markten en bijzonderlijk die van Nederland te maken. Maar geene schoonschijnende voorstellingen om kolonisatie en monopolie met elkander in verband te brengen. Men moest kiezen of deelen. Het oude stelsel was zelfs onbestaanbaar met eene halve

(1) Advies van 6 maart 1829, bl. 322.

(2) Ibidem, bl. 325. Men behoeft slechts na te gaan, dat de voormalige Compagnie jaarlijks voor 6 à 7 millioen in geld of geldswaarde aan het goevernement van Indië zond, en daarvoor een retour van 15 à 20 millioen ontving... Het is geenszins bewezen dat niet iets soortgelijks in de toekomst mogelijk zou zijn. Ibidem, bl. 326.

toepassing der moderne beginselen. Even zoo, als de keus op de landuitgifte viel, moest men haar geheel willen. Allerwege en aan elkeen moest men de gelegenheid geven, om gronden met de producten zijner keuze te beplanten, zoowel op het groote, volkrijke Oost-Java, waar veel lust tot arbeid bestond, als op het beperkte terrein in West-Java, waar, behalve andere ongunstige omstandigheden, de gemeenschap niet gemakkelijk was. Alleen op dit laatste terrein en dan nog wel op de nietige schaal door VAN DEN BOSCH voorgesteld, zouden de te nemen proeven niets bewijzen, vooral in een land waar de regering zoo vele middelen heeft om de zaken te bevorderen of tegen te gaan. Noch het getal der koncessien, noch de uitgestrektheid der uit te geven landen moest vooraf beslist worden, evenmin als de soort der kultures welke geteeld zouden worden (1). Wanneer het Indisch bestuur de kolonisatie waarlijk was toegedaan, moest het de handen vrij hebben, en zoo het in dit stelsel niet deelde, dan rekende ELOUT te regt de geheele zaak verloren.

De grondslag der redeneringen van VAN DEN BOSCH was, overigens, onjuist. Er bestond een hemelsbreed verschil tusschen dwang van kapitalen en omstandigheden en dwang van het gezag. De dwang tot arbeid in eene beschaafde maatschappij is van een geheel zedelijken aard en aan niemand wordt de arbeid door dwang opgelegd, mits hij maar der maatschappij niet nadeelig zij. Evenzoo was de dwang, welke nog op Java werd gebezigd, van geheel anderen aard, dan die welke de

(1) Men late den vrijen loop aan de nijverheid, men geve haar gelegenheid en aanmoediging; deze weet beter wat haar nuttig is en welke voortbrengselen zij met het meeste voordeel teelen kan. Wil de regering zich in die zaken mengen, dan loopt zij gevaar van mis te tasten en dan weder elk oogenblik, naar elke veranderde of voorgewende veranderde omstandigheid, waarin zij door het eigen belang van bijzondere personen vaak verschalkt wordt, nieuwe en veranderde maatregelen te moeten nemen. *Bijdragen* 1851, bl. 200.

Javanen onder het oude stelsel werd opgelegd. Over de producten, welke men hen aanspoorde te teelen, konden zij althans vrijelijk beschikken, en blijkbaar was het in vele gevallen hieraan toe te schrijven geweest, dat de Javasche dorpelingen of wel de oudsten en hoofden teelden. Dit was hun reeds tot gewoonte geworden. Den ouden dwang der verpligte leverantiën en kontingenten, dien men weder wilde invoeren, waren zij reeds sedert lang ontwend.

De feiten en cijfers, door VAN DEN BOSCH aangehaald omtrent de mededinging der West-Indische slaven-koloniën, konden niet eens veilig worden aangenomen. Hij was te kortstondig in Suriname geweest, om er alle omstandigheden genoegzaam na te gaan, welke vereischt worden om er met gerustheid een stelsel op te bouwen. Men mogt zich een hoog denkbeeld van zijne kunde vormen, hij werd niettemin door eene meer onpartijdige en afdoende autoriteit gelogenstraft. In tegenstelling met zijne becijferingen, gaf HUMBOLD, in zijn *Essai sur la Nouvelle Espagne*, eene berekening, waaruit bleek, dat in sommigen der oude Spaansch-Amerikaansche koloniën, de arbeid door vrije menschen veel minder kostbaar was dan die met slaven. Verre afstanden, hoogere loonen en vragten waren niet altoos onoverkomelijke hinderpalen tegen mededinging. De arbeidsloonen verschilden in onderscheiden landen, en het was niet daarvan alleen dat de meerdere of mindere sleet, het meerder of minder voordeel van het teelen en fabriceren afhing. Men vergelijke Engeland, Frankrijk, Duitschland, Nederland, men ga met aandacht den veld- en fabriekmatigen arbeid na, en men zal bespeuren dat niet altijd bloei en welvaart van die bijzondere omstandigheden afhangen, dat zelfs dikwijls de zaken in eene omgekeerde rede tot elkander

staan. Vele andere omstandigheden moeten hier medewerken. Handel en nijverheid hebben betrekkingen die men dikwerf niet kan voorzien.

De Engelschen voerden sommige grondstoffen voor hunne fabriken uit hunne Oost-Indische bezittingen, verwerkten die in Engeland en voerden het bewerkte weder met voordeel uit naar Indië. De Bengaalsche rijst was een artikel van Europeesch vertier, hoezeer men de Amerikaansche en Italiaansche rijst met minder kosten kon vervoeren. Suriname en Java hadden sedert tallooze jaren koffie geleverd, beide met voordeel, en toen stond, naar de zienswijze van VAN DEN BOSCH, de berekening nog meer in het voordeel van de West-Indische koloniën; het middel, waardoor de landbouw daar werd gedreven, was toen nog goedkooper; de negers werden voor minder prijs gekocht. En waren er op Java geen voorbeelden aan te wijzen dat ondernemers, alleen onder genot der noodige vrijheid, zonder de minste hulp van regeringswege allerlei producten voor de wereldmarkt teelden? Had er niet een tijd bestaan, dat er geene aanmoedigingen noodig waren en dat er van alle zijden suiker werd geteeld? Waren sommige landeigenaren niet onmiddelijk aan het planten van koffieboomen gegaan, alleen op de voorloopige verzekering, dat zij over de koffie vrijelijk konden beschikken? Lieten die eigenaren zich door den prijs of door de mededinging van andere landen terughouden?

Deze practische voorbeelden deden meer af dan eene menigte spekulatieve beschouwingen. Op berekeningen over mogelijke rijzing en daling der producten, op onzekere statistieke opgaven, op niet genoegzaam bekende feiten, algemeene maatregelen, een geheel regeringsstelsel te bouwen, was, waarlijk, eene onverant-

woordelijke roekeloosheid. Hoe voorzigtig en naauwkeurig moeten die berekeningen niet gemaakt worden, hoe feilbaar waren die in de binnenkamers? Hoe huiverig moest men niet zijn, om enkel op zulke berekeningen af, hetgeen nu sedert jaren bestond, zoo in eens te verwerpen?

Wel is waar, VAN DEN BOSCH meende een middel te hebben, dat althans dadelijk zou werken ten bate van de schatkist. Doch zijn middel was niet alleen onzeker; het kon onmogelijk, bij de meest volkomen uitkomst, vroeger dan na vijf of zes jaren werken. Het zou zelfs terstond verscheidene bronnen uitdrogen, welke na de veranderde wijze van bestuur waren opgekomen, onder anderen de uitgaande regten. Nu mogt men door zekere, aan ELOUT niet dan onvolmaakt bekende, maatregelen of overeenkomsten met de Handelmaatschappij, zich in het eerste of tweede jaar eenige verademing weten te geven, dit was een zeer tijdelijk, kort en onvoldoend hulpmiddel, hetwelk met het plan zelf in geen betrekking stond, en hetgeen evenzeer in het vrijgevige stelsel werken kon. Bovendien DU BUS gaf geruststellende berigten, die den staat van zaken geenszins zóó wanhopend deden kennen, om tot eene geheele omwenteling in de Indische huishouding over te gaan.

Het was ongelukkig, dat men maar zoo dadelijk greep naar den ongunstigen geldelijken toestand, waarin Java oogenblikkelijk verkeerde en die met het stelsel van industrie niet in het minste verband stond, maar aan geheel andere oorzaken, ja aan de afwijking van dit stelsel, te wijten was. Het was ongelukkig, dat men maar dadelijk het redmiddel in het oude zocht, de ondervinding, die den staf er over had gebroken miskende, de vroegere omstandigheden en voorvallen alleen van

de voordeeligste zijde wilde doen zien, en de overgroote bedenkingen van alle doordenkenden tegen den toenmaligen stand van zaken voorbij zag.

Was dat oude Indische bestuur dan zoo heerlijk, als het nu weder werd opgevijzeld? Van waar dan die klagten ten tijde van het bestuur der O.-I. Compagnie? Van waar de bemoeijenissen van den soeverein? Van waar de staatskommissie van de heeren VAN DER DOES c. s.? Van waar de zending van kommissarissen-generaal in 1791? Van waar verder zoo vele andere staatskommissiën? Was men dan geheel vergeten het overgroot verlies op de aandeelen der O.-I. Compagnie? Rekende men dan niet de millioenen schats, die in het moederland onder garantie van de staten van Holland waren opgenomen en daarna in de algemeene staatsschulden verzwolgen? Herinnerde men zich niet meer, hoe de staatskommissie van 1791 konstateerde, dat, van het jaar 1738 tot 1761, de Compagnie eene som van ruim 21 millioen was achteruitgegaan, in tijden toen bijna alleen Nederland koloniale bezittingen had en het oude stelsel nog geen schokken had ondergaan; — hoe de subsidie en negotiatie, onder garantie der staten ten behoeve der Compagnie, op ultimo mei 1791 meer dan 66 en een half millioen bedroeg, terwijl de kommissie voorsloeg nog eene leening van 10 millioen te sluiten?

Men had slechts te vergelijken en te oordeelen. Wat ELOUT betrof, geen terugkeer tot het oude stelsel kon of zou hij immer aanraden. Hij hield het bestaande verkieslijker en hij zou het nog beter oordeelen, wanneer men het door een goed stelsel van kolonisatie voltooide. Daarvan verwachtte hij alle heil, mits het wierd in werking gebragt en gehandhaafd door eene regering in Indië, die met hart en ziel, en met den vasten wil

om niets te verzuimen, de handen aan het werk zou slaan (1).

VAN DEN BOSCH had dien kategorischen tegenstand niet verwacht. Een oogenblik, maar ook niet langer dan een oogenblik, was hij er door onthutst. Schriftelijk en mondeling trachte hij ELOUT te paaijen. Hij had het zoo erg niet gemeend; zijn doel was volstrekt niet zoo zeer tot het oude terug te keeren (2). Doch bij den koning voerde hij blijkbaar eene geheel andere taal en droeg hij bestendig zijne denkbeelden voor als het eenige middel, om de regering uit hare geldelijke verlegenheid te redden.

ELOUT liet zich echter niet in slaap wiegen. Hij bespeurde dat VAN DEN BOSCH, in stede van in overeenstemming met zijne geruststellende betuigingen te handelen, elk incident te baat nam, niet om het oude Compagnie's stelsel los te laten, maar, integendeel, om de magt te bekomen, het in al zijnen vroegeren omvang te herstellen. Bij gelegenheid van een ondergeschikt punt, deed hij niets minder dan een voorstel, hetwelk de strekking had, de Handelmaatschappij het monopolie van den geheelen Indischen handel in handen te spelen (3). Niet minder krachtig, dan hij in de bres was gesprongen

---

(1) Verg. de korte aanteekeningen op het advies van VAN DEN BOSCH van 6 maart 1829, bij P. J. ELOUT, *Bijdragen*, 1851, bl. 197—210.

(2) Ik heb wel uit uw verslag omtrent de kolonisatie gezien, dat wij niet eenstemmig denken over een en ander belangrijk onderwerp. Ik heb zulks mondeling U. E. te kennen gegeven; ik heb daarna bij eenen officielen brief dit mede aangeroerd, maar uw antwoord stelde mij gerust. Daaruit zag ik, dat mijne vrees ongegrond was, om zoo zeer tot het oude terug te keeren, als ik gemeend had te moeten opmaken. Onze conferentien over het regerings-reglement enz. hebben mij in dat vertrouwen bevestigd. Brief van ELOUT van 20 mei 1829 aan VAN DEN BOSCH, *Bijdragen*, 1851, bl. 221.

(3) Ik had niet verwacht, in een rapport over een geheel op zich zelf staand bijzonder onderwerp als de amfioen-pacht is, een voorstel te vinden van eenen zoo grooten omvang en zoo teeder, als het geheel veranderen van het bestaande handelstelsel in Indie. ELOUT, brief van 20 mei 1829.

voor de vrije landbouw en industrie, kwam ELOUT in verzet tegen dit voorstel en verdedigde hij den vrijen handel. Maar de tijd werd hem niet meer gelaten om in breede vertoogen te treden. Hij moest zich bepalen tot eene laatste kernachtige staathuishoudkundige geloofsbelijdenis. Hij herinnerde WILLEM I, hoe, bij de oprigting der Handelmaatschappij, hij zich herhaaldelijk had verklaard. Geen uitsluitend handelsligchaaam, dat de plaats der oude O.-I. Compagnie zou innemen, had hij destijds den koning aangeraden, hoezeer toen reeds daarvan een uitgewerkt voorstel was gedaan; — maar eene vereeniging van groot kapitaal, welke, door die kracht en door eene gematigde ondersteuning van goevernementswege, den handel tusschen Indië en het moederland zou doen herlevendigen, zonder daarom de nationale nijverheid, den vrijen handel en de vrije vaart van de bijzondere kooplieden te beperken. Als zoodanig, had de Handelmaatschappij in waarheid veel nut gesticht. Zij had de nationale nijverheid, de vaart op Java opgebeurd. Zij had dit kunnen doen, onder anderen ook door eene krachtige ondersteuning van het goevernement. De Maatschappij was bij voorkeur belast met den overvoer van het krijgsvolk, met de verzending van de goevernements-goederen; zij was, of zou belast worden met de voorziening in vele goevernements-behoeften; zij had en zou behouden de amfioen-pacht; zij was gedurende een ruim aantal jaren verzekerd van den geheelen oogst der Preanger regentschappen. Welke krachtige hulp bezat zij dus niet!

Maar een monopolie mogt haar niet worden toegekend. ELOUT had dit vroeger ontraden; hij mogt het nog niet aanraden. Het was ook daarom, dat hij vroeger zich reeds verklaard had tegen den afstand van het Banka-tin

en de specerijen der Molukken. Op die wijze toch zou de maatschappij, zelfs in strijd met hare statuten, geheel en al bij uitsluiting de handelaar op Indië zijn.

Belangrijk waren in dat opzigt de eigen woorden van VAN DEN BOSCH: »voorzeker zal de partikuliere handel ook »onder Nederlanders daardoor aanmerkelijk worden be»zwaard en de industrie beperkt." Tot die beperking kon ELOUT niet medewerken. VAN DEN BOSCH zeide wel, niet te willen adviseren om aan de Handelmaatschappij een volledig monopolie van handel te verzekeren. Hij meende, dat er eene zekere mededinging moest overblijven, ten einde haar te verpligten, om zoowel in de kwaliteit der goederen als in de prijzen de billijke grenzen niet te overschrijden. Maar hij wilde evenwel die mededinging binnen zekere van het gouvernement afhankelijke grenzen beperken, door bij voorbeeld slechts een vierde gedeelte der producten of van eenige bijzondere artikelen aan den vrijen handel over te laten. Maar wat was eene mededinging, die bepaald wordt door het gouvernement? Wat was er van dat geheele denkbeeld, om maar een gedeelte der Indische producten aan den vrijen handel over te laten. Dit was geen nieuw, maar een zeer oud denkbeeld, hetwelk opgekomen is ten tijde der O.-I. Compagnie. De Compagnie was eigenaar, koopman en soeverein der Indische bezittingen. Zij had het volle regt op het geheel, maar ook toen reeds helde men over tot vrijen handel, welke met het algemeen belang en met dat van Indië scheen over een te komen; toen kwam men op de gedachte, om een gedeelte van het regt, hetwelk de Compagnie had, ten nutte van den algemeenen handel af te staan. Maar in de bestaande omstandigheden kon zulk een denkbeeld niet passen. Sedert de vernietiging der O.-I. Compagnie waren geheel

andere beginselen aangenomen. De Handelmaatschappij was in geene regten der Compagnie getreden en zij behoorde er niet in te treden, omdat zij ook niet de verpligtingen had te vervullen, welke op de Compagnie rustten. De vrije handel bestond sedert jaren; er kon dus geen sprake zijn van een gedeelte aan den handel af te staan, maar het zou zijn een verkregen regt te ontnemen. Dit te doen in den tegenwoordigen staat des handels, zou onder de handelaren eene groote moedeloosheid baren, luide en wettige klagten allerwege doen rijzen. Wel is waar, VAN DEN BOSCH stelde zich voor, die klagten te smoren door aan hen, die bij het beperken van den handel zouden verliezen, een aandeel in nijverheids ondernemingen te geven; doch dit was slechts eene ironie; het was de welvaart van den eenen overbrengen op den anderen, en de handelaren, die men zou beletten handel te drijven op Indië, zoo als zij tot dus verre de bevoegdheid hadden, zouden een treurige troost bekomen in de nieuwe bevoegdheid, om landen te ontginnen of zich op andere wijze aan den landbouw te wijden.

Tot dien prijs de verbetering der geldelijke aangelegenheden van Nederlandsch Indië te koopen, noemde ELOUT een uiterste, waartoe men niet mogt overgaan, dan nadat alle middelen vergeefs beproefd waren, des te minder omdat het voorstel van VAN DEN BOSCH slechts in beginsel was opgeworpen en geen enkel middel aangaf, waardoor het in toepassing zou worden gebragt. De koning moest maar het doodvonnis over den vrijen handel uitspreken; het bestuur in Indië zou dan verder de middelen vinden, en zich door geene hinderpalen laten terughouden, om het vonnis uit te voeren. Bedenkelijke leer, die aan 's konings keuze alle redelijke gronden,

regt, billijkheid, staatkunde en mogelijkheid van uitvoering onthield, en hem noodzaakte in blind vertrouwen te beslissen (1).

Deze laatste waarschuwing van ELOUT zou vruchteloos wezen. WILLEM I gleed reeds op de helling, die hem belette bij de raadgevingen zijner beste en verstandigste vrienden vasten voet te houden. De omstandigheden waren trouwens veranderd. De wrevel tusschen noord en zuid, de gisting der gemoederen, opgeruid door eene vijandige drukpers, de luide kreeten tegen de belastingen en andere maatregelen der regering, ontstemden den koning meer en meer. Wel is waar, behield hij nog illusiën over de staatkundige toekomst van het rijk, en werd hij daarin gesterkt door het geestdriftig onthaal, dat hem in het voorjaar van 1829 in sommige Belgische provinciën te beurt viel; maar des te meer drukten hem de geldelijke moeijelijkheden, waarin hij zich had gewerkt. Ondanks de financiële bekwaamheid, op welke hij plagt te bogen, verkeerde zijne regering in eene kommervolle positie. De schatkist was uitgeput. Ter naauwernood kon men de gewone uitgaven door allerlei kunstmiddelen dekken. Men zag geen kans, om rente en aflossing der Indische schuld, voor welke de staat borg was gebleven, te kwijten. De oppositie tegen het financiëel beleid nam in hevigheid toe, hoe meer men het tijdstip naderde waarop de tweede tienjarige begrooting (1830 tot 1840) moest worden vastgesteld.

Te midden zijner beslommeringen, ontving WILLEM I te Brussel den weldra naar Indië vertrekkenden goeverneur-generaal. Hij luisterde naar betoogen, die hij vroe-

---

(1) Verg. het uittreksel uit een rapport van ELOUT van 20 mei 1829. *Bijdragen*, 1851, bl. 211—219.

ger versmaadde, maar die hem thans als een verleidenden sirenen-zang in de ooren klonken. Hier was een stout man, die aannam den ongelukkigen vorst uit de geldelijke verlegenheid te redden, mits hem slechts wierd toegestaan zijne plannen uit te voeren. Deze grootspraak verdoofde 's konings vroegere voorliefde voor het vrijzinnige koloniale stelsel (1). Eindelijk, noode alle politieke en commerciële beschouwingen ter zijde stellende, vereenigde hij zich met de voorstellen van VAN DEN BOSCH en verleende hem, doch niet zonder beduchtheid, de noodige magt om daaraan uitvoering te geven (2).

(1) Uit den aard zijner positie, moest WILLEM I aanvankelijk de voorkeur geven aan het vrijzinnige koloniale stelsel. Hij had natuurlijk nog minder op met de voormalige O.-I. Compagnie en hare praktijken, dan met het oude staatsbestuur in het moederland. De benoeming in 1814 van ELOUT tot eersten kommissaris-generaal getuigde afdoende van de rigting, die hij voor het regerings-beleid van N. I. verlangde aangenomen te hebben. De herhaalde getuigenissen van de kommissarissen-generaal laten daarover geen twijfel bestaan. Zij verklaarden nadrukkelijk, dat het 's konings vaste wil was, Nederlandsch Indie in het heil van Nederland te doen deelen; dat hij hun uitdrukkelijk had bevolen, „de inlandsche „bevolking tegen alle willekeur te beschermen, haar lot te verbeteren, haar het genot van „eigendom en van de vruchten van haren arbeid te verzekeren, en alzoo haar, zoo wel als „andere zijner onderdanen, in de gelukkige gevolgen zijner vaderlijke regering te doen „deelen." Zie de publikatien van 19 augustus 1816, *Ind. Staatsblad* n°. 5, van 11 Julij en 7 november 1817, *Ind. Staatsbl.* n°. 43 en 55. De vrijgevigheid van WILLEM I bepaalde zich niet tot mooije woorden. De kommissarissen-generaal waren gelukkig te kunnen verkondigen, dat de koning hun had medegegeven ruim 2 millioen schats, in klinkende spetie, ter bevordering van den geldsomloop. Publikatie van 14 januarij 1817, *Ind. Staatsbl.* n°. 4. En toen zij in 1819 de pen haalden door de achterstallige landrenten over de jaren 1815, 1816 en 1817, regtvaardigden zij die daad met de verklaring, dat zij slechts 's konings wil en edelmoedigheid volgden. Publikatie van 5 januarij 1819, *Ind. Staatsbl.* n°. 8. De uitkomsten van het bestuur van VAN DER CAPELLEN, hoe teleurstellend ook, deden hem zelfs niet wankelen. Onder anderen getuigde DU BUS, dat de bepalingen van de artt. 105, 106 en 107 van het regerings-reglement van 1818 en de in het algemeen vrijheid-ademende beginselen van dit reglement ten aanzien van alle industrie en handel volkomen overeenkwamen met Z. M. bedoelingen ten aanzien der Oost-Indische bezittingen. Missive aan den luitenant goeverneur-generaal van Nederlandsch Indie van 25 mei 1826, bij STEYN PARVÉ, *het koloniaal monopoliestelsel nader toegelicht*, bl. 129. Eerst nadat hij zich in de financien van het rijk had verwikkeld, veranderde hij, of, gelijk het een kundig schrijver uitdrukt, „onder de bestaande omstandigheden liet het zich verklaren, dat men driftig uitzag naar „Indische remises, onverschillig op welke wijze die verkregen werden. Om stelsels bekreunde „men zich niet langer, men verlangde alleen geld." *Politieke beschouwingen*, tweede gedeelte, koloniale politiek, bl. 24.

(2) De instructie van den goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH, te vinden bij COR-

De goeverneur-generaal verkreeg de bevoegdheid, in afwachting van hetgeen de koning omtrent eene Europesche kolonisatie en het uitgeven van landen aan Europeanen nader zou vaststellen, alle maatregelen te nemen, waardoor men de teelt van producten geschikt voor de Europesche en Chinesche markten op de »meest krachtige wijze" kon bevorderen (1). Daartoe zou hij aan wel gelegen dessas werkzaamheden kunnen opdragen en deze vergoeden, hetzij in dagloon, hetzij door middel van geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van landrente (2). Het was hem vrijgelaten de nijverheid en werkzaamheid der Javanen zoodanig te prikkelen om voor den uitvoer naar Europa eene hoeveelheid producten te verschaffen, bedragende naar den stand der prijzen, ten minste *vijf gulden* per hoofd, of nagenoeg hetgeen de bevolking der Preanger landen voor dien uitvoer aankweekte (3). Hij zou zelfs nagaan, of men de lijfstraffelijke wetten onder de Javanen niet in het belang

---

NETS DE GROOT, *over het beheer onzer kolonien*, bl. 98, draagt daarvan blijken. Onder anderen de herinnering aan 's konings begeerte, dat bij het stellen der voorwaarden, op welke de door de Javanen ingenomen gronden door hen zullen worden bebouwd, worde gelet, aan den eenen kant, op de tevredenheid en de welvaart der inlandsche bevolking, en aan den anderen kant, op de meest krachtige vermeerdering van de producten voor den Europeschen handel, voor zoo ver die niet schaden kan aan eene toereikende teelt van rijst en andere voortbrengselen tot dagelijksch voedsel gebruikt. En verder, dat indien wordt overgegaan om aan de dessas eenigen arbeid op te dragen, hetzij in de bosschen of zoutpannen van den lande, hetzij ter bevordering van belangrijke takken van kultuur, dit steeds zal moeten geschieden in verband tot de hoegrootheid der verschuldigde landrente, in dier voege, dat de arbeid die verrigt wordt, geacht kan worden op eene redelijke wijze beloond te zijn, door de kwijtschelding, die op de belasting wordt verleend. Even zoo ten aanzien van den handel. VAN DEN BOSCH moest trachtten, den inlandschen handel van Singapoera wederom naar de Nederlandsche havens van den Indischen Archipel te lokken, doch het tractaat in 1824 met Engeland gesloten in het oog houden. Hij moest de ondernemingen der Handelmaatschappij begunstigen en kon, onder nadere goedkeuring, met hare factorij te Batavia overeenkomsten sluiten, doch omtrent het handelsstelsel in 't algemeen mogt hij slechts voorstellen doen aan het opperbestuur. Art. 14 en 15.

(1) Instructie, art. 9.

(2) Art. 80 van het regering-reglement van 1830, *Ind. Staatsblad* n°. 10.

(3) Instructie, art. 11.

van den landbouw kon wijzigen, door zoo veel mogelijk de straf van langeren of korteren dwangarbeid in of buiten de ketting, te stellen in de plaats van geesseling, brandmerk en andere soortgelijke straffen, met het oogmerk om de alzoo tot dwangarbeid veroordeelden onmiddelijk voor 's goevernements rekening te bezigen tot het teelen van koffie, suiker, indigo en andere voortbrengselen (1). Eindelijk werd hem toegestaan, het inlandsch bestuur zoodanig te wijzigen als het welslagen zijner onderneming zou vorderen (2).

Van den Bosch, steeds uitbundig, nooit gematigd, spiegelde den koning, naast zijn hoofdplan dat hij nu mogt uitvoeren, allerlei dwaze neven-speculatien voor, die allen baten in de ledige schatkist zouden uitstorten. Niet slechts zou hij zorgen, uit de landsbosschen op Java genoegzame hoeveelheden hout tegen matige prijzen te verkrijgen, hetgeen hem gemakkelijk zou vallen (3); hij zou de tinmijnen van Banka beter doen renderen, en trachten partij te trekken van de op het eiland Timor aanwezige koper- en goudmijnen, hetzij door Chinesche mijnwerkers derwaarts te lokken, hetzij door middel van de inboorlingen des lands (4). Hij zou nagaan, of de zuidzeevisscherij, die geheel in handen van Engelschen en Amerikanen was, niet met vrucht kon beproefd worden door ondernemers op Java, Timor of in de Molukken gevestigd.

Aan Elout werd uit Brussel, op de voor hem minst hinderlijke wijze, namens den koning, van zijne beslis-

---

(1) Instructie, art. 19.

(2) Ibidem, art. 10. Van den Bosch zou zelfs overwegen, of de voorzigtige voortplanting van het christendom op Java niet onder de middelen behoorde, waardoor het goevernement meer vat op de bevolking kon krijgen. Zie art. 22 der instructie.

(3) Ibidem, art. 12.

(4) Ibidem, art. 13.

sing mededeeling gegeven (1). Hij nam het eenige besluit, dat in de gegeven omstandigheden met zijne waardigheid strookte. Hij diende zijn ontslag in als minister van marine en koloniën. Dit besluit, in een tijd toen de ministers de leer verkondigden, dat zij geene dienaren van de natie, maar alleen van den vorst waren (2), was eene daad van zeldzamen burgermoed. Het trof WILLEM I, als een eerste ongunstig voorteeken, te moeten scheiden van een man, dien hij boven velen vertrouwde en om zijne onbaatzuchtige diensten hoogachtte. Hij deed waarlijk vleijende en dringende pogingen, om ELOUT van zijn besluit te doen terugkomen. Zij werden gesteund door sommigen van 's ministers ambtgenooten, door de Handelmaatschappij en door anderen (3). Zelfs VAN DEN BOSCH, steeds dubbelzinnig, bleef daarbij niet ten achteren. Plegtig betuigde hij nogmaals, dat het zijn voornemen geenszins was, het beginsel van vrijen handel en van vrijen arbeid te vervangen door het oude stelsel van dwangarbeid en gemonopoliseerden handel. Hij wilde de productie van Java opvoeren door indirecte middelen, te bepalen na een plaatselijk onderzoek, den uitsluitenden handel verkrijgen door de vrije keuze der belanghebbenden zelve, door hen in hun belang eene aansporing te doen vinden, om geene andere fabrikaten te gebruiken dan Nederlandsche, en geene waren naar andere landen te verzenden dan naar het moederland. Dit, verklaarde hij, waren zijne ware bedoelingen, en het deed hem leed, dat hij ELOUT niet van de opregtheid zijner oogmerken had kunnen overtuigen (4).

---

(1) Brief van den secretaris van staat DE MEY VAN STREEFKERK, van 26 mei 1829. Zie Memorie van beantwoording van het ontwerp kultuurwet FRANSEN VAN DE PUTTE.

(2) Zie de redevoering uitgesproken door den minister van justitie in de zitting der tweede kamer van 2 december 1828. *Staats-Courant* van 5 december 1828.

(3) P. J. ELOUT, Bijdragen, 1851, XIV.

(4) Brief van VAN DEN BOSCH aan ELOUT, bij P. J. ELOUT, *Bijdragen*, 1851, bl. 224.

Inderdaad, ELOUT werd daarvan niet overtuigd, en de uitkomst zou spoedig leeren, dat zijn wantrouwen op deugdelijke gronden steunde. Hij verliet het staatkundig tooneel op 63jarigen leeftijd, na een zeer werkzame loopbaan, even vlekkeloos als hij het jaren te voren had betreden. De koning verloor in hem zijn besten raadsman, Nederland een zijner uitstekendste staatslieden, Indië een verlichten beschermer.

HOOFDSTUK II.

VAN DEN BOSCH IN INDIE.

Einde van den Javaschen oorlog. — Annexatie van inheemsche provincien. — Andere gevolgen. — Invoering der indigo- en suiker-kultures. — MERKUS. — Zijne antecedenten. — Zijne bestrijding van het kultuurstelsel. — Invloed zijner oppositie op den raad van Indie en op VAN DEN BOSCH. — Eerste goedkeuring door het opperbestuur. — Uitbreiding van het stelsel in alle residentien van Java. — Voorspiegelingen van VAN DEN BOSCH beantwoord door vleijende aanmoedigingen uit het moederland. — Hij monopoliseert het geheele koffie-produkt en den handel. — Zijne overspannen verwachtingen. — Hij aanvaardt openbaar de absolute magt. — Omwenteling van het Indisch bestuur en van de volksinstellingen. — Lotgevallen der kultures. — Geldelijke uitkomsten. — Nederlaag van VAN DEN BOSCH voor Bondjol.

VAN DEN BOSCH landde te Batavia in den aanvang van januarij 1830. Den 16^{den} dier maand aanvaardde hij het bestuur over Indië. Het geluk snelde hem als 't ware te gemoet. Spoedig verspreidde zich de mare van de gevangenneming van DIPO NEGORO en de onderwerping zijner volgelingen. Te midden der Nederlandsche strijdmagt gelokt, werd de Javasche held, den 28sten maart, te Magelang opgeligt, naar Samarang getransporteerd, en verder naar de Molukken verbannen. De oorlog, dien hij zoo volhardend had gevoerd, kostte het goevernement gevoelige offers. In de eindelijke zegepraal zou het eene

ruime vergoeding vinden. Soerakarta en Djokjokarta zouden voortaan niets meer zijn, dan eene flaauwe herinnering aan vroegere grootheid, magt en zelfstandigheid.

Hoezeer, na de splitsing van het Mataramsche rijk, de Javasche vorstenlanden niet meer te duchten waren voor het Europeesch gezag, dat zich er om heen slingerde, behielden zij tot in het begin der negentiende eeuw eene niet onbeduidende politieke beteekenis. RAFFLES bragt daaraan den doodslag. Ingevolge de traktaten, die hij, den 1sten augustus 1812, met de vorsten van Solo en Djokjo sloot (1), stonden zij de districten Patjitan, Djapan, Djipan, Blora en Grobogan alsmede de landen Kadoe en Wonosobo af, waardoor niet alleen de grenskring naauwer werd toegehaald, maar het Europeesch gezag voet kreeg nabij het hart van het oude Mataram. Met dit grondgebied, verloren zij tevens de magt in de gewesten die onder hun bestuur werden gelaten.

De O.-I. Compagnie, op de vorsten de leer: »verdeelen om te heerschen" toepassende, had hunne magt reeds aanmerkelijk gefnuikt. Zij had het niet gelaten bij de splitsing van het Mataramsche rijk, het meesterstuk harer staatkunde. Uit de landen, aan den soesoehoenan toebehoorende, knipte zij een erfelijk en van den vorst onafhankelijk prinsdom voor den pangeran MANGKOE NEGORO, en verbond diens belangen zoo innig aan de hare, dat hij als eene permanente bedreiging, als een steeds voorhanden pretendent voor den troon van Solo kon dienen, voor het geval dat de vorst, die hem bekleedde, zich haar misnoegen berokkende.

RAFFLES vond dit denkbeeld der Compagnie te

(1) Na een veldtogt van veertien dagen en de bestorming van den kraton van Djokjokarta. Zie o. a. NAHUYS, *Verzameling van officiele rapporten betreffende den oorlog op Java in de jaren* 1825—1830, I, bl. 131.

schrander om het niet na te volgen. Hij stelde een tweeden onafhankelijken prins aan onder den titel van pangerang PAKOE ALAM, die in Djokjokarta zou wezen, hetgeen MANGKOE NEGORO in Soerakarta was. Beiden werden verpligt, bestendig een klein militair korps, ter beschikking van het goevernement, op de been te houden. De vorsten, daarentegen, verbonden zich, voortaan geene andere militaire magt op te roepen dan eene eerewacht van hoogstens duizend man, alsmede geene nieuwe vestingwerken op te werpen noch oude sterkten te herstellen. Zij erkenden de opperheerschappij van het goevernement over het geheele eiland en zijn regt van tusschenkomst daar waar het die noodig achtte. Tegen de uitkeering van een jaarlijksch pensioen van 220,000 dollars (1), verbeurden zij al hunne inkomsten, behalve die hunner landerijen: de tolpoorten en bazar-pachten, de vogelnestvangst, het opium-debiet, het djatihout. Zij zouden wegen en bruggen, op hunne kosten, doch onder toezigt van Europesche ambtenaren, aanleggen en onderhouden. Zij beloofden verder, de raadgevingen van het goevernement over het beheer hunner financiën en hunne regtsbedeeling in dank aan te nemen en zijne lastgevingen binnen twintig dagen uit te voeren, zoo niet, er in te berusten dat de bevelen regtstreeks ten uitvoer wierden gelegd. En, *last not least*, de depati of eerste minister moest de investituur der regering hebben; hij zou naar haar goedvinden worden vervangen en in alle aangelegenheden den, aan de hoven residerenden, Europeschen ambtenaar raadplegen (2).

Sedert 1812 staatkundig vernietigd, bleven evenwel

(1) De soesoehoenan van Soerakarta 120,000, de sultan van Djokjokarta 100,000 dollars.

(2) Verg. het tractaat met Djokjokarta, bij NAHUYS, *Verzameling* I, bl. 124—131 en VAN DEVENTER, I, bl. 62.

de vorstenlanden een belangrijk bolwerk voor het autonomisch volksleven. Ingesloten door de kustresidentiën, de Zuidzee en de Preangerlanden, waren zij, door hunne uitgestrektheid, hunne hulpbronnen en natuurlijk versterkte ligging, een veilige schuilhoek der Javasche nationaliteit (1). Zij naderden westwaarts het regentschap Brebes in de hooge Cheribonsche landen, omvatten zuidwaarts de geheele Banjoemaas met Tjilatjap en Bagelen en noordwaarts de hooge bergrug, die deze provinciën van Tagal en Pakalongan scheidt. Hier daalde de grenslijn, om eenige kilometers oostelijk weder te rijzen door Probolingo langs het Merapi- en Merbaboegebergte tot aan de Salatigasche en voorbij de Soekoewatische landen. Verder scheidde de Solorivier de goevernementslanden Wirosari en Blora van het voormalig prinsdom Madioen tot aan Toeban, waar eerst het goevernement meester werd van de beide oevers van den grooten Javaschen stroom, terwijl de vorstenlanden zuidwaarts zich uitstrekten in de rigting van Soerabaja, Kediri en een gedeelte van Wirosobo opnamen, en het Malangsche gebergte bereikten (2).

(1) F. V. A. DE STUERS, *Guerre de Java*, Introduction 1—3, geeft eene levendige voorstelling van het terrein. «Ce pays est rempli de montagnes, parmi lesquelles il y en a «qui s'élèvent à une hauteur prodigieuse. Les intervalles se composent pour la plupart de «plaines cultivées et de rizières. Celles-ci sont baignées par une quantité innombrable de «ruisseaux, et utilisées au moyen de fossés pratiqués dans le but d'inonder les terres destinées à la culture du riz. Les plaines, les gorges et une partie du penchant des montagnes «sont parsemées de dessas ou villages ombragés par de jolis bosquets; séjours paisibles des «habitants en temps ordinaires, mais qui, en temps de guerre, se transforment rapidement «en postes assez forts pour entraver la marche des troupes et la rendre très pénible. Les «dessas sont ordinairement entourés d'une haie vive de bambous, très haute, que les habitants «abattent lorsqu'ils veulent se retrancher. Ils se font de cette manière une barricade presqu'impénétrable... Ce pays, qui présente d'ailleurs des sites vraiment ravissants, qui déploie «partout les scènes les plus pittoresques et un grand luxe de fertilité, ne possède malheureusement que trop tout ce qui peut favoriser une guerre d'insurrection. En effet, les «nombreuses montagnes escarpées, les épaisses forêts, les précipices impossibles à franchir, les «plaines submergées, les chemins impraticables, les torrents impétueux qui ravagent le «terrain, sont autant d'obstacles presqu'insurmontables qui entravent les opérations des troupes «régulières."

(2) Het gebied der beide vorsten was uitermate in elkander verwikkeld. Volgens

Dit uitgebreide grondgebied, 500 vierkante geographische mijlen in oppervlakte, bijna een vierde van Java, had, naar gissing, eene bevolking van meer dan 2 millioen zielen, of meer dan een derde van het zielental van het geheele eiland (1). DIPO NEGORO zou het bewijs geven dat, als eenmaal deze bevolking, in beweging zou zijn gebragt voor eene nationale onderneming, de vernedering der hoven en de politieke weefsels rondom hen gesponnen, geen genoegzamen waarborg opleverden voor de veiligheid van het Europesch gezag. Een enkel stoutmoedig Javaan was voldoende, om gedurende vijf jaren het rijk der Nederlanden te trotseren, en de list moest zich toen nog aan het geweld paren om hem ten onder te brengen.

Na den val van DIPO NEGORO, werden de vorstenlanden voor altijd onschadelijk gemaakt. Het goevernement annexeerde de provinciën Banjoemaas en Bagelen, Madioen en Kediri, en beperkte Soerakarta hoofdzakelijk tot de Soekoewatische landen, Padjang en het oude Kartasoera, — Djokjokarta tot het oude Mataram en de afdeeling Goenoeng Kidoel, waarin de onafhankelijke prinsen hunne landen behielden (2). Niet alleen werden de vorsten als gesalarieerde leenmannen bevestigd die, onder den schijn van een ijdel ceremonieel, in alles den wil der regering gedwee volgen, het Javasche volk verloor zijn laatste vereenigingspunt. Het Europesch

het tractaat van 1812 zouden zij genoegen nemen met ruilingen van landen en schikkingen, om eene geregelder grensscheiding en eene minder verwarde en verbrokkelde verdeeling te verkrijgen; maar daarvan was, door uitvluchten van de zijde van Djokjokarta, niets gekomen. De lange duur van den Javaschen oorlog was mede aan die inconligging van grondgebied toe te schrijven, omdat daardoor de geheele bevolking der vorstenlanden gewikkeld werd in den krijg, die aanvankelijk was uitgebarsten op het gebied, en werd aangevoerd door prinsen van Djokjokarta. VAN DEVENTER II, bl. 140.

(1) Volgens den *Regerings-Almanak voor Nederlandsch-Indië*, 1867, tellen thans Banjoemaas, Bagelen, Madioen, Kediri, Soerakarta en Djokjokarta ruim 3,600,000 zielen.

(2) Soerakarta is thans 110 geographische mijlen oppervlakte groot en telt 728,239 bewoners, Djokjokarta 54 mijlen en 369,597 zielen. Idem voor 1867.

gezag zou voortaan regtstreeks gebieden op de hoogten, die de zoo aanmerkelijk ingekrompen inlandsche rijkjes omsingelen, en in hun centrum eene militaire magt opstellen meer dan voldoende om, bij de eerste poging tot verzet, de kratons en al hetgeen zij bevatten in de asch te leggen (1).

Het terrein, waarop VAN DEN BOSCH zich voorstelde zijn kultuurstelsel in te voeren, werd alzoo verruimd met meer dan 300 vierkante mijlen vruchtbare en bevolkte landouwen, waarvan het bezit het goevernement de gelegenheid gaf, met meer klem in de overige gewesten te bevelen, daar de bevolking het middel van emigratie naar de vorstenlanden werd ontnomen.

Deze materiële gevolgen waren groot. De onderwerping verzekerde het goevernement een oneindig grooter zedelijk voordeel. Te midden van langdurige rampspoeden, neigen alle volken tot fatalisme. Heeft de oorlogskans beslist, dan zal eene natie niet spoedig den strijd heropenen, hoe hard het juk valt dat haar wordt opgelegd. De deugden, die in haar zijn, nemen eene andere rigting. Zij lossen zich op in langmoedige en nederige onderwerping aan de eischen van den overwinnaar. Dit was werkelijk het geval met de Javanen. Met DIPO NEGORO verdween hun laatste hoop. Hun nationaal droombeeld veranderde in treurige gelatenheid. Zij waren bereid te bukken voor den Westerschen gebieder, wiens ster bestendig aan den Oosterschen hemel zegevierend schitterde (2).

---

(1) Zie over de regelingen, NAHUYS, *Verzameling*, I, bl. 192—223 en VAN DEVENTER, II, bl. 139—147. De soesoehoenan van Soeroekarta trekt van het goevernement een jaarlijks pensioen van *f* 264,000, de sultan van Djokjokarta *f* 182,000.

(2) DE STUERS zegt, *Guerre de Java*, introduction p. 38: «En parcourant cette dis»tance (d'Anjer à Banjoewangi), qui est de près de 300 lieues, on ne se douterait même pas «qu'il existât des troubles dans une des parties de l'île, la plupart des Javanais ne s'en

Bij de uitvoering zijner plannen, had VAN DEN BOSCH zich niet te bekreunen om de gezindheid der bevolking. Hij had slechts na te gaan, hoe hij de zaak zou aanvatten. Niet zonder verrassing bespeurde hij, dat zijn voorganger veel had gedaan, om het industriele leven op te beuren (1). Zijne hoofdzorg werd nu, om daaraan eene andere rigting te geven, de teelt der bekende producten uit te breiden en de oogsten zoo goedkoop mogelijk aan het goevernement te doen leveren. Zijne aandacht viel het eerst op de indigo-kultuur in de Preanger regentschappen, waar, gedurende de jaren 1828 en 1829, eenige nijvere landlieden zich met het planten van *tarum kembang* en het aanmaken van indigo hadden ingelaten (2). Hij leide de hand op een ambtenaar blakende van ijver, dien hij tot voorloopig inspecteur der indigo-kultuur aanstelde en met de taak belastte, om al datgeen te verrigten wat tot zijne bedoelingen dienstig kon zijn (3).

De nieuw benoemde inspecteur toog opgewonden de Preanger landen door en vond er wat de landvoogd

---

»occupant que comme d'un événement qui leur serait tout à fait étranger, ou qui se passerait »dans une île voisine." Hoe weinig kennen zij, die een land *à la suite* van een legerhoofd doorsnellen, hetgeen er in het volksgemoed omgaat! Hoofdofficieren van het Ned.-Indisch leger, die in 1825 in ondergeschikte rangen den Javaschen oorlog mede maakten en dus intiemer in aanraking met de Javanen kwamen, verzekerden den schrijver dezer bladzijden meermalen het tegendeel. Toen DIPO NEGORO gevangen naar Samarang werd gevoerd, stond de bevolking, zelfs uit districten die nooit aan den opstand deel namen, langs den weg geschaard. Niets kan den diepen eerbied weêrgeven, met welken zij knielden voor hun gevallen landgenoot om hem een laatste bewijs hunner innige sympathie te geven. Indien wij beter wisten hetgeen in de Javasche zamenleving omgaat, zouden wij waarschijnlijk reeds lang vernomen hebben, dat DIPO NEGORO de held is geworden eener volks-legende.

(1) Aan den directeur van het etablissement te Krawang, later goeverneur der Molukken, G. DE SERIÈRE, verklaarde VAN DEN BOSCH, dat hij wel weder onverrigter zaken naar Nederland kon terugkeeren, indien DU BUS hem niet was voorgegaan; maar het stelsel van DU BUS werkte te langzaam; hij moest spoedig geld maken. Later ontkende VAN DEN BOSCH de verdiensten van zijn voorganger. Hem alleen kwam de eer toe, de productie van Java vermeerderd te hebben.

(2) *Tarum kembang* is de inlandsche benaming der stek-, *tarum kajoe* die der zaad-indigo.

(3) Resolutie van 8 april 1830, no. 7, bij VAN DEVENTER, II, bl. 148.

verlangde. In de vier regentschappen Tjanjor, Bandong, Sumedang en Limbangan ontdekte hij 122 ver van elkander verwijderde indigo-tuinen, in niet minder dan 29 districten verspreid. Te zamen besloegen zij 450 bouws en telden ongeveer 3 millioen stekken, ongerekend ruim 900,000 stekken, die in verschillende kampongs waren geplant (1). De inspecteur, met behulp van den resident, liet dadelijk eene indigo-fabriek oprigten, gereedschappen aanmaken en inlanders oefenen in het verwerken der indigo-bladen. Op zijn voorstel, werd aan eene bevolking van ongeveer 100,000 zielen opgedragen, zeventien indigo-fabriken met 59 stel bakken op te rigten en de benoodigde grondstof te teelen. 200,000 gulden koper werden bestemd, om het geheele beloop der ondernemingen te bestrijden (2).

Te gelijkertijd gelastte VAN DEN BOSCH den resident van Cheribon om in deze provincie de indigo-kultuur in te voeren. Het was hem gebleken, dat men daar de indigo minder goedkoop zou verkrijgen dan in de Preanger landen, doch dat zij den prijs van een gulden koper per Amst. pond niet zou te boven gaan. Dit was hem voldoende, om de Cheribonsche planters indigo te doen teelen voor twaalf op te rigten fabriken gezamenlijk van 41 stel bakken (3). De resident stuitte tegen den weerzin van hoofden en planters. Hij verkreeg de middelen om hen te paaijen: de hoofden met vrij aanzien-

---

(1) Verslag van den provisionelen inspecteur der indigo-kultuur van 19 julij 1830, v. D. II, bl. 150-151. Reeds eene maand te voren, kabinets-missive van 17 junij no. 257, bestemde VAN DEN BOSCH ruim drie millioen stekken uit de Preanger voor de in Tagal in te voeren indigo-teelt.

(2) Resolutie van 31 julij 1830 no. 1. v. D., II, bl. 148-149. De karigheid, waarmede deze som was berekend, is af te leiden uit het feit, dat voor het loon van een mandoor of opzigter *f* 5 's maands en voor pedatti-voerders *f* 3 's maands werden uitgetrokken.

(3) Idem van 13 augustus 1830, no. 3, v. D.; II, bl. 152-153.

lijke voorschotten op de hun toegelegde, bij den afloop der bereiding te ontvangen, percentsgewijze belooning; de planters met feesten, te geven bij het begin en het einde van den aanplant (1).

VAN DEN BOSCH besloot hierop een krediet te openen van een millioen kopergeld, waaruit men alle uitgaven, bereids toegestaan of nog te doen, voor de indigo-kultuur zou bestrijden (2). Van deze som stelde hij *f* 60,000 ter beschikking van den resident van Cheribon. Op zijne vroegere beschikking terugkomende, bragt hij de som der uitgaven voor de Preanger indigo-planters terug op *f* 111,535,67½, en kompenseerde hunne verminderde verdienste met den last eener nieuwe fabriek, waardoor het aantal tot achttien klom. Ook beval hij bij dezelfde gelegenheid de invoering der indigo-kultuur in Tagal (3).

Te midden zijner beslommeringen voor de indigoteelt, vergat VAN DEN BOSCH de suiker-kultuur niet. De resident van Cheribon was mede gemagtigd, deze kultuur in zijn gewest in te voeren (4). Spoedig kwam hij voor den dag met eene overeenkomst, die hij had gesloten met de hoofden en oudsten van eenige dessas in het district Gebang. De hoofden namen daarbij aan, eene uitgestrektheid van 600 bouws met suikerriet te doen beplanten en het riet aan den op te rigten suikermolen te leveren. Alvorens te worden gesneden, zou men het riet taxeren, ten overstaan van goevernements-ambtenaren, den fabrikant en zes hoofden, en verdeelen in drie soorten naar

(1) Resolutie van 21 augustus 1830 no. 1. Een eerste voorschot terstond aan elk der regenten *f* 1000 koper, aan elk der patehs *f* 300, aan 14 districtshoofden elk *f* 100 en aan twee districtshoofden elk *f* 50;- en aan alle die hoof en gelijke voorschotten, zoodra in de regentschappen Cheribon, Madja, Koeningan en Galoe de indigo-aanplant zou zijn afgeloopen. v. D., II, bl. 153.

(2) Idem van 13 augustus 1830 no. 3.

(3) Idem van 9 october 1830 no. 8. v. D., II, bl. 154.

(4) Kabinets-missives van 19 en 22 julij no. 346 en 372. v. D., II, bl. 168.

gelang het riet, volgens schatting, zou opbrengen twintig, vijftien of tien pikols suiker per bouw. Na de aflevering van het riet aan den molen, zouden de planters betaald worden met *f* 70, *f* 52 en *f* 35 koper voor een bouw suikerriet 1ste, 2de en 3de soort. Zij werden buitendien verpligt om een maximum van 6000 vademen brandhout, ieder vadem van 12 voet breed en 6 voet hoog, tegen *f* 2 koper de vadem, aan den suikermolen te leveren. Gelijktijdig sloot de resident met een Europesch inwoner van Cheribon een kontract voor het aanmaken en leveren van suiker aan het goevernement.

Naar de eigen verklaring van den resident, wisten hoofden en oudsten niet, waartoe zij zich en de planters verbonden. Er waren niet eens gereedschappen voorhanden om de velden te bearbeiden, noch rietstekken, *bibiet*, om den aanplant te beginnen. Het een en ander zou van bestuurswege worden voorgeschoten. Desniettemin had de resident bevolen, om onverwijld met de ontginning en bewerking der voor de suiker-kultuur bestemde gronden aan te vangen. Maar niemand, hoofd noch planter, verstond iets van de suikerteelt, zoodat men verpligt werd, de zaak aan de leiding van vier chinesche mandoors, tegen een maandelijks loon van 20 tot 50 gulden, toe te vertrouwen (1).

In Pakalongan werd, door de zorg van het gewestelijk bestuur, de kapitein-chinees van Samarang bij kontract gemagtigd, om van de hoofden en de bevolking van vier dorpen in het district Batang 40 jonken (160 bouws) tegalvelden, tegen *f* 30 koper 's jaars, voor tien jaren in huur te nemen, waarop hij suikerriet zou doen teelen door Javanen, die zich daartoe, evenzeer voor

(1) Missive van den resident van Cheribon van 28 julij 1830 no. 1121. v. D., II, bl. 168—169.

tien jaren, wilden verbinden. Tegen eene jaarlijksche retributie van *f* 2½ koper per man, te kwijten door den kontractant, zou men die Javanen gedurende vijf jaren vrijstellen van heerediensten. Den kontractant werd bovendien toegestaan, gedurende tien jaren kosteloos brandhout te kappen in daartoe aangewezen houtbosschen. Hij zou voor 12 gulden koper per pikol aan het goevernement leveren 500 pikols suiker in 1831, 1500 in 1832 en vervolgens ieder jaar 2500 pikols. Nog werden in Pakalongan drie kontracten gesloten met hoofden en oudsten, voor het beteelen respectivelijk van 27 en tweemaal 20 jonken. Vier man zouden een bouw beploegen, met suikerriet beplanten en onderhouden. Zij zouden daarvoor hebben het genot van twee en een halve bouw, tegen *f* 20 koper, doch geen huur betalen van den grond, waarop zij suiker teelden en bovendien van de belasting van een gulden koper 's jaars voor het fonds van het koeli-etablissement ontheven zijn (1).

Naauwelijks waren deze overeenkomsten aangegaan, of VAN DEN BOSCH vaardigde een besluit uit, tot invoering en uitbreiding der suiker-kultuur in alle daarvoor gunstige residentiën van het eiland Java (2). In dit besluit stelde hij eenige regels, volgens welke de residenten moesten handelen. Met de dessa-bewoners zouden zij overeenkomen voor het teelen van suikerriet, het leveren van brandhout en arbeiders voor de suikermolens; met partikulieren voor het oprigten van fabriken, het verwerken van het riet tot suiker en het leveren van het product aan het goevernement. Geen grooter gedeelte der rijstvelden mogt worden beteeld met suikerriet, dan *een*

(1) Kabinets-missive van 5 augustus 1830 no. 451. v. D., II, bl. 168—173.
(2) Resolutie van 13 augustus 1830 no. 4. v. D. II, bl. 165—167.

derde der velden welke aan eene dessa behooren (1). Voor hooge gronden moest de dessa minstens kunnen leveren *drie arbeidende mannen* voor een bouw van 500 Rijnlandsche roeden. De bearbeiding der gronden zou geschieden door den inlander, onder de leiding zijner eigen hoofden, doch onder opzigt van goevernements-ambtenaren en mandoors. De hoogste prijs, dien men zou betalen voor het riet, geleverd aan den molen, en de bibiet daaronder begrepen, mogt niet te boven gaan *f* 3.50 voor eene hoeveelheid benoodigd voor een pikol suiker; voor suikerwater en stroop kon naar dezen maatstaf worden overeengekomen, mits altijd wierd in het oog gehouden, dat de te bereiden suiker den fabrikant niet hooger dan *f* 7.50 de pikol te staan kwam. Het hout moest hoogstens tegen *f* 2.— de vadem aan den molen worden geleverd; de daghuur van het werkvolk in den molen niet meer dan 15 cents bedragen. Tegen betaling van *f* 2.— 's jaars per man, zouden de rietplanters, des verkiezende, van onbetaalde heeredienst buiten het district vrijgesteld kunnen worden. De fabrikanten moesten het riet van het goevernement overnemen tegen den besteden prijs, bezwaard met de kosten van opzigt en kultuur. Onder borgtogt konden zij bekomen een renteloos voorschot, tot een bedrag gelijk staande aan de waarde der jaarlijks te leveren suiker en het noodige hout, berekend tegen 6 vademen voor de 10 pikols en *f* 2.— de vadem. Aan den molen zou men het noodige volk leveren, naar gelang van

(1) In eene memorie over de suiker-kultuur, door VAN DEN BOSCH in julij 1830 geschreven en door hem aan de residenten en aan de Indische regeringsleden medegedeeld, achtte hij het niet raadzaam, te kontracteren voor eene grootere uitgestrektheid velden, dan *een vijfde*, om het belang der rijst-kultuur niet uit het oog te verliezen. De instemming der residenten met zijne plannen deed hem, reeds een maand later, het *af* te stane gedeelte vergrooten tot *een derde*. Zie v. D., II, bl. 157 en v.

plaatselijke omstandigheden. Ieder jaar, zouden de fabrikanten den koopprijs van het riet en het voorschot voldoen in suiker tegen *f* 10.— koper de pikol. Over het meerdere zouden zij vrijelijk kunnen beschikken, doch de residenten konden in het volgende jaar voor dat meerdere kontracteren tegen *f* 12.— de pikol, tenzij, in bijzondere gevallen, autorisatie voor een hooger bedrag wierd verleend.

VAN DEN BOSCH opende, even als voor de indigokultuur, een krediet van een millioen koper voor de suiker-kulkuur, waaruit ieder resident zou putten zoo veel hij noodig had, en tevens zou gevonden worden de som, benoodigd om de inlandsche hoofden en de residenten in het bijzonder voor hunne bemoeijingen met de kultuur te beloonen.

Vier dagen na de resolutie van 13 augustus, was VAN DEN BOSCH te Bandong en bezocht hij verder de voornaamste residentiën, om de verschillende hoofden van gewestelijk bestuur mondeling nog meer ijver voor de ingevoerde kultures in te blazen. Op weinige uitzonderingen na, voldeden zij zoo zeer aan zijne verwachting, dat hij reeds de kansen berekende, om, met hunne medewerking, eene grootere uitbreiding aan de kultures te gevèn; en den 24 september, toen hij weder den raad van Indie presideerde, liet hij al dadelijk het voornemen van breeder ontwerpen doorschemeren (1).

De residenten lieten geen gras groeijen over zijne schriftelijke en mondelinge lastgevingen. Zij sloten met hoofden en oudsten, met Chinezen en Europeanen, in de residentiën Samarang, Cheribon, Japara, Pasoeroean, Bezoeki, Soerabaja, een aantal overeenkomsten voor het

(1) Verg. VAN DEVENTER, II, bl. 156.

beteelen van vrij aanzienlijke oppervlakten met suikerriet en voor het leveren van belangrijke hoeveelheden suiker aan het goevernement, welke achtervolgens door VAN DEN BOSCH werden goedgekeurd (1). Wel beantwoordden al die overeenkomsten niet aan de door hem gestelde voorwaarden. Hier en daar werd er nog al merkelijk van afgeweken (2). Blijkbaar was men met overdrijving te werk gegaan, doch de goeverneur-generaal wachtte zich zorgvuldig de ijveraars toe te roepen: *Surtout pas trop de zèle.* Integendeel, betuigde hij de bijzondere tevredenheid der regering aan den resident van Japara en Joana, die kontracten had gesloten voor de levering van niet minder dan 21,267 pikols suiker, benoemde den kontroleur, die hem ter zijde had gestaan, tot assistent-resident, met eene tractements-verhooging

---

(1) VAN DEVENTER II, bl. 173-180. Uit de mededeelingen t. d. p., is noch de uitgestrektheid der met riet te beplanten velden, noch de hoeveelheid suiker door de fabrikanten te leveren, volgens de gesloten kontracten, met volledige juistheid af te leiden. De aanplant is niet voor ieder kontract opgegeven; er komen echter aanplantingen voor van 560 en 600 bouws. Onder de Europesche kontractanten waren er, die aannamen 20,000 pikols suiker vóór ultimo december 1831 te leveren; de Chinezen, die de suiker-industrie beter kenden, verbonden zich hoogstens tot eene levering van 3000 pikols 's jaars.

(2) In een, bij v. D., II, bl. 143 en v., te vinden kontract, in Bezoeki gesloten voor twintig jaren, werd op meer dan de helft van veertien dessas van de districten Tongas en Ketapan beslag gelegd voor de rietteelt. De geheele kombinatie was in den trant van het vroeger gebruikelijke en later verboden verhuren van dessas. De kontractant zou het bedrag der landrenten van alle velden tot de veertien dessas behoorende aan het goevernement voldoen en nader met de bevolking verrekenen. Bij een ander kontract, v. D. II, bl. 179, in Soerabaja gesloten, zou de fabrikant de suiker leveren tegen *f* 7.90 koper en het goevernement het riet betalen één cent per goede stoel, met de planters te verevenen bij de voldoening der landrente, of, na de verevening der landrente, tegen dadelijke betaling. Het kontract voor Bezoeki geeft tevens een staaltje van de velerlei en ingewikkelde onderstellingen, van welke het plantloon afhankelijk werd gemaakt, eene methode, waarvan gewoonlijk het gevolg is, dat men juist verzuimd heeft de werkelijke uitkomst te onderstellen. Voor eene fabriek verbond zich het goevernement, behalve tot den rietaanplant, uit de dessas, in den omtrek der fabriek, dagelijks, wanneer het snijden, malen, koken, enz. een aanvang namen, te leveren: 60 man en 40 pedattis elk met twee trekdieren bespannen; en na afloop daarvan 20 man daags, tegen betaling van 12 centen per man en dertig centen per pedatti daags. De bevolking dezer dessas zou, als naar gewoonte, verpligt blijven, tot het onderhouden der wegen, bruggen en waterleidingen en het doen van patrouilles en wachten. v. D., II, bl. 176.

van *f* 325 tot *f* 440 's maands, en stelde eene ruime percentsgewijze belooning vast voor alle Europesche en inlandsche ambtenaren, wegens hunne bemoeijingen met de suiker-kultuur (1).

VAN DEN BOSCH was voorloopig voldaan. In julij dacht hij reeds eene beslissende proef te verkrijgen met vijf en twintig tot dertig suiker- en tien tot twaalf indigo-fabriken. Op het laatst van 1830 waren met meer dan 30 ondernemers, voor de levering van 155,000 pikols suiker, overeenkomsten gesloten, en was het riet voor ongeveer 100,000 pikols geplant (2). In de residentiën Preanger regentschappen en Cheribon was men druk bezig met den aanplant van *tarum kembang* voor dertig groote indigo-fabriken, ongeacht hetgeen voor de indigo-kultuur in Tagal werd verrigt (3). Alleen in Cheribon waren meer dan 1000 jonken zwaar bosch voor die kultuur uitgeroeid. De laatste fabriken zouden in april 1831 voltooid zijn en zou men dan maandelijks 100,000 ponden indigo kunnen maken. (4) Hij kon het opper-

(1) Resolutie van 30 october 1830 no. 40, v. D. II, bl. 178—179. Bij de resolutie van 13 augustus 1830 no. 4, was den residenten reeds toegelegd één percent van de in hunne gewesten te leveren producten. Thans werd hun tien centen per pikol toegekend en bovendien 10 centen per pikol te verdeelen onder de districtshoofden, 10 centen voor gekommitteerde personen tot het toezien op den suikeraanmaak, 16 centen te verdeelen onder de assistent-residenten en kontroleurs, 8 centen voor de klerken op het residentie bureau, in 't geheel 54 centen per pikol.

(2) Kabinets-missive van VAN DEN BOSCH aan den minister van kolonien van 10 october 1830, no. 628/26, in haar geheel te vinden bij CORNETS DE GROOT, *Over het beheer onzer kolonien*, bl. 362.

(3) VAN DEVENTER, II, bl. 180. VAN ELTEN, die onder dictaat van VAN DEN BOSCH schreef, zegt, *Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van Nederlandsch Indie*, bl. 69—70, dat bovendien gedurende het drooge saisoen aanzienlijke uitgestrektheden gronden voor de koffie-kultuur gereed waren gemaakt, en dat, op last van den goeverneur-generaal, bij het invallen van den regentijd, in het laatste gedeelte van 1830 en in de eerste maanden van 1831, over geheel Java ruim 50 millioen koffieboomen waren aangeplant. Blijkbaar werden echter de aanplantingen op 1830 en 1831 gesteld, die eerst later plaats grepen. VAN DEN BOSCH gebruikte hier zijn eigenaardig middel van anticiperen als eene kunstgreep in eene lastige polemiek.

(4) Kabinets-missive van 10 october 1830, a. v. bl. 364 en v.

bestuur allerlei gunstige vooruitzigten openen, al durfde hij nog niet positief voor 1831 de verlangde remise van *f* 3,200,000 toezeggen (1). De raad van Indie, bestaande toevallig slechts uit twee leden, de heeren GOLDMAN en BOUSQUET, deelde niet alleen in zijn optimisme, maar juichte over zijne maatregelen en stelde er prijs op, den goeverneur-generaal met zijne erkentelijkheid te begroeten (2).

Deze streelende eenstemmigheid verdween als met een tooverslag, toen het lid MERKUS, gedurende eenige maanden afwezig om de aangelegenheden der Vorstenlanden te regelen, op het laatst van december 1830, weder zitting nam in den raad van Indie. MERKUS was destijds, door zijn ferm karakter en zijne integriteit, zijne veelzijdige bekwaamheden, de belangrijke door hem bewezen diensten, niet alleen een overwegend regeringslid; maar, door zijne edele hoedanigheden, de meest invloedrijke en populaire man in Indie. Afstammeling van eene beschaafde kerkelijke familie (3), was

(1) Kabinets-missive van 10 october 1830, a. v., bl. 366.

(2) Zie art. 5 der resolutie van 13 augustus 1830 no. 4, v. D. II, bl. 167.

(3) Hij was te Naarden, den 18 maart 1787, geboren. Zijn vader, JEAN GASPARD MERKUS, was daar waalsch predikant, zijne moeder eene dochter van den predikant MOUCHON te Genève. Zie zijne biographie in den *Moniteur des Indes orientales et occidentales*, 1848—1849, p. 190—214. Te regt zegt zijn biograaf: „Tout esprit juste, exempt de préjugé et de „passion a dû reconnaître cette haute intelligence et ce grand et noble caractère." Onder de getuigen van het edel en innemend karakter van MERKUS, worden in den *Moniteur* aangehaald de Fransche zeelieden en geleerden, die in 1823 en 1827 de Molukken aandeden. DUMONT D'URVILLE o. a. schrijft, *Histoire du voyage de la corvette* l'Astrolabe (1826—1829) tome V: „Par bonheur, je me trouvais à table près de M. MERKUS, dont la conversation „animée, spirituelle et instructive me fit paraître le temps moins long. Toute étiquette fut „bannie entre nous, et nous parûmes nous entendre, comme si nous eussions été des connais„sances de vingt ans... Mon séjour à Tondana était fort agréable; grâce aux attentions de „M. MERKUS, je n'avais qu'à former des désirs pour qu'ils fussent à l'instant accomplis... „Vers onze heures, le gouverneur est venu nous rendre visite à bord. Il a passé deux heures „à examiner nos cartes, nos collections et les dessins de M. SAINSON, et nos travaux en tout „genre ont vivement excité son intérêt et son admiration. Aux extrémités du monde, il est „doux de trouver des personnes capables d'apprécier les efforts que l'on a tentés dans l'intérêt de la science. C'est une réflexion que j'ai faite plus d'une fois, accompagnée de com-

hij sedert 1815 in Indie rusteloos werkzaam geweest. ELOUT, die zijn ijver en levendigen geest op hoogen prijs stelde, schonk hem als zijn bijzonder secretaris zijn volle vertrouwen, en gaf hem een niet gering aandeel in alle maatregelen tot herstel van het Nederlandsch gezag. Hij onderscheidde zich beurtelings in de meest gewigtige administratieve en regterlijke betrekkingen. In 1819 prokureur-generaal bij het hoog geregtshof, in 1821 algemeene sekretaris, van 1822 tot 1828 goeverneur der Molukken, in 1829 voorzitter van het hoog geregtshof en in dat jaar raad van Indie, toonde hij bestendig boven zijn werkkring verheven te zijn en beheerschte zijn vaste geest de moeijelijkste omstandigheden.

Een dier verlichte Nederlanders, die sedert den val der O.-I. Compagnie, hunne onverdeelde belangstelling schonken aan het groote Nederlandsch-Indische rijk, de zeden zijner bewoners grondig bestudeerden en steeds ijverden om de maatregelen der regering naar hunne behoeften in te rigten, twijfelde MERKUS geen oogenblik aan de regtmatigheid der Nederlandsche soevereiniteit (1); doch hij was niet minder overtuigd, dat zij eerst volkomen geregtvaardigd zou zijn, indien zij de vrijheid der Indiërs eerbiedigde en hen tot hoogere beschaving leidde. Wars van zijpaden en onopregtheid, drong hij regelregt in het hart der vraagstukken. Nimmer gaf hij schijnbare of halve geneesmiddelen tot genezing van bestaande euvels aan. In onzen tijd zou hij het epitheton van

---

»paraisons assez tristes, lorsqu'à mon retour dans ma patrie, j'ai vu les travaux de *l'Astrolabe* »traités avec une indifférence marquée par ceux mêmes auxquels il appartenait d'y rendre le »plus de justice."

(1) Aan deze orde van denkbeelden is een maatregel van vooruitziende staatkundige beteekenis te danken, namelijk het, op zijn voorstel, in bezit nemen van het westersch kustland van Nieuw-Guinea. Het in bezit genomen land werd naar zijn naam *Merkusoord* genaamd.

radikaal niet ontkomen zijn. Zijn goevernement der Molukken was hiervan een welsprekend bewijs. Radikaal peilde hij de oorzaak van den rampzaligen staat, waarin de Moluksche eilanders verkeerden. Onverholen noemde hij het regeringstelsel een gruwel, welken men niet te spoedig kon wegnemen, niet alleen in het belang der bevolking, ontzenuwd door eene bittere onderdrukking van meer dan twee eeuwen, maar tevens in het geldelijk voordeel van het goevernement, dat niets dan schade vooruit mogt zien (1). Zijne vertoogen hadden de kracht, de Indische regering te overtuigen van de juistheid der inzigten van MERKUS, doch zij nam de toevlucht tot palliatieven en verstak den helderzienden regent van het genot om het monopolie af te schaffen (2).

Wat hij in de Molukken toonde te zijn, was hij bij de komst van VAN DEN BOSCH te Batavia: een vriend van waarheid en regt, een verklaard voorstander van beschaving, een onbevangen voorspraak van de zwakken en verdrukten. Zijn karakter en helder oordeel, zijne talenten en meer dan gewone energie boezemden den goeverneur-generaal eene soort van bezorgde achting

---

(1) Kronijk van Nederlandsch Indië, *Tijdschrift voor N. I.*, 1845, 7e jaargang, II, bl. 431 en v. Het was op aandrang van MERKUS, dat de goeverneur-generaal VAN DER CAPELLEN de Molukken bezocht, om zich met eigen oogen te overtuigen van den treurigen staat der bewoners. Werkelijk werd hij overtuigd, volgens de *Kronijk*, „dat de bron van het „bestaande kwaad gelegen was in het monopolie der specerijen en meer bijzonder in dat der „kruidnagelen, door de daarvan onafscheidelijke extirpatiën, — alsmede in de zucht om uit „het uitsluitend bezit zooveel voordeel te trekken als slechts te bedenken was. Alle maat„regelen tot de geringste toe stonden in verband met dat doel. Doch dit werd niet eens „meer bereikt. Terwijl het voordeel aanvankelijk uit het monopolie genoten, destijds reeds „aanmerkelijk was verminderd, waren de middelen tot handhaving van het monopolie echter „in volle kracht gebleven en dus in diezelfde mate grievender en wreeder te achten als zij „nutteloozer en min doeltreffend geworden waren."

(2) De extirpatien en de hongi-tochten werden afgeschaft en nieuwe reglementen ingevoerd voor het binnenlandsch bestuur, de financiën en de regtsbedeeling in Ambon en onderhoorigheden, alsmede in de Banda eilanden, Ternate, Menado en Makassar. Zie de *Ind. Staatsbladen* 1824, nos. 19, 21, 26, 28 en 31.

in (1). VAN DEN BOSCH had de toestemming niet noodig van den regeringsraad, nog minder die van een enkel lid. Hij had zich de bevoegdheid laten toekennen van naar goedvinden te beslissen (2). Toch was het hem veel waard een achtingswaardig man gelijk MERKUS voor zijne plannen te winnen. Hij spaarde daartoe geene moeite. Toen zijne zoet vloeijendste en meest verzachtende volzinnen bleken vruchteloos te zijn, trachtte hij hem ondanks zich zelf te kompromitteren. Hij zou de verantwoordelijkheid der te nemen maatregelen voor zijne rekening nemen. MERKUS zou, achter de gesloten deuren van den regeringsraad, naar zijne eigene wijze van zien adviseren en van zijne adviezen zou men aanteekening houden in de geheime notulen. Maar MERKUS doorgrondde ook dezen toeleg. Altijd in den raad overstemd wordende, verklaarde hij, zou het toch den schijn hebben alsof hij medewerkte tot maatregelen, die iedereen wist dat tegen zijne denkbeelden indruischten. Hij verwierp open en loyaal alle solidariteit. Liever zou hij uit den raad treden. En werkelijk verzocht hij bij een adres den Koning, om uit den raad van Indië ontslagen en in zijne

(1) Konfidentiëele missive van VAN DEN BOSCH, van 4 april 1830, no. 9 aan den minister van koloniën, bij VAN DEVENTER II, bl. 135—139. „Die man heeft werkelijk veel „invloed op de publieke opinie," schreef hij later in eene konfidentiëele missive van 15 augustus 1831, bij v. D. II, bl. 362, en hij had er kunnen bijvoegen: „en op de bevolking." De personele hoedanigheden van MERKUS hadden o. a. de eilanders der Molukken met hun lot verzoend. Na zijn vertrek in 1829, dreigden zij met een opstand. MERKUS werd er onmiddelijk terug gezonden en zijne tegenwoordigheid was voldoende om de gemoederen tot bedaren te brengen.

(2) Volgens het rapport van den minister van koloniën aan den Koning van 1 mei 1829, lett. H, no. 42, was de goeverneur-generaal 's Konings vertegenwoordiger en moest hij in Nederlandsch Indië het hoogste gezag bij delegatie uitoefenen. De raad van Indië stond hem slechts als adviserend kollegie ter zijde voor belangrijke zaken. Hij kon zich nimmer, tot zijne verontschuldiging, beroepen op den uitslag der stemming in dien raad over eenig onderwerp; „want hij, als de magthebbende om tegen het gevoelen der meerder„heid te beslissen, blijft meer bijzonder verantwoordelijk voor alle maatregelen, ook voor „die, welke met geheele overeenstemming van den raad van Indië worden genomen." VAN DEVENTER, II, bl. 309.

vorige betrekking van voorzitter van het hoog geregtshof hersteld te worden (1).

Aan dit verzoek werd, op aandrang van VAN DEN BOSCH, geen gevolg gegeven, doch intusschen aan MERKUS voorgesteld om, bijgestaan door den heer VAN SEVENHOVEN, de aangelegenheden der vorstenlanden te regelen. Hij aanvaardde die zending en volbragt haar op eene hem waardige wijze (2). Te Batavia teruggekeerd, bragt zijn pligt mede, weder zitting te nemen in den raad, op het oogenblik dat men zou beraadslagen over ontwerpen tot verdere uitzetting der plannen van den goeverneur-generaal.

Om het kultuurstelsel te doen slagen, achtte VAN DEN BOSCH het noodig, de stelling der regenten en andere inlandsche hoofden te wijzigen en hen, van door de regering bezoldigde ambtenaren, in inlandsche aristokraten, zoo veel mogelijk teerende op de landbouwers, te herscheppen. Dit doel meende hij in den minst stootenden vorm te bereiken, door de zorg voor de veiligheid op

(1) Konfidentiëele missive van 4 april 1830, no. 9.

(2) De inwendige toestand der vorstenlanden was, sedert 1812, allerrampzaligst geworden onder de dubbele drukking van het Europeesch gezag en het inheemsch bestuur. Beiden deden zich door ondragelijke lasten kennen. Het Europesche goevernement liet door Chinezen de tollen en bazar-regten heffen, zonder zich te bekreunen om de tergende inhaligheid dezer pachters. Zie daarover eene treffende nota van H. MAC GILLAVRY, bij STEYN PARVÉ, *het Koloniaal monopoliestelsel nader toegelicht*, bl. 214—217. De inlandsche hoofden scheerden dan verder de kudde voor hunne behoeften. NAHUYS, *Beschouwingen over Nederlandsch Indië*, bl. 17, noemt niet minder dan vier en dertig verschillende belastingen op, die den minderen man in Madioen en Kediri drukten. Onder deze heffingen was er eene op de kuiten, eene andere door den eenoogige te betalen voor den geheel blinde. De hoofden volgden slechts van verre hunne meesters, de rijkstolgaarders, na, die den naakten voorbijganger voor zijne *partes posteriores* deden betalen en zelfs het stoffelijke overblijfsel van den mensch, die den tol der natuur had betaald, nog eens belastten, alvorens het zijne laatste bestelling onderging. MERKUS verklaarde dan ook, zich nimmer dien graad van onderdrukking en ellende te hebben voorgesteld welke hij er aantrof. v. D., II, bl. 287. Op zijn voorstel werden de rijkstollen en vier en twintig inlandsche heffingen afgeschaft. Hij reorganiseerde de geannexeerde landen naar de beginselen van een beschaafd goevernement. Zie v. D., II, bl. 141 en v. VAN DEN BOSCH betuigde hem persoonlijk den dank der regering voor de door hem bij die gelegenheid bewezen belangrijke diensten. Ibidem bl. 147.

den voorgrond te plaatsen. Hooghartig verklaarde hij, dat alle vorige goevernementen in dit opzigt hadden misgetast; dat zij hun oogmerk, den geringen man tegen verdrukking te beschermen, maar gebrekkig hadden bereikt, aangezien de knevelarijen nog voortduurden; en dat zij er slechts in geslaagd waren om de openbare orde in gevaar te brengen (1). Men had den Javaan in betrekking tot zijne beschaving moeten beschouwen en de inrigtingen meer in overeenstemming met den aard der bevolking brengen. Wel is waar, het standpunt, hetwelk de Javaan bereikt had, vorderde niet meer zijne algeheele onderwerping aan de willekeur zijner hoofden. Reeds had hij begrippen van regt en eigendom; doch hij had tevens begrippen van noodzakelijke onderwerping, hij bewees zijne hoofden gaarne diensten overeenkomstig de bestaande adat. Hem hiervan te ontslaan bragt verwildering te weeg en verbrak de maatschappelijke orde. Het aanzien der hoofden moest dus verhoogd, hun invloed vermeerderd worden; men moest voorzien in het onderhoud hunner steeds talrijker familiën (2). Het middel daartoe bestond in het regelen hunner inkomsten gedeeltelijk in *land*. Rentvrije padi-velden en woeste gronden zou men hun afstaan, terwijl zij met de opgezetenen zouden overeenkomen, of dezen hunne lasten in voortbrengselen, huisdiensten of in geld zouden voldoen.

Tevens moesten de hoofden de magt verkrijgen, om

(1) Het was een der, door VAN DEN BOSCH dikwerf gebezigde, losse gemeenplaatsen, dat onder het stelsel der O.-I. Compagnie de rust onophoudelijk was bewaard gebleven, doch sedert door de nieuwe beginselen van bestuur gestadig werd verstoord. Overigens was het hem nooit te doen om de feiten in hun waar licht te stellen, maar om ze te bezigen als argumenten voor zijne plannen.

(2) Overeenkomstig de theorie van VAN DEN BOSCH, dat „allerwege de meerdere industrie „der schrandersten zich een aandeel in den arbeid van den min beschaafden heeft weten te „verzekeren, zonder zelve te arbeiden." Zie zijne missive van 31 augustus 1831, no. 1310, bij v. D. II, bl. 337.

zich te doen gelden. In ieder regentschap zou men eene inlandsche militie, *djajang-sekars*, organiseren, zoo veel mogelijk zamengesteld uit de land-aristokratie, sterk genoeg om krachtdadig ter bewaring der publieke rust mede te werken, doch te zwak om daarvan misbruik te duchten (1). Zelfs zou men de manschappen inlijven onder de vaste bepaling, dat zij in tijd van nood bij het leger, ieder in zijn rang, zouden overgaan, en dat de regenten wijders gehouden waren, hen naarmate zij bij het leger werden ingelijfd, door anderen te doen vervangen, zoodanig dat de barissans altijd kompleet bleven (2).

Te gelijkertijd was zijn voornemen gerijpt om de productie van uitvoer-artikelen uit te breiden. Het middel meende hij te vinden in de verdere uitzetting der indigo-kultuur. Beoosten Cheribon, waar de gelegenheid gunstig was, zouden de residenten met de hoofden en oudsten der dessas schikkingen maken, ten einde zaad-indigo of tarum kembang te doen teelen, en het getal menschen te verstrekken, benoodigd

(1) Nota van den goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH, van 14 januarij 1831, v. D. II, bl. 198 en v.

(2) VAN DEN BOSCH stelde zich de organisatie der *djajang sekars* aldus voor: een kavallerist zou op de vier man genomen worden; kavallerie en infanterie zouden zamengesteld zijn uit, zoo als hij het noemde, korporaalschappen of een korporaal of brigadier en 12 man; een sergeantschap zou twee korporaalschappen, en twee tot vijf sergeantschappen zouden een barissan, door een tweeden luitenant gekommandeerd, uitmaken en een tamboer hebben. De kavallerie kon men met lanzen, de helft der infanterie met geweren en de overigen met pieken wapenen. In iedere residentie zouden twee onder-officieren als instructeurs de manschappen in den wapenhandel oefenen. De resident zou het opperbevel over de gezamenlijke barissans voeren, en de regenten, onmiddelijk onder hem, over die in hun regentschap. De korporaals, onderofficieren en officieren moesten naastbestaanden der regenten zijn, en zelfs zou men de mindere manschappen zoo veel mogelijk uit hunnen nasleep kiezen. De uniform zou bestaan uit een rood baadje en eene lange witte pantalon, zoo als de barissan van SENTOT, de voornaamste luitenant van DIPO NEGORO, die in den Nederlandschen krijgsdienst was overgegaan. Barissans zouden opgerigt worden in de residentiën Cheribon, Tagal, Pakalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaja, Pasoeroean, Bezoeki en Preanger regentschappen. De bezoldiging zou in rentvrije sawas geschieden of met 2 en een half percent der landrenten. In de Preanger zou *f* 60 per hoofd, de wapenkorpsen en rangen dooreen gerekend, in geld worden te goed gedaan. Ibidem.

voor het indigo-maken. Het arbeidsloon voor de planters en indigo-makers zou nader worden bepaald; het toegekende loon zou kunnen strekken ter betaling van landrenten, en het overschot worden uitbetaald deels voor, deels na de aflevering der planten. De planters en arbeiders zou men kunnen vrijstellen van heerediensten; zij moesten werkzaam zijn onder de leiding der inlandsche hoofden en onder het oppertoezigt van Europesche ambtenaren. Met Europesche of Chinesche ondernemers zou worden overeengekomen, voor een tijdperk van vijf en twintig jaren, om de planten tegen het te bepalen loon over te nemen. Den ondernemers zou men een voorschot geven voor het oprigten der indigo-fabriken en een tweede voorschot voor bedrijfskapitaal. De door hen te ontvangen planten en de voorschotten zouden zij aan het goevernement voldoen in indigo, eerste kwaliteit, berekend tegen *f* 2 koper het pond. Van de hoeveelheid indigo, op deze wijze geleverd, zou 10 pCt. worden verdeeld tusschen de goevernements-ambtenaren en de inlandsche hoofden, met het toezigt belast (1).

Bij de behandeling van deze voorstellen, in den raad van Indië, trad MERKUS' diepere kennis van Indische toestanden en aangelegenheden al dadelijk op den voorgrond. In lijnregte tegenspraak met VAN DEN BOSCH, betoogde het regeringslid dat, onder het sedert RAFFLES aangenomen stelsel van bestuur, de rust in de moeijelijkste omstandigheden was bewaard gebleven. Dat stelsel was blijkbaar de reden geweest waarom de jongste oorlog zich niet als een lichte laaije vlam over de goevernements-landen had verspreid. Vijf jaren lang

(1) Nota van VAN DEN BOSCH aan de leden der Indische regering, van 29 januarij 1831, bij VAN DEVENTER, II, bl. 215.

had die strijd in de vorstenlanden gewoed, dikwijls op onze grenzen, en evenwel had de trouw van geen enkel regent of voornaam hoofd, zelfs niet in de woelige provinciën Cheribon en Bantam, gewankeld. Waar de opstandelingen zich vertoonden, werden zij, wanneer het eenigszins mogelijk was, afgeslagen, en verscheiden regenten volgden, met hunne gewapende benden, vrijwillig het leger in het hart der vorstenlanden en waren daar van oneindige dienst geweest. Vergeleek men, daarentegen, wat vroeger onder het stelsel van willekeurig gezag en slaafsche onderwerping geschiedde, dan helde de schaal nog meer aan den kant van het, op gematigdheid, billijkheid en bescherming gevestigd, bestuur. Kon men toch vroeger wel immer het oproerige Cheribon geheel tot rust brengen? Kon men dit in het Bantamsche doen? En wat, buiten bijna gruwelijke strengheid, kon voorheen de roof- en moordzieke bevolking van Japara en Rembang beteugelen? Slechts oppervlakkig behoefde men met de geschiedenis van Java bekend te zijn, om te weten, dat de tooneelen van oorlog, oproer en verwoesting waren verminderd en verdwenen, naarmate de Europesche invloed en de gematigde beginselen van Europeesch bestuur de overhand hadden genomen. Voegde men hierbij, dat een gedeeltelijke terugkeer tot willekeurigen arbeid en verpligte leverancie, onlangs in Cheribon beproefd, de rust van die residentie in de waagschaal had gebragt, dan wist men, waaraan men zich te houden had om de orde op Java te bewaren.

Merkus kon het gevoelen niet toegeven, dat het oogmerk, om den geringen man tegen de onderdrukking zijner hoofden te beschermen, gebrekkig was bereikt. Waarlijk, knevelarijen en geldafpersingen hadden

nog plaats; maar indien men deze vergeleek met die van vroeger tijden, toen in den letterlijken zin de Javaan geen beschikking had, noch over zijn goed, noch over zijn persoon, dan zeker moest ieder onpartijdige erkennen, dat men het doel reeds zoo ver was genaderd als men kon verwachten, en dat de beginselen van een billijk en verstandig bestuur reeds diepe wortelen hadden geschoten. Gaarne erkende MERKUS, dat de teugels der ondergeschiktheid in zooverre waren verzwakt, dat de Javaan, aan wien onder het bestaande stelsel de onbelemmerde beschikking over zijn eigendom, zijn arbeid en zijn persoon was verzekerd, zich zijne goederen niet meer op eene eigendunkelijke wijze behoevende te laten ontrooven, dit werkelijk minder toeliet dan voorheen; dat hij zich ook, om dezelfde reden, minder gereedelijk onderwierp aan arbeid zonder belooning, en dat hij zijn ligchaam ook niet meer even geduldig aan de mishandelingen van inlandsche of Europesche overheerschers overleverde. In zoo verre voorzeker was zijne ondergeschiktheid verminderd; maar juist dit was het doel geweest van het meer vrijgevig regeringsstelsel. Overigens was de Javaan nog even eerbiedig voor zijne hoofden, nog even volhardend in den arbeid, nog even leidzaam in al wat van hem redelijks werd gevorderd.

Volkomen stemde MERKUS toe, dat de maatschappelijke instellingen van een volk verband moeten houden met den graad van beschaving, welken het heeft bereikt, en dat men die instellingen, bij eene nadere ontwikkeling van beschaving, daarnaar moet wijzigen; maar dit leidde hem tot eene geheel andere gevolgtrekking, dan die van den goeverneur-generaal, namelijk: dat juist daarom de bestaande instellingen in het algemeen goedkeuring verdienden. Niemand zou ontkennen, dat de

Javaan reeds tot een hoogen stand van beschaving was geklommen. Dat hij begrippen van eigendom had, welke niet mogten verkracht worden, werd door den landvoogd in zijne notas erkend. Op dit alles was gelet door het verlicht bestuur van RAFFLES, die den eersten steen van het gebouw had gelegd, van de kommissarissen-generaal, die het hadden voortgezet, en van VAN DER CAPELLEN, die het had voltooid (1). Zij hadden den inlandsche hoofden de middelen benomen, om hun gezag, ten koste van hunne ondergeschikten, en daardoor middelijk ten koste van het goevernement, te misbruiken; zij lieten hen echter het aanzien en de magt, welke onder een Oostersch bestuur noodig waren om te worden gehoorzaamd en geëerbiedigd (2).

Alle afwijkingen van het bestaande stelsel kon MERKUS niet dan nadeelig en gevaarlijk beschouwen. Ware hij geroepen geweest, een oordeel te geven over de terugwaartsche stappen, in het vorige jaar gedaan, tot uitbreiding der suiker- en indigo-kultures, hij zou ze ontraden hebben in de eerste plaats op dien grond. Het plegtig in 's Konings naam verkondigde regeringsstelsel gaf aan ieder, Europeaan of inlander, vrijheid om, tegen kwijting der verschuldigde lasten, zijn grond te bestemmen tot de teelt van zoodanige producten, en over die producten zoodanig te beschikken als hij goedvond; niemand kon verpligt worden tot leveranciën, veel minder tot leveranciën tegen onevenredige prijzen;

---

(1) VAN DER CAPELLEN liet zich wel is waar verleiden tot wering van partikuliere industrie, doch hij werd tot het nemen van weringsmaatregelen tegen handelaren en industrielen misleid, juist door zijne groote doch minder goed beredeneerde sympathie voor de Javanen. Dit is zeker, dat hij nimmer vrede nam met een stelsel, dat zoo blijkbaar de exploitatie der inlanders beoogde. Hij had eenen natuurlijken afkeer van al hetgeen naar baatzucht zweemde.

(2) Nota van MERKUS, bij VAN DEVENTER, II, bl. 207.

noch gedwongen worden tot arbeid, dien hij niet verkoos te verrigten; met een woord, het bestaande stelsel waarborgde een ieder de ruimste vrije beschikking over gronden, voortbrengselen en ligchamelijken arbeid.

Vroeg men nu, of de uitbreiding van de suiker- en indigo-kultures, gegrond op daartoe met den inlander aangegane kontracten, bestaanbaar was met deze beginselen, dan zou men, de zaak oppervlakkig beschouwende, geene afwijking bespeuren, omdat het aangaan van kontracten de vrijwillige toestemming onderstelt van den inlander tot alle werkzaamheden en alle leveranciën die van hem werden gevorderd. Zoo zou er over oordeelen degeen die, enkel met de Europesche maatschappij bekend, zich niet kan voorstellen, dat overeenkomst zonder toestemming wettig zou zijn, en dat men daaruit, met eenige billijkheid, verpligtingen kon afleiden. Drong men echter dieper in het wezenlijke der zaak, dan geraakte men tot geheel andere uitkomsten. Met eene slechts matige kennis van den Javaan, van zijne zeden, gewoonten en neigingen, zou men bevinden, dat alle overeenkomsten tusschen het goevernement aan den eenen kant, en de bevolking der dessas aan den anderen, in het algemeen, en in het bijzonder die tot beplanting van hare velden met suiker, indigo of andere producten welke hij niet gewoon is te teelen, en tot levering van die producten aan het goevernement, slechts bestonden in naam; dat die bevolking zelfs, in de meeste gevallen, niet wist, dat zij ten gevolge van eene zoogenaamde overeenkomst arbeidde of leverde; dat met de daad, de arbeid niet werd *bedongen* maar *gevorderd*; en dat de zoogenaamde kontracten dus hoofdzakelijk dienden, om den inbreuk op de vrije beschikking van gronden, arbeid en producten,

onder eenen schoonschijnenden naam te verbloemen en te bedekken.

Het was steeds moeijelijk, dikwerf onmogelijk geweest aan bijzondere personen om, zonder tusschenkomst van het bestuur, met Javasche planters kultuurkontracten aan te gaan. Thans werden die kontracten gereedelijk gesloten, omdat in de meeste gevallen de residenten daartoe last gaven aan de eerste hoofden, die dezen last overbragten bij de mindere hoofden. De toestemming der voorname partij, die men met regt de lijdende partij mogt noemen, die moest arbeiden en leveren, bestond volstrekt niet, of was, als zijnde afgeperst, van geen de minste waarde. Twijfel aan de werkelijkheid hiervan kon niet eens bestaan, wanneer het openbaar gezag, in deze landen zoo overwegend, het verrigten van arbeid of het leveren van producten bedong. Wanneer dit gezag, op hooger last, die geen tegenspraak duldde, 200,000 pikols suiker of 100,000 ponden indigo verlangde; wanneer de prijs werd voorgeschreven, voor welken *moest* gekontracteerd worden en die billijk *moest* geacht worden, — wie zou dan den eenvoudigen Javaan, ja zelfs het dessahoofd of de oudsten der dorpen, beschermen tegen de indrukken van vrees en tegen de middelen, die ambtenaren, om het hoog bestuur te behagen en zich zelven voordeelen te verschaffen, bezigden, om het doel te bereiken? Neen, onder zoodanige omstandigheden waren de zoogenaamde overeenkomsten hersenschimmen, zoo vele bedekte wapenen om terug te keeren tot den gedwongen arbeid en de verpligte leveranciën.

Wel is waar, trachtte men dit alles goed te maken door eene betaling, welligt geëvenredigd aan den arbeid en de levering en door het vooruitzigt op winsten, die

de bevolking anders niet zou genieten. Maar hiermede was het kwaad niet dan gedeeltelijk verholpen bij eene bevolking, ten naauwste gehecht aan de zeden en gewoonten, zelfs aan de vooroordeelen van hare voorouders, en die zich liever hare armoede en ontberingen getroostte, dan daarvan af te wijken of afgetrokken te worden, hierin in zoo verre gelijk aan den Hollandschen boer, die, welke winst de teelt van beetwortelen hem voor eenige jaren kon aanbieden, daartoe alleen door den dwang van het Fransche despotisme was te bewegen. Geen wonder, bovendien, was die tegenzin van den Javaan, daar het maar al te dikwijls gebeurde, dat niet hij, maar zijn hoofd, de vruchten van zijn arbeid genoot; en dit misbruik bleef nog meer of min bestaan en zou uit den aard der zaak sterker stand houden, naarmate het goevernement, om zijn doel te bereiken, de medewerking der hoofden meer noodig had.

Merkus was er verre van te beweren, dat de zwarigheden die zich voordeden, van alle ondernemingen tot uitbreiding der kultures moesten doen afzien. Integendeel, men moest trachten die zwarigheden te overwinnen; en hij hield zich overtuigd, dat daartoe de mogelijkheid bestond, door de vestiging van een billijk en beschermend inlandsch bestuur, door de bevolking op eene redelijke wijze te hechten aan eigendom, en door de verzekering van het genot van hare bezittingen, die haar den smaak zou geven tot verkrijging van rijkdom. Het sprak van zelf, dat dit niet het werk was van een oogenblik; maar de voortgang was lang zoo traag niet als men het voorstelde. Reeds was men op dien weg ver gevorderd. Eene menigte producten, vroeger onbekend, werden voortgebragt. In eenige residentiën waren vrij aanzienlijke ondernemingen tot stand ge-

komen. Zoo voortgaande mogt men zich vleijen, zonder dwang, een staat van zaken te verkrijgen van zekere en blijvende welvaart.

Behalve ter wille van het belang der bevolking, bestreed MERKUS nog het ingevoerde kultuurstelsel uit het oogpunt van de belangen der bijzondere nijverheid en die van het goevernement. Het vorderde, naar zijne meening, geen betoog, dat niemand zou kunnen opwerken tegen het kapitaal, hetwelk de regering kon besteden, en tegen de middelen, die zij kon aanwenden om de laagste dagloonen te betalen; dat zij bij gevolg de producten tegen de minste prijzen kon leveren en mitsdien de partikulieren wel genoopt zouden zijn hunne ondernemingen te staken. Hierdoor liet het zich dan ook welligt verklaren, waarom, sedert een jaar, de meeste indigo-fabriken waren te niet gegaan, en het aanleggen van suikermolens, waaraan in 1828 en 1829 met zooveel kracht was gearbeid, thans geheel had opgehouden, ofschoon daartoe de verminderde marktprijs van beide artikelen kon hebben medegewerkt. De bijzondere ondernemingen kon het goevernement in den grond boren, maar deze overwinning was nog geen absolute waarborg tegen eigen verliezen. Reeds leerde de kortelijk opgedane ondervinding, dat de zoo wisselvallige indigo-kultuur aan vrij wat meer moeite en kosten onderhevig bleek te zijn, dan men had berekend, en dat de suiker, in de oostelijke districten van Java, tegen veel hooger prijs dan de bepaalde, werd verkregen. De uitkomst van alle dergelijke ondernemingen, voor rekening van goevernementen gedaan, was ten allen tijde nadeelig geweest; doch al boden zij een kortstondig geldelijk voordeel aan, dan nog moest het goevernement zich onthouden van spekulatiën, die, gelijk in het onder-

havig geval, steeds te duur werden gekocht met de opoffering van een regtvaardig en redelijk bestuur en de belangen van den bijzonderen ondernemingsgeest (1).

Voor eene despotische natuur, die geene tegenspraak kon dulden, was deze gemoedelijke oppositie ondragelijk. VAN DEN BOSCH, in weerwil van zijne beslommeringen met de kultures, greep de pen om, in wrevelige notas, de beschouwingen van MERKUS te wederleggen. Hij trachtte die in een vloed van redeneringen over de betrekkelijke waarde van het oude en het nieuwe stelsel te versmoren. In eene uitbundige lofrede op het eerste, poogde hij de meerdere voortreffelijkheid van het oude boven het nieuwe te doen uitkomen (2). RAFFLES, de grondlegger van het nieuwe stelsel, en zij die op zijn voetspoor hadden voortgebouwd, hadden de instellingen van den Javaan, zoo algemeene als bijzondere, niet gekend (3). Het beginsel van vrije beschikking over persoon, grond en product, waarvan het landrentestelsel uitging, was met de Javasche instellingen even onbestaanbaar en voor eene onvoorwaardelijke toepassing vatbaar, als dat van vrijheid en gelijkheid in de burgerlijke zamenleving in Europa (4). Het was eenvoudig een dollemans begrip (5). Alle ongemakken, uit de maatschappelijke inrigtingen der inlanders voortvloeijende, waren door het stelsel van landrente verzwaard geworden; het had een geheel volk buiten de mogelijkheid gesteld, door ijver en inspanning zijn toestand te verbeteren en tot een staat van slavernij

(1) Nota van MERKUS, van 15 februarij 1831. Bij v. D., II, bl. 219—227.

(2) Nota van den goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH aan de regeringsleden, van 8 maart 1831, bij v. D., II, bl. 228—236, 247—248.

(3) Ibidem, bl. 237.

(4) Ibidem, bl. 275.

(5) Ibidem, bl. 239.

gebragt (1). Het was eene inrigting even onregtvaardig in zijne beginselen als nadeelig in zijne strekking (2). Het gevolg was, dat de Javaan tienmaal meer opbragt dan voorheen (3), terwijl het getal der heerediensten geenszins in die mate was verminderd als men zich voorstelde. Het onderhoud der groote wegen, bruggen enz., alleen ten dienste der Europesche meesters, vorderde meer onbetaalden arbeid, dan de bevolking vroeger voor hare hoofden verrigtte (4).

Het landrente-stelsel werd niet eens zuiver toegepast, want, ware men trouw gebleven aan de beginselen van vrije beschikking over persoon en arbeid, dan zou er geen noemwaardig product, geschikt voor de markt van Europa, te vinden zijn geweest, en daarmede zou het hoofddoel van Nederland bij deze bezitting vernietigd zijn (5). De huishoudelijke inrigtingen van den Javaan beletten hem, eene beteekenende hoeveelheid van die producten voor eigen rekening te teelen: het gemeenschappelijk bezit, niet alleen van den bebouwden grond, maar van alle velden tot eene dessa behoorende was daartegen een onoverkomelijke hinderpaal (6). Van daar dat men

(1) Nota van 8 maart 1831, bij v. D., II, bl. 275.

(2) Ibidem, bl. 241.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

(5) Ibidem, bl. 235.

(6) Van den Bosch liet zich veel voorstaan op zijne kennis van de Javasche huishouding, welke hij beweerde opgedaan te hebben, door een naauwen omgang met de Javanen. Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 236. Er is echter bijna geen stuk van zijne hand, waarin hij niet over die huishouding te gelijkertijd lijnregt tegenover elkander staande stellingen verkondigt. Zoo betoogt hij (Ibidem, bl. 237 en 238), dat de Javanen wel bijzonder regt van grondeigendom kennen; dat individuen gronden bezitten met het volle regt om het vruchtgebruik daarvan te verkoopen of te verhuren, om de gronden te verlaten, zelf te bearbeiden of te doen bearbeiden; dat in vele districten, onder anderen in de Preanger regentschappen, zich dat regt zóó ver uitstrekte, dat een man, die klandestien zijn dorp verliet, en na twintig jaar terug kwam, in het bezit van zijn aandeel of zijn bijzonderen grond moest worden hersteld; dat aangezien het eigendomsregt verstierf en kon worden vervreemd, de aanvankelijk regelmatige verdeeling van den grond tusschen de gezamenlijke deelgenooten veran-

in afwijking van, ja zelfs regtstreeks strijdig met het bestaande stelsel, hem overal had gedwongen om koffie te planten, en dat wel onder zeer drukkende voorwaarden (1).

---

derde en velen in het bezit van meerdere aandeelen geraakten, terwijl anderen hunne aandeelen verloren. „En deze inrigting", voegt hij er bij, „bleef bestaan, met wijzigingen uit „plaatselijke omstandigheden voortvloeijende, over geheel Java." Hoe daarmede nu te rijmen uitdrukkingen als deze in dezelfde nota. „Het begrip van regt op den grondarbeid en product „dat de Javaan niet kent en voor hem van geene beteekenis is." (Ibidem, bl. 261). „Bezit „de Javaan vrije beschikking over den grond? Is hij niet overal op Java deelgenoot in een „markgenootschap, waarin hij geen bepaald eigendom bezit, maar waarvan beurtelings dit, „en dan een ander gedeelte, hem door de hoofden en oudsten der dorpen wordt toegewezen? „Wat is het regt op den grond, dat reeds het volgend jaar wederom ophoudt?" (Ibidem, bl. 260). Elders teekent hij aan: „Men heeft geheel ten onregte beweerd, dat de Javaan geen „denkbeeld bezit van het regt van eigendom op den grond; volgens zijn begrip strekt zich „het regt van den souverein op een bebouwd stuk land niet verder uit, dan tot het heffen „van het aandeel, dat hem volgens de adat toekomt, of tot het bezwaren van den bezitter „met eene openbare dienst, aan de verschuldigde schatting geëvenredigd. Voor het overige „gaan de gronden op de leden der familie van den eigenaar over; zij verkoopen of verhuren „die onderling volgens de adat, en deze gebruiken bestaan nog overal waar dezelve niet door „de willekeurige bemoeijenissen der Europeanen met de huishoudelijke aangelegenheden van „den inlander zijn vervallen." VAN DEN BOSCH, *Verslag mijner verrigtingen in Indië, gedurende de jaren* 1830, 1831, 1832 *en* 1833. Overgedrukt uit de *Bijdragen* van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, bl. 53. Hetgeen hem al weder niet belet te verklaren (bl. 77): „Alle gronden op Java zijn gemeentegronden, „dat is: zij zijn tusschen de gezamenlijke dessas verdeeld en worden door de ingezetenen „derzelve gemeenschappelijk bezeten. Deze gemeentegronden bestaan deels uit rijstvelden, „deels uit weilanden voor het vee en deels uit bosschen. Alleen de weinige gronden, om de „huizen gelegen, kunnen als een bijzonder eigendom worden aangemerkt, en zelfs dezen nog „niet overal."

Het geheim van deze gedurige tegenstrijdigheden in de verklaring van feitelijke toestanden is bij VAN DEN BOSCH zelf te vinden. Hij verraadde het in de polemiek met MERKUS, toen de volgende volzinnen aan zijne pen ontsnapten: „Het zijn juist deze soort van rede„neringen, die, bij eene matige kennis van het onderwerp dat men behandelt, tot allerlei „valsche gevolgtrekkingen leiden, waarbij men uitgaat van hypothetische vooronderstellingen, „waaruit men dan verder afleidt, niet wat is, maar wat zijn moet. Op die wijze zeker, „kan men alles bewijzen wat men slechts wil. Naarmate men toch, in het onderwerpelijk „geval, den Javaan gewoonten, zeden en neigingen toedicht, naar die mate zal dan ook de „slotsom zijn van het betoog. Zulke betoogen kan men zelfs eenen zekeren graad van waar„schijnlijkheid bijzetten, omdat altijd het denkbeeldig wezen, dat wordt vooronderstéld, eenige „hoofdtrekken bezit met het werkelijk object overeenkomende, en dus a posteriori eenige „overeenstemming tusschen ervaring en theorie kan worden aangewezen, waarop dan al verder „gratis wordt besloten tot de waarheid der geheele stelling, schoon zij slechts voor een gering „gedeelte bewezen is." Nota van 8 maart 1831, bij VAN DEVENTER, II, bl. 254. — VAN DEN BOSCH wist beter dan iemand welke methode hij in de practijk vo'gde.

(1) Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 244.

VAN DEN BOSCH keurde daarom het stelsel af en in het belang van den Javaan en in dat van het goevernement. Toch zou hij het instandhouden, omdat het hoofddoel van alle zijne plannen, vermeerdering der inkomsten van Java, de afschaffing niet gedoogde. Hij zou slechts trachten de scherpe kanten met voorzigtigheid af te slijpen (1). Trouwens, stelsels waren hem eigenlijk onverschillig, zoowel het oude als het nieuwe (2). Alleen aan feiten kende hij een beslissend gewigt toe; al het overige beschouwde hij als loutere tautologie. Bescherming van eigendom, vrije beschikking over persoon en arbeid waren, zonder algemeene welvaart, slechts hersenschimmen (3). Hij mat het vroegere bestuur af naar het bedrag der producten, geschikt voor de Europesche markt, — en die waren voor hem onzigtbaar, althans hij kende niet eenig product, dat van Java in noemenswaardige hoeveelheid naar Europa werd uitgevoerd, en dat men als voortbrengsel van eigen industrie der Javanen kon aanmerken. Hoe lang zou men nog moeten wachten op genoegzame producten, om de zoo dringend gevergde remises te bekomen voor de verschuldigde renten en aflossingen, benevens alle andere uitgaven voor Indië in Europa te doen? Het goevernement kon alleen daartoe beschikken over 4 tot 5 ton aan specerijen; maar konden daarmede de *f* 3,200,000 worden voldaan? Kon men wachten, tot dat de Javaan, uit eigen vrije beweging, zich op de kultuur van uitvoerartikelen zou hebben toegelegd, en inmiddels het goevernement in Europa de lasten laten dragen der schuld

(1) Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 248—249 en nota van 2 april 1831 bl. 297.

(2) Nota van 8 maart 1831, bl. 228.

(3) Nota van 2 april 1831, bl. 307.

ten behoeve van Indië gekontracteerd en van de andere betalingen (1)?

VAN DEN BOSCH ging verder. Hij beweerde, dat, met het stelsel van landrente, het voor altijd onmogelijk was door den Javaschen landbouw de middelen tot de vereischte remises te vinden (2). Dit doel was alleen met de inrigtingen te bereiken die hij in 't leven riep. Daarmede wilde hij het lot van den gemeenen man verzachten. Hij zou hem in de gelegenheid stellen, *voor zoo ver hij zelf dit verkoos*, door de teelt van voortbrengselen geschikt voor de Europesche markt, zich van de hem drukkende landrente te ontslaan. Herhaaldelijk drukte hij op de vrije keus der inlanders. »Alles zou alleen geschieden," zeide hij woordelijk, »in zoo ver als zulks het gevolg zou »zijn *eener vrije keuze*, want het streed geheel tegen zijne »wijze van zien, om verandering te maken in eene be»staande orde van zaken, strijdig met de regten en »begrippen van hem, die er in betrokken was, en, voor»zeker, zoo de Javaan *verkoos* zijne belasting of land»rente *in geld* te betalen, zou hij tot geen ander middel, »onder zijn bestuur, met zijne toestemming, gedwongen »worden: maar ook evenmin zou hij verpligt zijn, op »bedoelde wijze te betalen, wanneer hem daartoe een »aan hem gevalliger en met 's goevernements belang »bestaanbaar middel, kon worden aangeboden (3)."

Wel is waar strookten deze bedoelingen geenszins met hetgeen, volgens MERKUS, werkelijk plaats greep, namelijk dat alle overeenkomsten, tusschen het goevernement en de bevolking gesloten, slechts in naam bestonden, en dat hoofden en planters, onder den schijn

(1) Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 267.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem, bl. 249.

van vrijwillige toetreding, inderdaad aan hoogere bevelen gehoorzaamden. Maar op dit punt, trachtte VAN DEN BOSCH zijne verlegenheid te verbergen door eindeloos om de zaak heen te praten, en de gesloten kultuur-kontracten te vergelijken met het zoo zeer door hem verguisde landrentestelsel, dat ook berustte op kontracten of piagems, tusschen de dessa-hoofden en oudsten en de residenten gesloten (1). Overigens was het hem onverschillig. Mondig of onmondig, de Javaan onderwierp zich aan de inrigting, welke het goevernement op eene vaderlijke wijze voor hem had ingevoerd. Dit was voldoende (2).

Omtrent de wettelijkheid van de ingevoerde kulturen, wees VAN DEN BOSCH met bijtende ironie op het zonderlinge verschijnsel, dat men hem wilde bewijzen, hoe zijne maatregelen streden met 's Konings geopenbaarden wil, aan hem die regtstreeks zoo mondeling als schriftelijk zijne instructiën van den Koning had ontvangen, en dat men daarvoor bewijzen putte uit het reglement op het beleid der regering, in hetwelk al de bepalingen waren gelascht, die hij, VAN DEN BOSCH, ter verwezenlijking van het kultuurstelsel noodzakelijk en voldoende had geoordeeld. Zegevierend toonde hij aan, dat men met die bepalingen eigenlijk had bedoeld een ommekeer der grondslagen, waarop sedert 1816 het Indisch bestuur was gevestigd (3). Het regerings-reglement, tot de redactie waarvan hij had medegewerkt, ver-

(1) Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 254—263.

(2) Ibidem bl. 259.

(3) Twee jaren vroeger, tegenover ELOUT, hield hij vol, dat zich hetzelfde regeringsreglement niet liet overeen brengen met de hem toegeschreven oogmerken, om het oude stelsel van dwang-arbeid en van gemonopoliseerden handel weder wetmatig in te voeren. Zie zijn brief aan den minister voor de marine en kolonien, van 15 junij 1829, bij P. J. ELOUT, *Bijdragen*, 1851, bl. 226.

kondigde geen algemeen en uitsluitend beginsel van belasting. Het gaf in dit opzigt alle vrijheid. Even als de instructie voor de hooge regering, bepaalde het stellig, dat men van de betaling der landrente in geld kon afwijken naar gelang van omstandigheden (1). Almede werd er niet meer gewaagd van de toekenning aan den Javaan van vrije beschikking over persoon en arbeid. Opzettelijk was dit weggelaten, omdat dit beginsel toch nimmer in toepassing kwam bij de koffiekultuur, de houtbosschen, de zoutpannen, de transporten en bij den menigvuldigen arbeid aan publieke werken. Evenzeer waren in het reglement opgenomen bepalingen, geheel afwijkende van de vroeger vastgestelde ten aanzien van de wijze, waarop men met den Javaan moest kontracteren (2). Men had namelijk begrepen, dat het teelen van producten, geschikt voor de markt van Europa, op alle gepaste wijzen moest worden aangemoedigd en uitgebreid; dat dit oogmerk niet kon worden bereikt door het kontracteren met den Javaan, hoofd voor hoofd; maar dat men daartoe de gronden, die door de Javanen bebouwd werden, bij voortduring dessasgewijze aan de inlandsche bevolking moest verhuren, door middel van *overeenkomsten met de hoofden en oudsten*, onder bepalingen in de huurceduls of piagems uit te drukken. De vorm der piagems, de tijd van duur, het bedrag der landrente, de wijze waarop die zou worden gekweten, in *geld*, *producten* of *anderzins*, en in het algemeen al wat strekken kon om de verhuring der gronden te doen bevorderlijk zijn aan de meest mogelijke uitbreiding van landbouw en nijverheid, — dit alles zou het onder-

(1) Artt. 74, 75 en 80 van het regerings-reglement en artt. 31 en 32 der instructie.
(2) Bij de publikatie van 5 januarij 1819. *Ind. Stb.* no. 10.

werp zijn van bijzondere bepalingen, door den goeverneur-generaal in rade te beramen en vast te stellen (1).

De maatregelen betrekkelijk de suiker- en indigo-kultures kwamen met deze bepalingen overeen. Wat wilde men meer? Bijzondere nijverheid? Maar het was met partikulieren, dat men suiker-kontracten had gesloten en indigo-kontracten zou sluiten! Aan partikulieren werd 's goevernements kapitaal renteloos afgestaan. Niemand, te goeder naam en faam staande, was een aandeel ontzegd in de ondernemingen! Niemand had eenige konkurrentie te duchten! Er bestond zelfs volslagen gebrek aan bijzondere personen, om aan het kultuurstelsel die uitgebreidheid te geven, voor welke het vatbaar was (2).

Wel is waar, de indigo-kultuur in Cheribon maakte eene uitzondering; maar hoe zou het anders mogelijk zijn geweest, om de noodige gelden voor de verschuldigde renten en aflossingen naar Nederland te remitteren? Geld maken bleef het hoofddoel. De kolonie, herhaalde VAN DEN BOSCH nadrukkelijk, was bezwaard met aanzienlijke schulden. Jaarlijks moesten meer dan drie millioen gulden worden geremitteerd. De Koning had stellig voorgeschreven, dat dit zou en moest geschieden. De toestand des vaderlands vorderde het gebiedend. Het was de vraag niet meer, of de regering beter deed zich van spekulatiën te onthouden, maar of zij aan de verpligting, die op haar rustte, wilde voldoen en aan 's Konings last gehoorzamen (3). Overigens, was hij wars

(1) Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 250—251.

(2) Ibidem, bl. 273. MERKUS erkende, dat vele partikulieren, hetzij als agenten, hetzij als fabrikanten, voordeel bij de goevernements-ondernemingen konden genieten; maar dat dit niet zou beletten dat de ondernemingen, voor eigen rekening en met eigen kapitaal, de genadeslag was toegebragt. Ibidem, bl. 295.

(3) Ibidem, bl. 274. Als of hij met dooven te doen had, herhaalde hij, nagenoeg

van diskussie. Zij had hem reeds te veel afgetrokken van zijne bezigheden. Hij verlangde er een einde aan te maken. Hij stelde zich verantwoordelijk voor zijne daden. Uit naam des Konings en als zijn vertegenwoordiger in Indië, gaf hij den stelligen last aan de regering, om in zijne maatregelen te berusten (1).

Deze stellige last ontnam MERKUS zijn voornamen grond tegen het kultuurplan. Niet meer bevoegd het in beginsel te bestrijden, bepaalde hij zich tot kalme raadgevingen, de strekking hebbende het in de praktijk te temperen en in het landrentestelsel te doen opnemen. De goeverneur-generaal was, wel is waar, zeer hevig tegen dit stelsel uitgevaren. Hij miskende het doel en de eigenschappen dezer belasting, doch zijn voornemen was toch niet haar af te schaffen. Hij beweerde, integendeel, haar dragelijk te willen maken voor de bevolking, door de invoering en uitbreiding der teelt van producten, geschikt voor de Europesche markt. Welnu, zeide MERKUS, dit doel ware te bereiken, wanneer de opbrengst van die producten kon dienen in betaling van de grondbelasting, berekend naar den bestaanden maatstaf, namelijk, hoogstens *de helft* van den padioogst van de beste velden. Om dit tot stand te brengen, zou men in de residentiën, bestemd voor de indigo-kultuur, na onderzoek naar de beste gelegenheid en gronden, moeten bepalen, welke dessas hunne landrenten met indigo-bladen zouden betalen. Daarna zou men approximatief moeten berekenen, hoe vele velden noodig waren en men zou afzonderen, om, berekend

---

bij de bestrijding van elke tegenwerping, dat de spoedige uitbreiding der kultures eene volstrekte behoefte, het eenige middel was, om de sommen te kunnen verkrijgen voor de betaling der rente en aflossing van de Indische schuld en de overige uitgaven voor Indië in Europa te doen. Zie o. a. Ibidem, II, bl. 278—279.

(1) Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 277.

naar een billijken prijs, zoo veel indigo-bladen te kunnen opbrengen, als de belasting in padi zou hebben bedragen. Deze afzondering kon ruim wezen, wanneer al wat meer, dan in voldoening der landrente benoodigd was, op den daartoe bestemden grond werd voortgebragt, door het goevernement werd aangenomen tegen denzelfden of tegen een hoogeren prijs. Daarbij zou men in billijkheid dienen te bepalen, dat alle misgewassen van indigo niet zouden worden verhaald op den padi-oogst, maar dat daarop remissie van landrenten zou worden verleend, ten ware de planten door de schuld der inlanders waren vergaan.

Op deze wijze, meende MERKUS, zou het dubbele doel *zonder dwang* worden bereikt, om den Javaan de betaling van zijne landrenten, die hij *in geld* dikwijls moeijelijk kon kwijten, gemakkelijk te maken, en de benoodigde producten voor de Europesche markt te verkrijgen. Men zou aldus, openlijk en zonder schending van het landrentestelsel, trapsgewijze den landbouw eene leiding geven, die zeker een ieder als voordeelig en wenschelijk zou beschouwen. En wanneer men het doel op deze wijze kon bereiken, waarom zou men dan de toevlugt nemen tot gehuichelde overeenkomsten of kontracten? Het fictieve van zoodanige kontracten was door den goeverneur-generaal niet ontkend. De eenige grond, waarop zij waren verdedigd, was dat men ze uit hetzelfde oogpunt moest beschouwen als de overeenkomsten, krachtens welke de betaling der landrente wordt gevorderd. Inderdaad, bij de heffing der landrenten had iets plaats, dat naar eene overeenkomst gelijkt, maar dit liep niet over het wezenlijke der zaak: de verpligting om de belasting te voldoen; maar alleen over de bepaling der hoeveelheid padi, welke aan het

goevernement als belasting verschuldigd was (1). Met de wijze van heffing der landrenten hadden dus de kontracten, tot aanplanting en levering van suikerriet en indigo-bladen, niets gemeens.

MERKUS had nimmer ontkend, dat het aangaan van die overeenkomsten kon worden goedgemaakt met de letter van het regerings-reglement; maar zoodra men voor bewezen mogt houden, en daarvan was een ieder met hem in gemoede overtuigd, dat van die kontracten niets meer bestond dan de uitwendige vorm, en dat daaraan het eerste en wezenlijkste vereischte, *vrije en*

---

(1) Tweede nota van het raadslid MERKUS, van 30 maart 1831, bij VAN DEVENTER, II, bl. 285—297. MERKUS lichte dit punt, overigens, bevattelijk toe door een eenvoudige greep in de thans nog gevolgde praktijk. „Bij de wet is bepaald, dat van het product der sawas, naar „evenredigheid van hare meerdere of mindere vruchtbaarheid, aan den lande zal worden opge„bragt de helft, twee vijfden, of een derde van het gewas. Deze opbrengst staat bij de wet „vast; niemands toestemming wordt daartoe vereischt; niemand kan zich daaraan onttrekken, „onder voorgeven van daarin niet te hebben toegestemd. Tot zoo ver heeft er niets plaats „dat naar overeenkomst gelijkt; maar nu wordt het de vraag: hoe zal worden bepaald, wat „voor de wezenlijke helft, de twee vijfden of het een derde te houden zij? En hier ligt het „eigenlijke struikelblok, dat tot nog toe niet uit den weg is geruimd. Op landen van geringe „uitgestrektheid en waar het toezigt zonder moeite kan gehouden worden, is hierin weinig „zwarigheid gelegen; want er valt niets te doen dan de bossen gesneden padi te tellen, en „daarvan het aandeel van den lande af te zonderen... In dier voege geschiedt de heffing „zonder de minste overeenkomst. Doch zoo de telling of naauwkeurige opname van het gewas „in het klein kan geschieden, is dit daarentegen nagenoeg ondoenlijk op uitgestrekte landen, „waar de padi op verschillende tijden rijpt en gesneden wordt. Deze zwarigheid nu zou wel „te overkomen zijn, bijaldien de opbrengst der velden, naar derzelver grootheid en den graad „van vruchtbaarheid, approximatief kon worden berekend; in dat geval ook, zou geene over„eenkomst te pas komen. Doch ook die berekening is onmogelijk, daar zoowel de uitge„strektheid als de vruchtbaarheid der velden, over het grootste gedeelte van Java, nog „onbekend is. De belasting intusschen moet worden geheven, en om dit met eenige billijk„heid te doen, is bepaald, dat, in afwachting dat de velden zullen zijn opgemeten en de „vruchtbaarheid van den grond gekonstateerd, de hoegrootheid der opbrengst door vergelijking „van vroegere jaren, en approximatieve berekening van uitgestrektheid, vruchtbaarheid en den „meer of min voordeeligen oogst, met onderling genoegen zal worden vastgesteld, en deze „tot basis genomen van de te heffen belasting. Hier heeft dus wezenlijk overeenkomst plaats, „maar dat zij niet behoort tot den aard der belasting, behoeft waarlijk niet te worden bewe„zen. De betaling der landrente is niet anders te beschouwen, dan als eene belasting op „den grond, welke ook geheel belasting, zoowel in haren aard als in de wijze van heffing, „zal zijn, zoodra de vereischte en reeds menigmaal bevolen opmeting en klassifikatie der „velden zal zijn afgeloopen." Ibidem, II, bl. 292—293.

[illegible] moest men [illegible] den arbeid [illegible] *te geven* [illegible] die, [illegible] vereischt. De [illegible] ervaring [illegible] aanleiding [illegible] Gedurende [illegible] regeringswege be- [illegible] zaken [illegible] te handelen. [illegible] voorgekomen, om [illegible] dan met [illegible] van alle [illegible] gelukt, [illegible] met wie [illegible] te boezemen; [illegible] met dezelfde [illegible] hij daar- [illegible] op eene [illegible] de inlander [illegible] maar ook [illegible] eene niet ligt te [illegible] bleef bestaan [1].

[illegible] VAN DEN [illegible] het geheele [illegible] bleef tegen [illegible] welke, [illegible] der be- [illegible] te wisselvalligen [illegible] te koes-

[1] [illegible]

teren voor het goevernement (1). BOUSQUET en GOLDMAN, reeds met het beginsel gekompromitteerd, vielen den goeverneur-generaal af in de bijzonderheden. Zij ontraadden met MERKUS de percentsgewijze belooning der ambtenaren en inlandsche hoofden voor hunne bemoeijingen met de kultures, alsmede de vrijstelling der indigo- en suikerplanters van de gewone heerediensten, waarin zij eene onregtvaardigheid zagen jegens de overige heeredienstpligtigen (2). BOUSQUET gaf, bovendien, met MERKUS in overweging, om de bezoldiging der inlandsche hoofden in land niet raauwelijks in te voeren, maar om dien maatregel afhankelijk te stellen van een naauwkeurig plaatselijk onderzoek.

Dit alles was meer dan voldoende, om VAN DEN BOSCH in hooge mate te verbitteren. Het debat verstokte hem in zijne denkbeelden. Hij wilde noch van belangrijke, noch van ondergeschikte wijzigingen in zijne plannen weten. Alles zou den loop nemen, dien hij had aangewezen. Hij gelastte, dat de invoering der indigo-kultuur beoosten Cheribon letterlijk overeenkomstig zijn ontwerp zou geschieden (3). Doch deze daad van gezag ontspande

(1) Nota van MERKUS van 30 maart 1831, v. D., II, bl. 295.

(2) Wat aangaat de 10 pCt., zeide GOLDMAN, zoo zal gewaakt dienen te worden, dat niet door eene verkeerde ambitie, in sommige residentiën, de gemeene man daardoor gedrukt worde, alleen met het oogmerk om veel indigoplanten te kunnen leveren. En BOUSQUET hield het er voor dat de 10 pCt. belooning het uitwerksel op de goevernements-ambtenaren en inlandsche hoofden zou hebben, dat daardoor alle de door hen aan te wenden middelen, in hunne oogen worden gewettigd. Zie v. D., II, bl. 217 en 218.

(3) Resolutie van 2 april 1831, VAN DEVENTER, II, bl. 297. Volgens deze resolutie, moest men voortgaan overeenkomsten met hoofden en oudsten te sluiten; de planters, met wier toestemming zij geacht werden te kontracteren, bleven vrijgesteld van de gewone heerediensten; vooral werd vastgehouden aan de percentsgewijze belooning der ambtenaren, omdat, schreef VAN DEN BOSCH, zij dien prikkel noodig hadden om een snellen gang aan de kultuurondernemingen te geven. Nota van 8 maart 1831, v. D., II, bl. 277. Hij wilde niet eens eene schrijffout laten herstellen in het voorbijgaan door MERKUS opgemerkt. Er was sprake van de invoering der indigo-kultuur in de residentiën beoosten Cheribon. Dit moest Tagal wezen, waar met die kultuur reeds een aanvang was gemaakt.

Het was feitelijk onmogelijk, dadelijk de regenten en hoofden in land te bezoldigen.

hem geenszins. De raad van Indië was hem ondragelijk geworden. Hij verscheen er niet meer. In zijne eenzame afzondering, overmeesterde hem eene sombere moedeloosheid (1). Hij gevoelde zich ziek. Hij zag tegen de aangevangen taak op, die hem loodzwaar drukte. Met aandrang schreef hij den minister om vervangen te worden, al griefde het hem zoo veel, dat onafgedaan was, aan zijn opvolger te moeten overlaten (2). Hij had de koninklijke toezegging, na drie jaren uit zijne betrekking van goeverneur-generaal ontslagen te worden. De debatten gevoerd in den boezem der regering bewezen dat hij maar al te veel reden had, om op de vervulling dier belofte met den ernstigsten nadruk aan te dringen (3). De tegenkanting bepaalde zich niet bij de leden der regering en eenige kooplieden; zij breidde zich meer en meer uit (4). Zij dreigde de oogmerken zijner zending

---

Bij resolutie van 23 augustus 1832, no. 39, na bekomen magtiging van het opperbestuur, bepaalde VAN DEN BOSCH, dat over geheel Java de regenten (niet de andere hoofden) gedeeltelijk in land zouden worden betaald voor zoo ver zij dit verkozen. Deze maatregel, die hij met zoo veel ophef doordreef, bereikte, volgens VAN DEVENTER, II, bl. 447—465, geenszins het doel, om namelijk door landbezit de regenten meer en meer aan het Nederlandsch goevernement te verbinden en om hun invloed te versterken ter bevordering van de inwendige rust van Java. Verreweg de meeste regenten bedankten al dadelijk voor hetgeen VAN DEN BOSCH hun, bij wijze van gunst, wilde verleenen. Tot weinige regentschappen beperkt, is het ambtelijk landbezit thans geheel verdwenen, ten gevolge van de in 1867 aangenomen verbeterde bezoldiging der inlandsche ambtenaren.

Achtervolgens werden de barissans, djajang-sekars en pradjoerits, in de verschillende residentiën, opgerigt. De voorwaarde, dat men de manschappen in tijd van nood bij het leger zou inlijven, die MERKUS ernstig afkeurde, gaf hier en daar nog al bezwaar. De regering handhaafde evenwel in het algemeen de bepaling. Reeds in 1834 moest zij de bezoldiging van deze militie in rentvrije sawas opgeven en haar vervangen door geld en verstrekkingen. v. D., II, bl. 466 en 468.

(1) Missive van den goeverneur-generaal aan de leden der Indische regering van 7 julij 1831, v. D., II, bl. 308. Geheime missive van 4 junij 1831, Ibidem, bl. 356. De goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH hield meest altijd verblijf te Buitenzorg, bragt soms eenige dagen op het landhuis Pondok-Gedeh of te Tjipannas door, en vertoefde slechts zelden, en dan nog zeer kort, te Batavia. Ibidem, bl. 481.

(2) Missive van 14 maart 1831, v. D., II, bl. 351.

(3) Geheime missive van 4 junij 1831, bij v. D., II, bl. 353.

(4) De minister voor de nationale nijverheid en de koloniën, in zijn geheim rapport

te verijdelen. Zij had reeds veel vertraagd en hem in de verzoeking gebragt, om een paar raden van Indië te doen arresteren en uit de kolonie te verzenden (1).

Aldus konden de zaken niet blijven. Het hoofd des bestuurs moest zoo onafhankelijk mogelijk gemaakt worden van de medewerking eens raads, waarvan geene gepaste en eenparige medewerking te verwachten was. Hij kon het dagelijksch beloop der zaken aan dien raad overlaten; maar alle besluiten moesten aan zijne bekrachtiging onderworpen zijn. Alle ambtenaren moesten door hem worden benoemd en ontslagen, de raden van Indië niet uitgezonderd. Een ligchaam van ambtenaren plooide of schikte zich, in het algemeen, naar de begrippen van het hoofd des bestuurs, zoo het nergens anders heul of bijstand kon vinden. De leden van den raad zouden wel, onder gelijke voorwaarden, naar hetzelfde beginsel handelen; zoo niet, dan konden zij verwijderd worden. Vrijheid in de deliberatiën was van geen gewigt, veelal gevaarlijk, nu men een stelsel had in te voeren en te beschermen, dat bij al wat ambtenaar was tegenstand kon ontmoeten, hoe verschillend ook de beweegredenen daarvoor zijn mogten (2).

De absolute magt, om ongestoord naar goedvinden te handelen, oordeelde VAN DEN BOSCH onvermijdelijk, hetzij men hem een opvolger gaf, hetzij hij zelf in Indië moest blijven. Met die magt gewapend, zou het hem gemakkelijk vallen, de remises, zoo ter betaling der jaarlijksche rente en aflossingen als voor andere uitgaven

---

aan den Koning van 2 januarij 1832, no. 3, v. D., II, bl. 360, verklaarde, dat bijzondere berigten het bestaan eener groote ingenomenheid tegen de maatregelen van VAN DEN BOSCH bevestigden, maar dat zij hoegenaamd niets deden blijken van eenig nabijzijnd gevaar voor oproerige pogingen of vereenigingen.

(1) Geheime missive van 4 junij 1831, v. D., II, bl. 353.

(2) Ibidem, bl. 355.

voor Indië, stiptelijk te bezorgen en minstens twee millioen jaarlijks bovendien aan de schatkist van het moederland over te maken. Practisch zou hij bewijzen, dat het mogelijk was die twee millioen, ja veel meer, boven de gewone remise te verkrijgen (1).

Intusschen waren de ingevoerde indigo- en suikerkultures in de verte niet voldoende, om dergelijke financiële voorspiegelingen te verwezenlijken. Er moest veel meer gebeuren. Doch de onzekerheid verlamde VAN DEN BOSCH. Voorloopig had hij alle nieuwe kultuur-ontwerpen uitgesteld (2). De ontvangst van de koninklijke goedkeuring op zijne maatregelen van 1830 (3), opgeluisterd door het grootkruis der orde van den Nederlandschen leeuw, rukte hem uit zijne kleinmoedigheid. Na een kort bezoek in de residentie Cheribon en een gedeelte der Preanger regentschappen, toog hij weder aan den arbeid (4). Eindelijk was het lang beraamde plan bij hem gerijpt om de industrie der Javanen zoodanig op te voeren, dat het goevernement aan handelsproducten zou verkrijgen voor eene waarde vertegenwoordigende minstens *f* 5 per hoofd (5). Indigo en suiker waren daartoe niet voldoende; de koffie-kultuur zou men uitbreiden; uit de thee- en tabak-kultures, alsmede uit de

---

(1) Geheime missive van 4 junij 1831, v. D., II, bl. 356.

(2) Ibidem.

(3) Koninklijk besluit van 20 maart 1831, no. 80. Daarbij werden tevens buiten beschikking gesteld de voorstellen van DU BUS, doch werd de Indische regering, voor zoo veel noodig, naar aanleiding van art. 109 van het regerings-reglement, gemagtigd, om woeste gronden in eigendom, huur of erfpacht af te staan aan Javanen en andere Oosterlingen, voorts aan Nederlanders, door geboorte, wetduiding of naturalisatie, en eindelijk aan zoodanige vreemde Europeanen, als reeds ingezetenen van Nederlandsch Indië waren; alles onder dien verstande, dat die uitgiften van land eene uitbreiding van nuttige kultures zouden doen te gemoet zien. Zie v. D., II, bl. 187.

(4) VAN DEVENTER, II, bl. 481.

(5) Missive van den goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH aan de regeringsleden, van 31 augustus 1831, v. D., II, bl. 322 en v.

zijdeteelt waren belangrijke voordeelen te trekken. VAN DEN BOSCH schatte de vermoedelijke productie van 1832 op 300,000 pikols koffie, 270,000 pikols suiker, 1 millioen ponden indigo, 6000 ponden thee en 1500 ponden zijde. Hij berekende dat, om het cijfer van 5 gulden vermenigvuldigd met het zielental te bereiken, bovendien nog voortgebracht moesten worden 100,000 pikols koffie, 130,000 pikols suiker, 1 millioen ponden indigo, 1,994,000 ponden thee, 2500 ponden zijde en 100,000 ponden tabak (1). Volgens zijne begrooting, waren deze hoeveelheden te verkrijgen met eene uitgaaf van *f* 4,025,000.

Tot de uitvoering van dit plan werd op het laatst van 1831 besloten (2). In den aanvang van 1832 sloeg VAN DEN BOSCH iedere residentie pondspondsgewijze aan voor de levering van eene bepaalde hoeveelheid producten, in evenredigheid van de geschatte hoegrootheid der aanwezige bevolking, waardoor het kultuur-stelsel over geheel Java zijn beslag verkreeg (3).

VAN DEN BOSCH liet voortaan geen zweem van aarzeling meer blijken. Rusteloos rigtte hij alle goevernements krachten op dit eenig doel: de productie van

---

(1) Missive van den goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH aan de regeringsleden van 31 augustus 1831, v. D., II, bl. 329.

(2) Resolutie van 30 november 1831, no. 1, v. D., II, bl. 348. De beslissing van het opperbestuur, die door VAN DEN BOSCH onmiddelijk aan den raad van Indië werd medegedeeld, brak natuurlijk den weerstand van dit ligchaam tegen het beginsel der goevernements-kultures. „Een en ander" (de beslissing en het grootkruis) schreef VAN DEN BOSCH „heeft den gunstigsten indruk op de publieke opinie gemaakt en de tegenwerkingen in den „raad doen ophouden." Konfidentiële missive van 15 augustus 1831. v. D., II, bl. 362. De raad moest buigen, doch hij werd niet bekeerd. MERKUS althans, hoezeer hij verpligt was zich tot punten van uitvoering te bepalen, ging voort met aanmerkingen te maken meestal in het belang der inlandsche planters. Dikwerf zeer practisch, werden zij toch hoogharting door VAN DEN BOSCH in den wind geslagen. Hij alleen had in alles en altijd gelijk. Zie v. D, II, bl. 345—346.

(3) MERKUS, *Blik op het bestuur van Nederlandsch Indië onder den goeverneur-generaal* Js. VAN DEN BOSCH, bl. 45.

de meest mogelijke handels-artikelen. Hoe meer hij voortsnelde, des te meer vertoonde zich dit doel al breeder en breeder aan zijne verbeelding, en spiegelde hij zich zelf en het opperbestuur grootscher geldelijke uitkomsten voor. Het opperbestuur beantwoordde elke nieuwe voorspiegeling met dringender en vleijender aanmoedigingen, om op den ingeslagen weg voort te gaan, om het ingevoerde stelsel te blijven leiden en het zoodanig te vestigen, dat de tegenstreving van andersdenkenden krachteloos zou zijn (1). Het gaf hem de verzekering, dat het elken maatregel zou goedkeuren, dien hij mogt willen nemen tegen hen, wier tegenwerking den gang der zaken belemmerde (2). Het beaamde niet alleen de uitbreiding der indigo-kultuur en de gedeeltelijke bezoldiging der regenten en hoofden in land; het gaf bovendien aan de raden van Indië eene gevoelige vermaning (3). Het verleende VAN DEN BOSCH de absolute magt die hij had gevraagd; het benoemde hem tot *kommissaris-generaal over Nederlandsch Indië* en schonk hem de bevoegdheid, op eigen gezag verordeningen uit te vaardigen, strijdig met het regerings-reglement; ambtenaren aan te stellen en te ontslaan, zonder eenig onderscheid van rang of stand; en verdachte of onrustige personen uit

---

(1) Missive van den minister van nationale nijverheid en koloniën van 27 augustus 1831. v. D., II, bl. 351.

(2) Ibidem, bl. 352.

(3) Koninklijk besluit van 12 januarij 1832. Dat wij willen hebben verklaard, dat zoo de raden van Indië gehouden zijn „het welzijn van Nederlandsch Indië voor te staan en te „bevorderen, zonder aanzien van persoon," deze bepaling geheel onafscheidelijk is van de daarop volgende, „dat zij den gouverneur-generaal, met ijver en trouw, zullen helpen beramen en uitvoeren, al wat tot onze dienst nuttig kan worden geacht en des goeverneur-„generaals bevelen met alle gehoorzaamheid zullen nakomen;" — voorschriften, welke elke stelselmatige tegenkanting binnen de raadzaal, en vooral elke onhebbelijke afkeuring van des goeverneur-generaals maatregelen in het openbaar, onbestaanbaar maken met de regten, aan hem, als onzen vertegenwoordiger, toegekend, met de verpligtingen van de leden des bestuurs en met den aard eener koloniale regering. v. D. II, bl. 358—359.

Indië te verwijderen (1). Ten einde aan zijne herhaalde aanzoeken te voldoen, voegde het hem den heer J. C. BAUD toe, met de opdragt, om zich gedurende eenigen tijd, onder de leiding van VAN DEN BOSCH, met het kultuurstelsel eigen te maken en om, na diens vertrek, als goeverneur-generaal ad interim, de inrigtingen, door den kommissaris-generaal ingevoerd, ongekrenkt te handhaven en in alles de instructiën te volgen, die hij hem zou nalaten (2).

Gelijk de man uit de middeneeuwen, die zich eenmaal heeft verpand, kon VAN DEN BOSCH niet meer terug tegenover het opperbestuur, dat hem aan zijne beloften hield en hem tevens de voorwaarden schonk, die hij zelf stelde om ze te vervullen. Verheven boven alle wettelijke waarborgen, had hij zich aan de gestadig rijzende eischen tot remises geklonken, vaster dan een gevangenen aan zijne ketting. Hij moest, op het gevaar af van te springen, den boog tot het uiterste spannen. Vol van gelddroomerijen, reisde hij de in 1830 geanexeerde residentiën Banjoemaas, Bagelen, Madioen en Kediri af, ten einde zich rekenschap te geven van de hulpbronnen dezer gewesten, en deze door middel van kultuur-ondernemingen ruimer in 's lands kas te doen vloeijen (3). Hij staakte slechts gedurende eenige dagen dit onderzoek en snelde naar Buitenzorg, om daar omtrent de koffiekultuur een

---

(1) Open brief van den Koning van 17 januarij 1832. Daarbij werd tevens den raden van Indië uitdrukkelijk voorgeschreven, aan de bevelen en voorschriften van den kommissaris-generaal te gehoorzamen. v. D., II, bl. 361.

(2) Geheime koninklijke besluiten van 28 julij 1832, v. D., II, bl. 483. Nog in het begin van 1832, drong VAN DEN BOSCH aan op de benoeming bij zijn leven van een opvolger. Zijne gezondheid was wankelend, zijn dood mogelijk. Ingeval hij mogt overlijden alvorens een bekwaam opvolger het bestuur in Indië had overgenomen, zouden waarschijnlijk de vroeger aangekleefde beginselen weder de overhand bekomen. Kabinets-missive van 15 januarij. v. D. II, bl. 482.

(3) Verg. v. D., bl. 481.

maatregel vast te stellen, van welken hij zich geene geringe voordeelen beloofde.

De koffiekultuur verkeerde nog in den toestand van vóór 1830. Die toestand was niet gezond. Du Bus had het reeds betoogd. Merkus, aan wien, in den aanvang van 1832, de taak was opgedragen, om een ontwerpvoorstel betrekkelijk die kultuur uit te werken, deed dit nog nader uitkomen (1). Het hoofdgebrek was, dat de planter verstoken bleef van de voordeelen dezer kultuur, welke voor een deel in 's lands kas, in den vorm van belasting, voor een grooter deel in handen van kleine en groote handelaren te regt kwamen. Het gevolg was, dat de planter noode, en slechts door de pressie van ambtenaren en hoofden, de tuinen verzorgde en de vrucht plukte, en dat de geheele kultuur, in naam vrij, inderdaad een gedwongen arbeid was, ten behoeve van den fiscus en een zeker aantal spekulanten. In het belang van den planter en om zijn weerzin tegen de koffie-teelt te overwinnen, aarzelde Merkus niet voor te stellen, dat alle de koffie, die de inlander teelde, door hem zou worden geleverd aan de goevernements-pakhuizen, in iedere residentie op te rigten, zoodanig dat de leverancie gemakkelijk zou kunnen geschieden. Aan den planter zou het goevernement betalen een jaarlijks te bepalen prijs, te regelen naar den gemiddelden marktprijs van Batavia, Samarang en Soerabaja, na aftrek van de transportkosten naar de inscheepsplaats, van de kosten van onderhoud der binnenlandsche pakhuizen en van één vijfde van het product voor belasting. Eindelijk stelde Merkus voor, alle de aan het goevernement te leveren koffie, met uitzondering van het aandeel als belasting

(1) Koncept-voorstel. Van Deventer, II, bl. 502—522.

verschuldigd, waarover het naar omstandigheden zou beschikken, in het openbaar aan de meestbiedenden te verkoopen (1).

Hoezeer VAN DEN BOSCH zich met deze voorstellen in het algemeen wel kon vereenigen, gaven zij hem toch aanleiding tot schampere schrijverijen (2). Hetgeen tot het overmaken der vereischte remises noodig was, had hij beweerd, bedroeg voor 1832 meer dan een vijfde van het geheele koffie-product, dat, na aftrek der Preanger-koffie, werd geleverd, en voor het volgende jaar zou de benoodigde hoeveelheid waarschijnlijk nog meer bedragen. Hij wilde daarom bepalen, dat het goevernement alleen die koffie op Java zou verkoopen, waarover het niet beschikte om aan het moederland de noodige betalingen te kwijten. (3). MERKUS voorzag, dat door deze bepaling den partikulieren handel de doodslag zou worden gegeven, en hij betoogde, dat, afgescheiden hiervan, het overmaken van koffie door het goevernement voor eigen rekening overbodig was. De koffiehandel was reeds voornamelijk in Holland gevestigd. Het handelsverslag van 1831 leverde daarvan een nieuw bewijs. Van 299,086 in dat jaar uitgevoerde pikols koffie, waren er niet minder dan 274,413 naar Holland overgebragt, even als dit in 1830 met 264,458 van de 288,742 uitgevoerde pikols koffie had plaats gehad. Hieruit volgde, dat dit product voor het grootste gedeelte in Holland moest worden betaald, en dat het alzoo steeds gemakkelijk zou blijven, om voor de waarde van zoodanig gedeelte, als het goevernement zou noodig oordeelen, wissels op

(1) Koncept-voorstel, v. D., II, bl. 522.

(2) Zie VAN DEVENTER, II, bl. 535.

(3) Nota van VAN DEN BOSCH aan de leden der regering, van 25 mei 1832, v. D., II, bl. 523.

Holland te bekomen. Die wijze van remise verdiende, voor een goevernement, de voorkeur boven het vervoeren en verkoopen voor eigen rekening, waarvan de nadeelen reeds zoo dikwijls waren ondervonden, dat het onnoodig was daarop terug te komen. MERKUS verklaarde, dat niemand meer dan hij de heiligheid van den pligt gevoelde, om niet alleen de schuld der O.-I. bezittingen af te doen, maar ook om het moederland, waar het kon, bij te springen; doch wanneer men dat doel even goed, ja zijns inziens nog beter kon bereiken, zonder den handel van en op Java te benadeelen, geloofde hij dat het billijker was, het laatste te betrachten (1).

VAN DEN BOSCH was echter omtrent den handel, even als omtrent de landbouw-nijverheid, tot eene onverzettelijke slotsom gekomen (2). Beiden wilde hij monopoliseren. Uitvoerig ontwikkelde hij nogmaals zijne denkbeelden voor de leden der Indische regering. Java, beweerde hij, was een konkwest van Holland, dat zich de voordeelen, die het bezit van dat land oplevert, kon toeëigenen. Java leverde eene hoeveelheid producten op, geschikt voor den handel van het moederland, benevens andere voortbrengselen welke men ook elders kon slijten. Hetgeen Java voor de Europesche markt opleverde, moest voor onzen handel op de voordeeligste wijze verkrijgbaar zijn. Hoe minder voor den inkoop der producten werd betaald, hoe voordeeliger die handel zijn zou, zoodat het maximum van het voordeel bereikt zou worden, als de producten voor het moederland om niet te verkrijgen waren (3). Dit was tot eene zekere hoogte mogelijk. De Javaan was aan het

(1) Geheime nota van het raadslid MERKUS van 9 junij 1832, v. D., II, bl. 532.

(2) Nota van den goeverneur-generaal VAN DEN BOSCH, van 24 junij 1832, v. D., II, bl. 535.

(3) Ibidem, bl. 536.

goevernement eene zekere belasting schuldig. Of deze *in natura* of *in geld* werd voldaan zou hem onverschillig wezen. Zelfs moest eene belasting *in natura* voor hem verkieslijk zijn, omdat daaraan tijdverlies noch risiko verbonden waren.

Indien nu het goevernement de belasting in producten erlangde en die naar Nederland zond, zou het moederland niet alleen de waarde van het inkoopsbedrag genieten, maar bovendien hetgeen aan overvoer en verdere behandeling verdiend kon worden. Op meer dan eene wijze kon de overmaking van producten plaats hebben. Zij konden onmiddelijk voor rekening van het goevernement overgezonden of op Java verkocht worden tegen wissels op Nederland. Aan de eerste wijze gaf VAN DEN BOSCH de voorkeur, vooral omdat zij de tusschenkomst van vreemden afsneed. Het handelsgenie zijner eigen landgenooten miskennende, gelijk hij het landbouwgenie der Javanen miskende, verwachtte hij niet veel van den hollandschen ondernemingsgeest, bijaldien de producten op Java in het openbaar wierden opgeveild. De handel van Nederland, verzekerde hij, kon niet met dien van Engeland mededingen. Om die mededinging vol te houden, moest het goevernement tusschen beide treden; het moest aan de kunstvlijt op Java eene leiding geven, waartoe bijzondere personen het vermogen niet bezitten; het moest de te ontvangen producten in Holland tot zoodanigen prijs verkrijgbaar stellen, dat die gedeelten, welke niet tot eigen verbruik vereischt werden, met voordeel naar buiten konden worden gesleten.

Aan den Javaan kon men zijne geliefkoosde rijstkultuur en zijne kleine industriën overlaten, welke zijne kennis niet te boven gaan en waarvoor hij de noodige

kapitalen of middelen bezit. De teelt van producten voor de Europesche markt vereischte hoogere tusschenkomst; daarbij kon hij alleen in de verhouding komen van den daglooner, die bij het stuk arbeidt en zijn loon ontvangt. Bij behoorlijke uitbreiding der goevernementskultures, zou de hoeveelheid naar Europa over te brengen producten 200 tot 250 schepen, bemand met ongeveer 7000 koppen, vorderen. De marktwaarde van die producten zou niet minder dan 50 millioen bedragen. Het kapitaal voor de schepen en de uitrusting kon men op 25 millioen schatten; de aanvoer van voortbrengselen uit Europa op 15 millioen, makende te zamen een kapitaal van 90 millioen dat in den handel emplooi zou vinden.

Ziedaar de uitkomst, die VAN DEN BOSCH zich beloofde van zijn stelsel van kultuur, dat bovendien, naar zijne meening, 16 millioen regtstreeksche baten voor de schatkist van het moederland zou geven. Dit stelsel kon, na de goedkeuring die zijne verrigtingen hadden ondervonden, geen onderwerp van deliberatie meer uitmaken. Hij nam het voor zijne verantwoording, en verzocht de leden der regering het als aangenomen te beschouwen, en hunne adviezen te beperken tot de toepassing van het stelsel in bijzondere gevallen (1).

---

(1) Nota van 24 junij 1832, v. D., II, bl. 545. Ter zelfde plaatse resumeert hij het stelsel aldus: *a.* De teelt van producten, voor de markt van Europa geschikt, door middel van het gezag en den invloed van het goevernement, op eene wijze, met de belangen en de huishoudelijke inrigtingen van den Javaan strookende, zooveel mogelijk en op de voor het goevernement meest voordeelige wijze, uit te breiden. *b.* De beschikking over de voortbrengselen, op die wijze verkregen, aan het goevernement voor te behouden. *c.* Dat gedeelte daarvan, hetwelk het excedent der koloniale inkomsten toelaat, te remitteren ten behoeve van 's goevernements schatkist in Holland, en middelens konsignatiën daarvan door de Handelmaatschappij. *d.* Een ander gedeelte daarvan te bestemmen, om aan de Handelmaatschappij op billijke voorwaarden te worden afgestaan, in voldoening van objecten van Hollandsche kunstvlijt, door haar hier aangevoerd. *e.* Het overschietend gedeelte, niet tot de beide opgegeven oogmerken vereischt, op publieke vendutie aan de meestbiedenden te verkoopen. *f.* Aan de teelt van alle voortbrengselen, welke de vruchten kunnen zijn eener vrije industrie, de meeste aanmoediging te geven, en de producenten daarvan de onbelemmerde beschikking daarover toe te staan.

De regeringsleden, behalve MERKUS, vereenigden zich dan ook met de beslissing, waarbij bepaald werd, dat, te beginnen met het jaar 1833, alle belastingschuldige koffie, die de Javanen teelden, aan het land zou worden geleverd, en dat van de aldus te verkrijgen koffie het goevernement publiek op Java zou veilen alleen dat gedeelte hetwelk niet naar Nederland zou worden gekonsigneerd (1).

Verzekerd van de koffie-productie, die hij door aanzienlijke aanplantingen nog zou vermeerderen; vervuld met optimistische verwachtingen van de kultures, zoowel in de geanexeerde vorstenlanden als in de strandresidentiën, geraakte VAN DEN BOSCH in een staat van opgewondenheid, die hij, zelfs tegenover den minister in zijne briefwisseling, moeite had te bedwingen. Hij was niet meer ziek. Hij haakte niet meer naar het oogenblik van zijn vertrek. Het zou hem, integendeel, aangenaam zijn minstens nog een jaar in Indië te blijven. Hij wenschte 's Konings welwillendheid te beantwoorden door de zaken in Indië, alvorens die over te geven, zoodanig te regelen, »dat met de meeste zekerheid, waarvoor dingen van »zulk een aard vatbaar zijn, op aanzienlijke remises »van Java gerekend kon worden." Hij had vroeger medegedeeld, dat de kolonie dadelijk 5 of 6 millioen 's jaars zou kunnen remitteren, hetgeen, na vier of vijf jaren, tot op 8 of 10 millioen zou kunnen klimmen. Sedert waren de zaken aanmerkelijk verbeterd, de inkomsten verhoogd en nieuwe maatregelen voorgesteld om de middelen van remittering te vermeerderen. Ook waren de prijzen der producten weder gestegen. Onder deze omstandigheden moest dus mogelijk zijn hetgeen

(1) Resolutie van 8 augustus 1832, no. 35, v. D., II, bl. 526 en *Ind. Staatsbl.* no. 35.

men vroeger niet te gemoet kon zien. Hij zou al het mogelijke beproeven, om reeds dadelijk en duurzaam 12 millioen 's jaars aan het moederland te verzekeren. Allerlei expediënten, behalve de reeds te baat genomene, lagen voor de hand. Er was een half millioen te bekomen door van de gambier een monopolie te maken. Op de koffie der Preanger regentschappen verdiende de Handelmaatschappij een half millioen; men kon dat half millioen aan het goevernement verzekeren, daar er genoegzame middelen te vinden waren om de maatschappij een billijk inkomen te bezorgen. Reeds viel er voor 1834 op nog een half millioen aan producten te rekenen, ten gevolge van de ingevoerde kultures in de residentiën Madioen en Kediri. Eindelijk kon men de landrente in 1833 en 1834 stellig met een half millioen verhoogen, zoo ten gevolge der nieuw aangelegde velden als van de prijsverhooging der rijst. Het zou hem dus niet moeijelijk vallen 's goevernements inkomsten tot die hoogte te brengen, als noodig was om 12 millioen remises jaarlijks aan het moederland te verzekeren.

Dit was slechts voor het nuchtere heden. De toekomst zag hij nog meer duizelend in. Aan zijne opvolgers zou hij bovendien een werkkring overlaten, die hunne ambitie ruimschoots zou bevredigen. Wanneer eenmaal de thee-kultuur, het groot aantal geplante koffieboomen, de zijde, tabak, kaneel en kochenille vruchten afwierpen, zouden zij zich op hunne beurt met de hoop mogen streelen: 's rijks voordeelen nog aanzienlijk te doen aangroeijen.

Zóó schreef hij den minister (1). Maar zijne Indische

(1) Kabinets-missive van 10 december 1832, v. D., II, bl. 485. Bijna op hetzelfde oogenblik bepaalde de Koning, dat voor het jaar 1833 VAN DEN BOSCH volstaan kon met eene remise van 5 millioen, in plaats van de door hem beloofde 8 millioen. Het opperbestuur verlangde geenszins het overmaken van producten te overdrijven, noch het Indische bestuur

omgeving moest veel buitensporiger ontboezemingen aanhooren. Reeds maanden te voren spiegelde hij de raden van Indië officiëel een excedent voor, niet van 12, maar van 16 millioen. In bijzondere gesprekken vermenigvuldigden de millioenen met eene verbazende snelheid. Uitgelaten, overviel hij zijne toevallige toehoorders met uitroepen als: »Ik zal de Nederlandsche markt overladen »met producten. Voor de winsten, die ik daarop zal be»halen, kan de Koning 400 millioen gulden opnemen, »want het zal mij niet moeijelijk vallen Java de renten »daarvan te doen betalen! Het is mij geene kunst om »jaarlijks 20 millioen op de producten te winnen (1)!"

De absolute magt, hem door den Koning toegekend, maakte hem dronken. Zij was hem verleend, doch onder de beteekenende voorwaarde, er alleen gebruik van te maken, wanneer de omstandigheden het gebiedend vorderden (2). Ongeduldig verbeidde hij de gelegenheid om zich als kommissaris-generaal te vertoonen. Hij kon het geheim niet bewaren, en, in de vergadering van 30 december 1832, deelde hij het vertrouwelijk aan de regeringsleden mede (3). Eenige dagen later, den 23 ja-

---

te belemmeren, noch de markt van Java te ontrieven. Zie de missive van den staatsraad CLIFFORD, belast ad interim met de directie van het departement voor de nationale nijverheid en de koloniën aan den goeverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, van 18 februarij 1833, bij v. D., II, bl. 527—531. De gematigheid was dus aan den kant van WILLEM I; doch VAN DEN BOSCH opende steeds grooter en grooter geldelijke uitzigten. Geen wonder, dat, in een tijd van benarden geldnood, de vorst hem aan zijn woord hield en hem als 't ware *en demeure* stelde te doen wat hij beloofde.

(1) H. J. J. L. DE STUERS, *De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter westkust van Sumatra*, uitgegeven door den hoogleeraar P. J. VETH, I, bl. 147. Zóó uitsluitend was zijn geest bezet met koloniale producten, dat elk geluid hem die weergaf. Eens suikertuinen te Bantam inspecterende, hoorde hij een planter op eenigen afstand iets zeggen. Hij ging dadelijk op den man af. »Gij spreekt van suiker *(goela)?*" voegde hij hem toe. — »Neen, heer." — »Van indigo *(nila)?*" — »Ook niet, heer." — »Wat praat je dan?" — »Ik zei: Allah! (met een diepen zucht) ons lot is hard." VAN DEN BOSCH vervolgde stilzwijgend zijn weg.

(2) Vertrouwelijke missive van den minister van 23 januarij 1832, v. D., II, bl. 362.

(3) VAN DEVENTER, II, bl. 487.

nuarij 1833, vond hij, in de installatie van den heer BAUD als vice-president der Indische regering, eene nieuwe aanleiding voor een pronktooneel. De weêrspannige leden moesten daar van deze, pas uit het moederland aangekomen, notabiliteit vernemen, dat het kultuurstelsel als een onherroepelijk feit in Nederland werd beschouwd. Het had, zeide BAUD, de onbepaalde goedkeuring des Konings verworven. De ongekrenkte handhaving er van was een der eerste pligten geworden, zoowel van de Indische regering als van allen die, in hoogere of lagere betrekkingen, deel hadden aan het bestuur; en die handhaving, ter gelegenheid zijner zending op nieuw uitdrukkelijk door den Koning bevolen, behoorde het voorname doel, ook van zijne pogingen te zijn (1).

MERKUS en zijne vrienden moesten op nieuw bukken voor deze bepaalde uitspraak met eene zekere plegtigheid afgelegd. Zij wijzigde hunne overtuiging niet, dat het kultuurstelsel onvereenigbaar was met het belang der Javanen, zoowel als met het welbegrepen belang van het moederland. Althans VAN DEN BOSCH gaf de denkwijze van den raad van Indië als een der voornaamste redenen op, waarom hij, in junij 1833, openbaar de waardigheid aanvaardde van kommissaris-generaal, en den vicepresident BAUD installeerde als interimair goeverneur-generaal (2).

---

(1) VAN DEVENTER, II, bl. 488.

(2) Publikatie van 27 junij 1833, *Ind. Staatsbl.*, no. 37, v. D., II, bl. 489. De eerste reden, door VAN DEN BOSCH genoemd, was de wenschelijkheid om de zaken van Sumatra in persoon te gaan regelen. Verder schreef hij: „Behalve deze drangredenen, bestaan er nog „andere, ontleend aan den gang der zaken bij de hooge regering, en waarover ik Uwe Excel„lentie meermalen heb onderhouden. Ik ontmoet wel is waar van den raad van Indië niet „meer die hevige en openlijke tegenstreving, die vroeger het onderwerp mijner klagten was, „maar er heerscht, in den boezem dier vergadering, omtrent vele zaken nog altoos eene be„schouwing, te veel verschillende van die welke de mijne is, om geen invloed uit te oefenen „op de afdoening van vele nog aanhangige aangelegenheden." Missive van 27 junij 1833, v. D., II, bl. 491.

Op dit tijdstip was reeds de omwenteling volbragt die VAN DEN BOSCH bestendig beoogde. De beschaafde regering, welke DAENDELS en zijne opvolgers hadden gestreefd op Java te vestigen, had haar karakter van zuivere administratie verloren. Haar doel was niet meer, de verschillende gewesten naar hoogere beginselen van billijkheid te beheeren, de vrijheid van personen en goederen te beschermen, onpartijdig regt aan allen te bedeelen. Zij was verlaagd tot een bloot werktuig voor de exploitatie van land en volk. De raad van Indië en al hare overige vertakkingen bestonden wel nog altijd; maar sedert november 1831 (1), waren zij overschaduwd door de directie der kultures, die, naast den landvoogd en onder zijne ingeving, te Buitenzorg eenen alles en allen beheerschenden invloed verkreeg, terwijl de overige rijksinstellingen letterlijk te Batavia aan zich zelf werden overgelaten (2). Door den trechter van deze inrigting, bereikten de lastgevingen voor zaaijen en planten, voor oogsten en maaijen, voor het oprigten van fabriken, regtstreeks de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur. Residenten, assistent-residenten, kontroleurs werden door haar aangedreven om, als of het regeringspachters waren, hoofden en bevolking behoorlijk voor de teelt van handelswaren af te rigten. Onbeschroomd bezigde zij daartoe de voorname prikkels van 's menschen handelingen: geld- en eerzucht, vreesaanjaging. De geld- en eerzucht kon alleen bevredigd worden, indien men zich ijverig en bedreven betoonde bij de invoering der kultures. De ongenade van het gezag was het onvermijdelijk lot van degenen, die te

(1) Resolutie van 30 november 1831, v. D., II, bl. 348.

(2) De eerste directeur der kultures was de heer VAN SEVENHOVEN. In 1832 benoemd tot raad van Indië, liet hem VAN DEN BOSCH nog drie maanden als directeur fungeren, om goed te doen uitkomen welke betrekking hij het gewigtigste keurde. Zie v. D., II, bl. 408.

kort schoten. Inspecteurs van kultures reisden onophoudelijk het land af, om de plaatselijke autoriteiten te kontroleren, steeds bereid residenten te vervangen die zich niet in het stelsel konden inwerken (1). Tot in de toekomst werden de kultures afgespiegeld als het eenig heil voor landsdienaren, door het aanleggen te Krawang van eene *pépinière* van jeugdige landbouw-ambtenaren (2).

Geen wonder, dat de ambtenaren om strijd aan het werk vielen en den magtigen landvoogd de handen leenden, om de volks-instellingen nog gevoeliger te revolutioneren dan VAN DEN BOSCH het bestuur in omwenteling had gebragt. Inderdaad van de theoriën, die aanvankelijk aan het kultuurstelsel een glimp gaven van overeenstemming met de bestaande volksinrigtingen, kwam niets in de practijk. VAN DEN BOSCH zelf verscheurde spoedig het philantro-

---

(1) Bij v. D., II, zijn talrijke voorbeelden te vinden van geldelijke belooningen, behalve de gewone kultuur-percenten, en van bevorderingen van ambtenaren, wegens hunne bemoeijingen met de kultures. O. m., een assistent-resident werd bevorderd om zijn ijver bij de invoering der indigo-kultuur in Cheribon, bl. 409. Een ander verkreeg *f* 1500 gratifikatie voor zijne onvermoeide pogingen met allerlei kultures in Banjoewangi, ibidem. Ambtenaren te Bantam werden bevorderd omdat zij daar, volgens VAN DEN BOSCH, de suikerkultuur met bijzonder beleid hadden ingevoerd, bl. 374. Inlanders bekwamen hoogere rangen en titels, *aria*, *raden* enz., bl. 384. Elke belooning hing af van kultuur-arbeid. Het tractement van den regent van Kendal was onbillijk geregeld; men liet hem weten dat eerst dan, als de kultures goed gingen in zijn regentschap, men billijk jegens hem zou wezen, bl. 572. Kultures waren de eenige maatstaf van bekwaamheid en geschiktheid. Aan den resident van Samarang werd in 1833 te kennen gegeven, „dat het gouvernement thans alleen door ambtenaren, als resident gediend kon worden, welke de geschiktheid bezitten, om het aangenomen stelsel van kultures doelmatiglijk in te voeren en te leiden." De kontroleur van Kendal werd bij diezelfde gelegenheid voor een jaar teruggezet van de 1e tot de 2e klasse, „als straf voor zijne onverschilligheid door het niet behartigen der suiker-kultuur," bl. 411 en 412. Hetzelfde jaar ontsloeg VAN DEN BOSCH de residenten van Tagal en Pakalongan om hun „gebrek aan kunde in het vak der kultures," en droeg het beheer van beide residentiën op aan een inspecteur, die de Hollandsche taal niet eens kende, maar een blakende kultuurman was, bl. 574. Leden der algemeene rekenkamer konden, naar zijne opvatting, zeer wel te gelijker tijd kontractanten met de regering voor de levering van producten zijn, bl. 415. Zijn eigen zoon moest het wel wezen. En was hij zelf niet de opperste kultuurman, daar hij, als kommissaris-generaal, den gouverneur-generaal ad interim gerust alle zaken liet afdoen, behalve kultuurzaken en aangelegenheden die op de kultures betrekking konden hebben? bl. 491.

(2) Resolutie van 16 maart 1833, v. D., II, bl. 415.

pisch waas, dat aanvankelijk zijne plannen omhulde. Het kwam hem noodeloos voor, zoodra hij den steun voelde van het opperbestuur. Reeds in augustus 1831, toen hij had besloten het kultuurstelsel over alle residentiën om te slaan, erkende hij volmondig, dat men de koffie-kultuur niet anders kon uitbreiden dan door daartoe dessas aan te wijzen en aan de bewoners den aanleg der tuinen onder het opzigt hunner hoofden op te dragen. Deze maatregel, zeide hij, was niets anders dan het voormalig stelsel van »geforceerde kultuur," eene inrigting die hij overigens niet zoo onbillijk achtte als men haar had afgeschilderd (1). De verdere uitbreiding der indigo- en suiker-kultures behoorde almede op hetzelfde beginsel van volkhuishoudkunde gegrond te zijn. Iedere dessa moest met die kultures belast worden, hetzij bij overeenkomst, hetzij bij *designatie.* In de gecedeerde vorstenlanden kon men dadelijk suiker en indigo op bevel doen teelen. In de strand-regentschappen was het voorzigtig, nog eenigen tijd voor de leus kontracten met hoofden en oudsten te sluiten (2).

Terwijl hij aldus in den dwang stapte, meende hij nog dat de uitbreiding der kultures in sommige streken kon stuiten tegen gebrek aan arbeiders. Dit gebrek wilde hij verhelpen door werklieden in China te laten aanwerven (3). Tevens gelastte hij den kommissaris voor Timor, om twee- of driehonderd slaven en pandelingen naar Java te zenden. De kommissaris berigtte, dat het hem onmogelijk was dien last uit te voeren zonder den sluikhandel in slaven aan te moedigen, en dat dan nog iedere slaaf, geleverd te Timor-Koepang,

(1) Missive van 31 augustus 1831, VAN DEVENTER, II, bl. 335.
(2) Verg. missive van 31 augustus 1831, v. D., II, bl. 366.
(3) Resolutie van 26 julij 1831. *Ind. Staatsbl.* no. 39.

op 40 spaansche matten zou te staan komen. VAN DEN BOSCH zag van de operatie af, uit de opmerkelijke overweging, dat zij minder voordeelig was voor het goevernement dan de wijze, waarop Chinezen waren te verkrijgen ten dienste van den landbouw (1). Doch ook de Chinezen vielen hem te duur uit. Een paar bezendingen, te zamen van 360 man, te Batavia ontscheept, zond hij naar het bannelingen-gesticht van Krawang, zonder zich verder om nieuwe aanwervingen te bekreunen, en in mei 1832 verbood hij weder opzettelijk den aanvoer van chinesche nieuwelingen, op grond van den treurigen afloop, die de eerste bezending kort te voren te Krawang had verkregen (2).

VAN DEN BOSCH bespeurde weldra dat niemand meer dan de onbaatzuchtige Javanen aan zijn onverzettelijk streven, om zoo goedkoop mogelijk producten te teelen, beantwoordden. Dit was zijne groote zorg, niet de verbetering van het lot der planters. Vóór alles moesten de producten het goevernement zoo weinig

(1) Verg. besluit van 9 december 1831, v. D., II, bl. 339.

(2) Resolutie van 19 mei 1832, *Ind. Staatsbl.*, no. 23. De aangeworven Chinezen klaagden, reeds op de reede van Batavia, over verongelijking, en natuurlijk was hunne gelijkstelling met tot dwangarbeid veroordeelde misdadigers te Krawang niet geschikt, om hen met hun lot te verzoenen. Na een verblijf van enkele maanden te Tjilangkap, kwamen zij, in den nacht van 8 op 9 mei 1832, in opstand. Zij moordden en brandden, trokken naar de hoofdplaats, verbrandden het residentiehuis en de woningen der ambtenaren, doch zij roofden niets en maakten zich hoogstens meester van eenige wapenen. De gevangenen werden door hen bevrijd en gedwongen zich bij hen aan te sluiten. Na een vijf-en-twintigtal ambtenaren, waaronder de natuurkundige MACKLOT, afgemaakt te hebben, sloegen zij den grooten weg in naar Batavia tot Tanjongpoera, waar zij vertoefden van 9 mei 's avonds tot den morgen van den 12den, blijkbaar in afwachting van hulp hunner landgenooten te Batavia. De van daar, onder bevel van den majoor MICHIELS, gezonden troepen troffen hen te Tanjongpoera en haalden niet minder dan 200 Chinezen over de kling, waardoor een einde aan den opstand kwam. De panische schrik was zoo groot, dat tien onschuldige Chinezen, die in een tegenovergesteld gedeelte van Krawang, te Wanajassa, als theebereiders werkzaam waren, door de bevolking werden afgemaakt. Zie over deze gebeurtenis, v. D., II, bl. 340 en 474 en de SERIÈRE, *Mijne loopbaan in Indië*, bl. 19—27, en, bl. 81—121, het rapport van TOBIAS, lid van het hoog geregtshof.

kosten, dat de mededinging van alle andere landen uit het veld werd geslagen. Hij beroemde er zich op, dat men nergens ter wereld de producten kon verkrijgen tegen de prijzen, waarvoor zij op Java in 1831 werden geleverd (1). Zijn stelsel, beweerde hij, had de vroegere verhouding van dit eiland tot de slaven-koloniën geheel omgekeerd. In eene vlaag van overschatting, becijferde hij, dat de Javanen tegen 25 tot 32 gulden eene waarde aan producten leverden, die in West-Indië met negerarbeid niet minder dan 100 tot 120 gulden te staan kwamen (2).

Inderdaad, het loon der aan de kultures arbeidende Javanen was buitensporig gering en hunne leveringen werden al grooter en grooter; doch dessa-hoofden, oudsten, planters deden niets vrijwillig. Hunne doffe werkzaamheid was het gevolg van overal knijpenden dwang (3). De kultures werden hun opgelegd. Zij overvielen hen als stormvlagen, telkens wanneer VAN DEN BOSCH, van den Buitenzorgschen troon, de ambtenaren tot klimmende productie aanzette. De Javanen buigden als grashalmen voor den wind. Zij konden den arbeid niet ontkomen. In het eene district was het de suikerkultuur, in het andere de indigo-kultuur, in de berg-

(1) Missive van 7 october 1831, v. D. II, bl. 346.

(2) Nota van 24 junij 1832, v. D., II, bl. 538—539.

(3) Vrijwillig boden zich zelfs geene suiker-kontractanten aan, v. D., II, 368, en men hield niet eens de hand aan de kontracten met partikulieren gesloten. Het goevernement dreigde somtijds, zich stiptelijk aan de voorwaarden te houden, wanneer het iets van de fabrikanten verlangde, dat zij anders ongeneigd waren toe te geven. Veelzins had de bedreiging het gewenschte gevolg. Zie BAUD, *Inspectie-reis over Java.* Ibidem, bl. 628. Van lieverlede ruimde VAN DEN BOSCH, overigens, alles op dat aan een vrijen toestand herinnerde. Hij trok de hoofdkommissie van landbouw in, *Ind. Staatsbl.* 1833, no. 35, en schafte de door DU BUS ingestelde vee- en paardenmarkten af. Besluit van 7 december 1833. v. D., II, bl. 571. De levendigheid der bevolking bij die gelegenheden, hinderde zijne sombere natuur. De patentbelasting, door DU BUS in 1829 ingevoerd, voor alle neringdoende Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen, werd door VAN DEN BOSCH afgeschaft bij publikatie van 7 december 1830, *Ind. Staatsbl.* no. 49.

landen de koffie-kultuur. Overal waar zij zich keerden of wendden stuitten zij op fabrieken en pakhuizen, die hen dadelijk het dwangjuk herinnerden. Zij hadden alleen de keus tusschen zwaren en iets minder zwaren arbeid, en ook die keus liet hen VAN DEN BOSCH niet lang. Hij wilde hen op de plek die het lot hen aanwees vastklemmen, en gelastte, alle zwervende inlanders aan welke geen bepaald misdrijf geregtelijk kon worden bewezen, toch te doen oppakken en voor jaren in een landbouw-etablissement te verbannen (1).

Onder den druk van het gezag, dat het belang der regenten en districtshoofden aan zijn exploitatie-doel innig verbond, weken natuurlijk de volksinstellingen. Er kon geen sprake meer zijn van eerbiediging der sawas, waarop de Javanen onderling aan de ontginners en hunne regtverkrijgenden het uitsluitend bezit toekenden: de onbesuisde kultuurinvoerders verscheurden de regtstitels waar zij die aantroffen; de periodieke verdeelingen van den gemeenen akker onder de *sikeps* of geërfden, in sommige streken van Java in gebruik, werden verstoord; de galangans, die ieders deel omheinden, moesten worden omgehaald voor de riettuinen of de sawas met *tarum kembang* worden beplant. De drift, om zoo veel mogelijk producten geschikt voor de Europesche markt te bekomen, deed in de meeste districten de voor de teelt van die gewassen gestelde grens van een vijfde der velden van elke dessa overschrijden (2).

(1) Publikatie van 23 junij 1833, *Ind. Staatsbl.*, no. 45. Sedert werden de inlanders die zich tijdelijk verplaatsen wilden, verpligt een reispas aan het residentie-huis te gaan afhalen. Iedere pas kostte hen 32 cent, behalve de togt naar de hoofdplaats. Verg. v. D. II, bl. 772.

(2) Reeds is aangetoond bl. 74, hoe VAN DEN BOSCH zelf het een vijfde op een derde bracht. In de praktijk werd nog minder gelet op de verhouding der te beteelen velden. O. a. in Bezoeki moesten, reeds in 1830, de individuele bezitters van 374 bouws, 200 bouws, dus meer dan de helft, voor de suiker-kultuur afstaan, v. D., II, bl. 173. In Soerabaja had men in 1832 zoo veel riet aangeplant, dat men het met de bestaande molens niet kon vermalen, Ibidem bl. 371. En, bl. 558, over het beplanten met riet van een derde der sawas in de

In plaats dat de kultures van lieverlede de landrente vervingen, ging hare uitbreiding gepaard met eene stijgende heffing dier belasting (1). Hoe moeijelijk het ook scheen de Javanen, die vóór 1830, volgens DU BUS, reeds gedaald waren tot kleine pachtertjes van eenen algemeenen landheer, nu nog dieper te doen dalen, bereikte VAN DEN BOSCH toch die uitkomst. In vier jaren had hij den stand der gezeten dessagenoten nagenoeg vernietigd (2). Met behulp van eenige duizende ambtenaren en inlandsche hoofden, had hij Java vervormd in ééne groote werkplaats, waar de honderd duizende pachters van voorheen, niet meer voor zich zelf en voor hunne behoeften, den grond bebouwden, maar als arbeiders, veelzins als werktuigen voor den landsondernemer, producten teelden, verwerkten en vervoerden, naar de voorschriften die hij goedvond te bepalen (3).

---

districten Redjassa en Grati in Pasoeroean. In Japara had men, volgens BAUD, den landman gedwongen om bij herhaling proeven met de suikerteelt te nemen, die van den aanvang af hopeloos schenen en daar, gelijk schier overal elders, werden de misgewassen op rekening niet van het goevernement, maar van de planters gesteld. Zie zijne *Inspectie-reis over Java*, v. D., II, bl. 680 en v.

(1) In 1830 en 1831 bragten de landrenten (ongebouwde, gebouwde eigendommen en tuinen) gemiddeld *f* 6,663,421 op; in 1833 *f* 7,345,843, in 1834 *f* 7,464,785,86. Archief van het ministerie van koloniën.

(2) De bekendmaking van den resident van 26 julij 1823, te vinden bij MERKUS, *Blik*, bl. 203, geeft het beginsel aan, volgens hetwelk de Europesche ambtenaren het kultuurstelsel toepasten. „Alle werkbare mannen," heet het daar, „zonder onderscheid, zijn ge„lijkelijk verpligt tot allen arbeid, en moeten gelijke diensten in het vervolg verrigten, zoo„dat de eene dessa- of kampongman niet meer zal mogen bezwaard worden dan de andere en „de eene niet, dan bij onderlinge overeenkomst, voor den anderen arbeid of dienst zal mogen „verrigten."

(3) Ook J. C. BAUD getuigde „dat de grondslagen van het stelsel, neergelegd in de „zakelijke extracten van VAN DEN BOSCH opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van 1834 „no. 22, in de practijk onhoudbaar werden bevonden"... „Een zamenstel van inrigtingen kwam „tot stand, waarvan men zeggen mag, dat daardoor aan de Javaansche maatschappij eene „gedeeltelijk reeds volbragte omwenteling is voorbereid, die noch met de eischen der regt„vaardigheid, noch met die van het staatsbelang kan worden overeengebragt." Zie v. D., II, bl. 618. — De hier genoemde zakelijke extracten zijn een officieel uittreksel van het verslag van VAN DEN BOSCH's verrigtingen in Indië, later uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

De lotgevallen der kultures in de verschillende provinciën maken deze omwenteling maar al te tastbaar. De invoering der indigo-kultuur in de Preanger regentschappen, Cheribon en Tagal, hare uitbreiding in Pakalongan verpligtte de landlieden dezer gewesten hunne gewone bedrijvigheid te staken (1). Velen hunner werden, in den aanvang, gerekwireerd om de groote fabriken op te rigten, eene taak die hen aan den veldarbeid onttrok en hen zelfs belette de indigo-tuinen behoorlijk te bewerken. Nadat de fabriken waren tot stand gebragt, werkte de indigo-kultuur overal storend en drukkend. In de Preanger regentschappen, waar de teelt met de grootste onhebbelijkheid werd opgelegd, had zij reeds bij de invoering het karakter eener volksramp. Maanden lang arbeidde de bevolking van geheele districten zonder eenig loon te ontvangen. In het district Simpoer werden de mannen uit een aantal dessas uitgeroepen, om zeven maanden onafgebroken, ver van hunne woningen verwijderd, aan de indigo-velden te arbeiden; al dien tijd moesten zij trachten in hunne eigene voeding te voorzien, en bij het huiswaarts keeren vonden zij hun rijstgewas vernietigd. Gedurende de vijf eerste maanden

---

(1) Men zie, bl. 70 en v. van dit deel, hoe in de Preanger regentschappen achttien en in Cheribon twaalf groote indigo-fabriken werden opgerigt. In Tagal waren tien indigo-fabriken, gezamentlijk met 17 stel bakken, en in Pakalongan zes groote fabriken in werking gebragt, naar aanleiding der resolutie van 2 april 1831. Reeds bij resolutie van 2 november 1831, bepaalde VAN DEN BOSCH, dat de indigo-kultuur in de geannexeerde vorstenlanden zou worden ingevoerd. Een jaar later, gelastte hij, dat vooreerst in Bagelen zouden worden gebouwd: twee indigo-fabriken van 4 en twee van 3 stel bakken, v. D., II, bl. 437, en in Madioen twee fabriken, één van 4 en een van 5 stel bakken, ibidem, bl. 441. In den aanvang van 1833 werd de indigo-kultuur in Kediri en Banjoemaas ingevoerd. De benoodigde aanplantingen verschilden van 250 en 350 tot 600 bouws. In Pakalongan bestond de grootste fabriek, Karangdjati, met 18 stel bakken, toebehoorende aan den fabrikant THOMSON, die met het goevernement een kontract had gesloten voor een aanplant van bestuurswege van 2000 bouws. Bij de kultuur voor elke groote fabriek waren van 2000 tot 6000 planters ingedeeld. *Kultuurverslag* over 1834. v. D., II, bl. 387. MEERKUS, *Blik*, bl. 75.

van 1831, werden niet minder dan 5000 mannen, met 3000 buffels, uit Simpoer gedwongen, de gronden te ontginnen voor de fabriek Darangdang. Toen die arbeid was afgeloopen, ontbraken de indigostekken. Eerst twee maanden later, nadat de *alang*-plant het ontgonnen terrein reeds weder had ingenomen, ontving men indigozaad van Batavia, en nu werd de geheele bevolking, tot vrouwen en kinderen, opgejaagd, om de velden op nieuw om te spitten (1). De massale oproeping der kampongbewoners bepaalde zich niet tot dit eenige district. Meermalen bragten zwangere vrouwen onder den zwaren arbeid hare kinderen ter wereld, en werden huwelijken op den akker voltrokken, omdat van overheidswege het verlaten der indigovelden ten strengste was verboden (2). De Preanger berglanders kenschetsten, op hunne eigenaardige wijze, die dwingelandij met het spreekwoord: *Penganten di tarum, ngadjoeroe di tarum, paēh di tarum* (3).

Uit de Preanger bereikte de eerste klagt over de indigo-kultuur het oor van den goeverneur-generaal. Ambtenaren en regenten waren eenparig van gevoelen, dat die kultuur te drukkend was voor de bevolking. De uitgestrektheid beteelde gronden, adviseerden zij, voor elke fabriek, was te groot in verhouding tot de planters der daartoe aangewezen districten, en zij betoogden de noodzakelijkheid, om de aanplantingen te verminderen en zelfs eenige van de naauwelijks opgerigte fabriken te verlaten (4). VAN DEN BOSCH snelde zoodra mogelijk naar de Preanger (5), doch, steeds denkbeelden en han-

(1) MERKUS, *Blik*, bl. 54.

(2) Ibidem.

(3) „Trouwen, bevallen, sterven, alles gebeurt tegenwoordig op de indigo-velden."

(4) Missive van den resident der Preanger regentschappen van 4 junij 1831, v. D., II, bl. 386.

(5) v. D., II, bl. 383—384.

delingen van anderen bitter lakende, was hij natuurlijk met zijn werk te ingenomen, om er de feilen van te willen erkennen. Wat hij had gezien, verklaarde hij na afloop zijner inspectie, gaf hem alle reden tot tevredenheid. De fabriken waren op twee of drie na voltooid; zij hadden zelfs minder gekost dan was toegestaan. Over het algemeen had men indigo verkregen van de eerste kwaliteit, in een enkel district zelfs betere dan de beste van Bengalen. Wel is waar, niet alle tuinen waren geslaagd, maar dit was te wijten aan den opbouw der fabriken, welke veel handen had gevorderd, — zoodat op vele plaatsen menschen voor de teelt ontbraken — en aan de ongeschiktheid van sommige ambtenaren, die hij dadelijk verplaatste (1).

Met dit optimisme van den landvoogd was de lijdende bevolking niet gebaat. Hare ellende werd kommervol. De hoofden waarschuwden, dat haar algeheele ondergang bedreigde (2). Van den Bosch deed toen aan iederen arbeider *één cent* daags uitkeeren, en nu mogt niet meer geklaagd worden, want, zeide hij met blijkbare zelfvoldoening, niemand werd tot de indigo-kultuur gebezigd dan tegen betaling (3)! Toch zag hij zich ondanks zich zelf gedrongen twee van de achttien groote Preanger fabriken los te laten, den aanplant van 6084 bouws op 4188 bouws te verminderen en de planters uit vijf districten van de indigo-kultuur te ontslaan (4).

Hierdoor werd de druk wel eenigszins beperkt, maar in de districten waar de kultuur behouden bleef, deed

(1) Van Deventer, II, bl. 383—384.

(2) Merkus, *Blik*, bl. 56.

(3) Ibidem, bl. 55.

(4) Resolutie van 1 julij 1832, v. D., II, bl. 386 en 387. De ontslagen indigoplanters werden dadelijk bij de gedwongen koffie-kultuur ingedeeld.

hij zich in dezelfde hevige mate gevoelen. Bijna nergens had men de fabriken gevestigd in de nabijheid van volkrijke plekken, waar genoegzaam handen te vinden waren (1). De planters moesten de velden gaan bewerken op groote afstanden. Niet alleen verzwaarden deze vermoeijende togten den drukkenden arbeid; maar zij maakten het den landman onmogelijk, na de volbragte dagelijksche taak bij zijn gezin uit te rusten. Onder anderen waren, in het regentschap Soekapoera, omtrent de helft der planters niet minder dan 45 kilometers van de fabriken Tjikoebang en Lebakwangi verwijderd (2). Voor de fabriek Lebakwangi moesten arbeiders op een afstand van 60 tot 90 kilometers uit het district Mendala opkomen (3). Naarmate de gronden uitgeput raakten verwijdde men den omtrek der aanplantingen, zoodat eindelijk de afstanden van de fabriken in Soekapoera en Sumedang tot 112 kilometers bereikten (4).

Aan redelijke belooning van den arbeid, de doorgestane vermoeijenis en de ontbering van den planter viel niet te denken. Wel is waar, niet overal werd hij, gelijk in het district Simpoer, eindelijk afgescheept met één cent daags. In 1833, bij voorbeeld, kon hij bij de twee fabrieken Nagarawangi en Tjikambang, die dat jaar de minst ongunstige uitkomsten gaven, 6 tot 9 centen

(1) Baud, *Inspectie-reis over Java*, bij v. D., II, bl. 624.

(2) Ibidem.

(3) Merkus, *Blik*, bl. 57.

(4) Baud, v. D., II, bl. 711. De ongerijmdheid der indigo-kultuur in de Preanger regentschappen blijkt ook uit het volgende feit. In Soekapoera en Sumedang woont een groot gedeelte der bevolking verspreid in kleine gehuchten van vijf of zes hutten, op onderlinge afstanden van 10—16 kilometers. Deze gehuchten moesten dagelijks somtijds één man leveren voor den arbeid in de ver afgelegen indigo-tuinen. Dikwerf gebeurde het, dat de arbeider, rekenende op het isolement van zijn gehucht, eenvoudig te huis bleef. Hij werd dan van overheidswege gehaald, doch, daar één man zich niet alleen in een vreemd gehucht durfde te wagen, trokken gewoonlijk drie man, kilometers ver, om één onwillig arbeider naar de indigo-velden te brengen.

daags verdiend hebben (1). In Soekapoera verdiende hij 2½ tot 4 centen daags (2). Maar, daarentegen genoot hij weinig of niets bij andere fabriken, zooals bij de fabriek Lebakwangi, waar in drie jaren tijd niet werd afgerekend en al de arbeid met eenige rantsoenen rijst werd beloond, en bij de fabriek Darangdang, waar na twee jaren werd afgerekend en het arbeidsloon juist tegen de armoedige voeding opwoog (3).

Onder dergelijke omstandigheden werd de indigo-kultuur in de Preanger regentschappen letterlijk onhoudbaar. Het volk verliep of weigerde ten lange laatste de handen aan het werk te slaan (4). Met het lot hunner onderhoorigen begaan, smeekten de hoofden, om toch in 's hemels naam de indigo-kultuur los te laten: »Wij hebben drie jaren lang," zeiden zij, »voor het goevernement, zonder morren, indigo geplant, doch er kwam »weinig of niets van, nu eens ter oorzake van de regens, dan weder uithoofde van het heldere weder. »Thans zijn wij met de bevolking uitgeput, en ten einde

(1) Verg. Merkus, *Blik*, bl. 59—60.

(2) Van Deventer, II, bl. 710.

(3) Merkus, *Blik*, bl. 55—56, geeft voor de laatste fabriek eene uitgewerkte opgaaf. Het loon der bevolking was op 80 cents per Amsterdamsch pond indigo bepaald. De bewerking der velden, de aanplant en fabrikage was geschied voor eene begrootte productie van 150,000 blokjes indigo. Het werkelijk product bedroeg in twee jaren 49,450 blokjes. Het goevernement betaalde *f* 5000, te verdeelen als volgt: *f* 1000 aan het districtshoofd, *f* 1000 aan de mandoors, *f* 3000 aan de 5000 arbeiders met 1500 span buffels; doch, daar het districtshoofd meestal in de behoefte van rijst had moeten voorzien, bleek het dat weinig of niets van dat onbeduidende loon in handen der planters kwam. Het vervoer der kisten met indigo van Darangdang naar het pakhuis te Tjikao, een afstand van 31 kilometers, werd aan ieder man met een halve cent betaald. De arbeiders in de fabriek ontvingen een half rantsoen rijst. — Het plantloon werd voor de Preanger regentschappen in mei 1833 verhoogd tot *f* 1 per pond indigo; doch daar men het moest verdeelen over meer planters dan men berekende, bekwam ieder man slechts eene nietigheid, indien hij al iets kreeg. Zie o.a. Merkus, *Blik*, bl. 55.

(4) Gedurende de twee jaren dat de indigo-kultuur in het district Simpoer in werking is geweest, zijn uit hetzelve 3,400 menschen gevlugt, en weinige maanden nadat het bekend was geworden, dat men die kultuur aldaar gestaakt had, waren er reeds 2000 wederom naar de woningen en graven hunner voorvaderen teruggekeerd. Merkus, *Blik*, bl. 56.

»van allen raad, om de indigo te doen slagen. Wij ver-»zoeken, dat het goevernement onze omstandigheden in »aanmerking gelieve te nemen, en smeeken derhalve, »dat wij van de indigo-kultuur mogen verlost worden, »en dat ons ander werk moge worden opgelegd, zoo »veel wij slechts kunnen torschen (1)."

In de residentiën Cheribon, Tagal, Pakalongan was het met de indigo-planters niet beter gesteld dan in de Preanger regentschappen. Zij worstelden er met dezelfde wederwaardigheden; zij ondervonden bij de groote fabriken dezelfde teleurstellingen: uitputting der gronden, aanplant op verre afstanden, ongerijmde loonen dien naam onwaardig (2). Deze bezwaren tartten alle voor-ingenomenheid en bedreigden de kultuur, reeds bij hare

---

(1) Officiële rapporten van september 1833, bij MERKUS, *Blik*, bl. 58. Eerst na het vertrek uit Indië van VAN DEN BOSCH werd deze dringende bede verhoord. Het was den interimairen goeverneur-generaal BAUD gebleken, dat de indigo-kultuur in de hooge, koele berglanden der Preanger nimmer zou slagen. In Sumedang en Soekapoera heerschte in 1833 en 1834, rijstgebrek, ten gevolge van de uitputting der voor de indigo-kultuur gebezigde sawas. In 1835 schreef BAUD, na eene inspectie-reis: „De indigo-kultuur bevindt zich in een on-„gunstigen toestand, behalve op de fabriek Radjawinangon, alwaar de resultaten steeds gun-„stig zijn geweest, zoo lang de weersgesteldheid den groei der planten bevorderde. Thans „heeft het tegendeel plaats, ten gevolge waarvan de fabrikatie overal en ook op de evengemelde „fabriek stil staat. In stede van de geraamde hoeveelheid van 50,000 pond, zal deze resi-„dentie in dit jaar niet meer dan 20,000 pond van deze verfstof opleveren... In het regent-„schap Limbangan staan de tuinen gewoonlijk niet onvoordeelig; maar de plant bevat „daar zoo weinig verfstof, dat het gemiddeld product niet meer dan 9½ pond per bouw is... „In Soekapoera bevat de plant meer verfstof, zijnde het product aldaar, in 1834, gemiddeld „17 pond per bouw geweest; doch de gronden zijn uitgeput en kunnen niet worden verwis-„seld, zonder inbreuk te maken op de reeds zeer schrale rijst-kultuur der planters en zonder „de moeijelijkheid uit de verspreiding en afgelegenheid der aanplantingen geboren, steeds te „vermeerderen. In het regentschap Sumedang heeft het gemiddeld product van 1834 niet „meer dan 9 tot 10 pond per bouw bedragen, en bestaan gelijke ongelegenheden als in Soe-„kapoera..." Zóó stuitte de landvoogd overal tegen het een of ander onoverkomelijk bezwaar, hier en daar tegen een zamenloop van bezwaren. Bij eene resolutie van 19 october 1835, gelastte hij dan ook de intrekking van al de in de Preanger regentschappen bestaande indigo-fabriken, met uitzondering van die te Radjawinangon, en bepaalde hij, dat aan elken arbeider bij die fabriek zou worden uitbetaald een dagloon van vijf centen, in voorschot op den prijs van den indigo. Zie v. D., II, bl. 624, 710, 712, 735.

(2) Het plantloon in Cheribon, Tagal en Pakalongan werd, per mansdragt, *pikolan*,

geboorte, met totalen ondergang. Een snugger denkbeeld van den resident van Cheribon redde haar althans voor eene vroege zelfvernietiging. Hij gaf in overweging, om de kultuur en de bereiding van indigo te decentraliseren in betrekkelijk geringe aanplantingen en kleine fabriekjes, gelegen in de nabijheid der dessas en der indigo-velden (1). In 1832 werden de eerste proeven met die fabriekjes genomen in Cheribon en Japara (2). Drie typen kwamen van lieverlede in gebruik (3). Zij hadden niet alleen tot uitwerking, dat de planters ontheven werden van den ergsten druk: het bewerken der indigo-velden op verre afstanden van hunne dessas; maar zij wijzigden tevens het stelsel bij de invoering der kultuur aangenomen. Kultuur en fabrikatie waren eerst afgescheiden; zij werden nu zamengekoppeld. Behalve in Pakalongan, was vroeger het goevernement ondernemer en fabrikant; de kleine fabriken werden nu opgerigt en in werking gehouden bij wijze van gedwongen vennootschap der dessabewoners onderling. Oprigting, installatie, aanplant en bewerking geschiedde door hen en voor hunne rekening, somtijds met voorschotten die men

---

van 50 katis indigo-bladen, ongelijkmatig hier met 7, daar met 10 centen betaald. Op de bazars werd de pikolan indigo-bladen tegen 80 centen van de hand gezet en, vóór de invoering der goevernements-kultures, aan de indigo-fabrikanten tegen 20 tot 25 centen afgeleverd. Zie MERKUS, *Blik*, bl. 75.

(1) Missive van 28 januarij 1831. v. D., II, bl. 385.

(2) Ibidem, bl. 386.

(3) De grootste had een fermenteerbak van 900 kubieke voeten voor 60 pikols indigobladen, de tweede van 450 kubieke voeten voor 30 pikols; de kleinste was voor de dagelijksche verwerking van 15 pikols ingerigt. Om eene indigofabriek voor 60 pikols bladen, gedurende 300 dagen, onafgebroken te doen werken werd vereischt eene aanplanting van 80 tot 100 bouws van 500 vierkante roeden. De beide anderen vergden dus slechts aanplantingen van 40 tot 50 en van 20 tot 25 bouws. Voor de oprigting der kleine indigofabriken had men alleen kalk en steen en een ijzeren ketel om de indigo te kooken, noodig. In 10 dagen tijds konden zij geheel opgebouwd en op het pleisteren der kuipen na, geheel voltooid zijn. De grootste type vorderde een maximum van 20,000 metselsteenen en 10 kojangs kalk. De gereedschappen werden, met uitzondering van de scheplepels, door de bevolking zelve van hout of bamboe vervaardigd. *Zakelijke Extracten*, bijlage C, *Ind. Staatsbl.* 1834 no. 22. Voor de kleine fabriken werden vereischt gemiddeld 100 tot 600 planters. *Kultuur-verslag* over 1834.

later op de af te leveren indigo verhaalde (1). Zoodra het bleek, dat op dien voet de indigo-kultuur eenigszins houdbaar was, verrezen overal, door de zorg der plaatselijke besturen, kleine fabriken, en voor en in alle groote fabriken, die men niet terstond moest verlaten, werd voor tijd en wijl indigo geteeld en gemaakt op de verminderde schaal der kleine fabriken.

Tegen het laatst van 1833 en in het begin van 1834 verkeerde de indigo-kultuur, van welke VAN DEN BOSCH zulke groote verwachtingen had, in eene ingewikkelde overgangsperiode. De planters hadden er een afkeer van. Zij beschouwden haar, niet als een middel om hun lot te verbeteren, maar als een vloek, die hen niets dan kommer en ellende, in sommige districten volslagen gebrek had berokkend (2). Het smeeken en bidden hunner hoofden had niet veel baat gevonden bij den onverzettelijken gebieder van Nederlandsch Indië. Slechts daar, waar de kultuur letterlijk onmogelijk werd, liet hij zich bewegen het doel op te geven dat niet meer te bereiken viel. Dit was het geval in de Preanger regentschappen met acht van de sedert 1830 opgerigte groote fabriken, die men geheel had moeten verlaten. Nog vier anderen zouden weldra stilstaan, uit hoofde van de uitputting der velden en andere plaatselijke bezwaren; en bleef de bevolking voort sukkelen, om een aanplant van 4200 bouws voor de overgeblevene tot stand te brengen (3). In Cheribon waren reeds drie groote fabriken verlaten, de ove-

(1) Het goevernement betaalde nu aan de dessagenoten *f* 1.50 (in de Preanger *f* 1.25) per pond indigo door hen af te leveren; het bezoldigde bovendien eenige personen, belast met het toezigt; het voorzag in de kosten van afpakking en vervoer, en leidde 25 centen per pond toe als belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren; zoodat men berekende dat men nagenoeg tegen *f* 2 koper het pond indigo magtig werd. Zie *Zakelijke Extracten* a. v. en v. D., II, bl. 559 en 625.

(2) VAN DEVENTER, II, bl. 735.

(3) BAUD, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 624.

rigen werkten op verminderde schaal. Men had er een honderdtal dorpfabriekjes opgerigt (1). In Tagal was geene enkele groote fabriek meer houdbaar en zouden zij door een dertigtal kleine fabrieken worden vervangen (2).

De indigo-kultuur had het toppunt van anarchie in Pakalongan bereikt. Zij werd daar uitsluitend gedreven door partikuliere ondernemers in kontract met het goevernement. Alle ongunstige omstandigheden werkten te zamen, om de kultuur ondragelijk voor de planters te maken. De groote afstanden der aanplantingen, het moeijelijk transport der bladen naar de fabriken, het ongerijmde loon, waren niet de eenige bezwaren. De helft der velden voor de fabriek Karangdjati was aan gedurige overstroomingen onderhevig. De planters zagen telkens hun gewas vernielen, zonder eenige belooning voor hunnen arbeid te genieten. Ambtenaren en bevolking verwaarloosden de kultuur, omdat de opgelegde taak even vruchteloos als ondankbaar bleek te zijn. Onder anderen gaf een aanplant voor de fabriek Doro van 180 bouws, welke bij een matig gewas 10,000 pikols indigo-bladen kon opbrengen, slechts 1500 pikols (3), een verschijnsel, gemakkelijk te verklaren door het feit, dat in de nabijheid van Doro indigo werd geteeld voor de verwijderde fabriek Ketjapé, terwijl dessas in den omtrek van deze fabriek hunne indigo-bladen moesten leveren aan Doro (4.) Meestal verlangden de landlieden, dat de door hen geplante indigo-velden mislukten, omdat

(1) Baud, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 629 en 630. Van de vijftien districten, welke in 1833 de kleine fabriken in Cheribon dreven, konden slechts 5 meer dan 100 pCt. van hunne landrente met indigo kwijten. Vier districten moesten nog 20 pCt., drie 50 pCt. en vijf 60 pCt. daar bij leggen. Ibidem.

(2) Ibidem, bl. 636.

(3) Merkus, *Blik*, bl. 77.

(4) Zie v. D., II, bl. 559 en 574.

het loon, naar hunne meening, niet eens de moeite van snijden en transporteren naar de fabriken vergoedde (1). De directeur der kultures berekende dat in het gunstigste geval ieder indigo-planter niet meer kon verdienen, dan *f* 4.50 voor zes maanden onafgebroken arbeid (2). Doch dit geval deed zich nimmer voor. Integendeel, voor de voornaamste fabriek Karangdjati, beplantten 6000 huisgezinnen gedurende vier jaren hunne sawas met indigo als tweede gewas. Bij de eindelijke afrekening bleek het niet alleen, dat deze gezinnen niets te ontvangen hadden, maar dat zij het goevernement nog 8000 gulden schuldig bleven wegens zaad-indigo, in voorschot tegen 25 gulden de pikol aan hen geleverd (3). Geen wonder dat iedereen klaagde: de fabrikanten, dewijl hun de hoeveelheid grondstof niet werd geleverd, waarop zij bij het bouwen hunner etablissementen hadden gerekend (4); de planters, omdat hun voor een zwaren arbeid een gering loon ten deel viel. Het goevernement verlangde niets liever, dan ook in Pakalongan de groote fabriken op te geven en de gesloten kontracten te ontbinden; doch de kontractanten eischten eene schadeloosstelling te zamen van *f* 388,000 en daarvoor deinsde het goevernement terug (5).

(1) Rapport van den directeur der kultures van 31 augustus 1833, bij MERKUS, *Blik*, bl. 78.

(2) Ibidem, bl. 79.

(3) Ibidem, bl. 76. MERKUS berekent, dat de 2000 bouws, naar eene matige schatting, als tweede gewas aan de eigenaren minstens 20 gulden 's jaars per bouw opgebragt zouden hebben, of 40,000 gulden per jaar, 160,000 over vier jaren; zoodat met de schuld van 8000 gulden voor zaad-indigo, hun 168,000 gulden werden te kort gedaan door »de nieuwe kultuur»inrigtingen, die, volgens VAN DEN BOSCH, allezins de strekking hadden om de belangen van »den Javaan te bevorderen."

(4) Een fabrikant werd op de hoofdplaats Pakalongan geïnterneerd omdat hij, uit wrevel, de bevolking zoo mishandelde en kwelde, dat van de 1200 huisgezinnen, voor de indigo-kultuur bij zijne fabriek afgezonderd, niet minder dan 461 gezinnen verhuisden. v. D., II, bl. 221 en MERKUS, *Blik*, bl. 76.

(5) BAUD, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 640. In 1834 deed de fabrikant THOMSON afstand van de fabriek Karangdjati en van het kontract voor 2000 bouws aanplant tegen eene vergoeding van 75,000 gulden.

De twee groote fabriken te Madioen, gelegen te midden van zeer vruchtbare gronden, gaven slechts de helft van het geraamde product (1). In 1833 waren de vijf groote fabriken in Kediri nog niet voltooid. Zij gaven slechts de onbeduidende hoeveelheid van ruim 900 ponden indigo. De gronden, meestal te hoog gelegen om besproeid te worden, gaven bij den tweeden aanplant al blijken van uitputting (2). Uit gebrek aan levensbehoeften, was de bevolking niet in staat de indigo-velden te onderhouden. Zes groote fabriken in Banjoemaas en vier in Bagelen waren pas opgerigt, of de moeijelijkheden elders ondervonden, vertoonden zich ook reeds daar, zoodat men besloot in deze twee gewesten het stelsel van kleine fabriken in te voeren (3).

In de negen residentiën, waar sedert 1830 de indigokultuur was ingevoerd, waren 92,606 planters werkzaam voor de 263 zoo groote als kleine fabriken. Zij beteelden met *tarum kembang* of zaad-indigo eene oppervlakte van ruim 23,000 bouws, waarvan ruim 217,000 ponden indigo werden verkregen; en zij betaalden bovendien ongeveer *f* 600,000 aan landrenten, ongerekend de planters uit Kediri, Madioen en Bagelen, die de schatting aan den soeverein in arbeid kweten (4).

---

(1) Baud, *Inspectie-reis*, v. D. II, bl. 656.

(2) Ibidem, bl. 660. In de residentiën Madioen en Kediri, alsmede in de afdeeling Patjitan paste van den Bosch zijn stelsel in zoo verre zuiver toe, dat de bevolking geene landrente kweet en haar allen arbeid, die het goevernement haar oplegde, werd aangerekend als verschuldigde belasting. Zie *Regelingen in de overgenomen vorstenlanden*, v. D., II, bl. 422—447. Van den Bosch kon, na de in bezitneming der vorstenlanden, moeijelijk tot een besluit komen omtrent de inrigting van het bestuur. In sommige districten zag men, in een kort tijdbestek, opvolgende invoeren het landelijk stelsel, zonder, en later met, betaling van huistax; dan weder eenen verpligten aankap van djati-hout; en dan deze stelsels weder opvolgen door verpligte koffie-teelt of kultures van indigo en suiker; alles hetzij met, hetzij zonder verrekening van de verschuldigde landrenten. Merkus, *Blik*, bl. 109.

(3) Baud, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 645—649.

(4) *Kultuur-verslag over* 1834. — De residentiën Banjoemaas, Bagelen en Cheribon

Overeenkomstig de bevelen van VAN DEN BOSCH, was de suiker-kultuur ingevoerd in alle strandresidentiën, van Bantam tot Bezoeki, en in de residentiën Kediri en Madioen (1). Er werd bovenal gestreefd, om het industrieel gedeelte van deze landbouw-nijverheid aan partikulieren toe te vertrouwen. Men sloot daartoe kontracten, waarbij men de voorwaarden bedong die men kon verkrijgen. Zelfs in de prijsbepalingen voor te leveren suiker bestonden opvallende verschillen. Aanvankelijk boezemden de suikerkontracten weinig vertrouwen op voordeel in. Van regeringswege werd alles aangewend, om geschikte personen op te sporen en die tot het aannemen der kontracten te bewegen. Men slaagde hierin niet dan zeer gebrekkig. De personen, die men aantrof, hadden, met uitzondering van enkelen, weinig of niets te verliezen, en waren meerendeels onbekend met de kultuur en de fabrikatie van suiker. De meeste kontractanten waren Chinezen, die veelal, niet uit eigen beweging, maar door de soms dringende pressie der residenten, de overeenkomsten onderteekenden (2).

---

bleken het meest geschikt voor de indigo-kultuur te zijn. Men verkreeg er gemiddeld 38, 27 en 26 pond indigo per bouw; in de Preanger regentschappen slechts 17 pond per bouw; in Madioen 14 pond per bouw; in Pakalongan 9 pond, in Tagal 7 pond per bouw. Twee van de zes kleine fabriekjes in Japara gaven 48 pikols per bouw. Ibidem. De aanplantingen besloegen daar slechts 57 bouws; in de overige residentiën ruim 1000 tot 5000 bouws. De indigo uitvoeren bedroegen in 1829, ruim 46,000 Amsterd. ponden; in 1830, 19,400 kisten; in 1831, 42,841 ponden; in 1832, 168,211 ponden; in 1833, 217,480 ponden. G. F. DE BRUYN KOPS. *Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura sedert* 1825, II, bl. 123.

(1) Zie bl. 109 van dit deel.

(2) VAN DEVENTER, II, bl. 367 en 368. Te regt voegt de schrijver hierbij: „Hieruit „is het af te leiden, hoe het gesteld was met die kontracten, welke in den aanvang gesloten „werden met de hoofden en bevolking der dessas, voor de bewerking der gronden, den aan„plant van suikerriet, enz." Het goevernement kontracteerde met allerlei slag van lieden Europeanen, Chinezen, inlanders, allen die maar suiker wilden leveren waren welkom. Ibidem, II, bl. 368—380. Tusschen de Europesche en Chinesche kontractanten van Pasoeroean bevond zich o. a. een Bengaalsch kok. MERKUS, *Blik*, bl. 93. Geene eischen werden gesteld voor de op te rigten fabriken. De fabrikant kon ijzeren machinerien aanschaffen; hij kon ook volstaan met ouderwetsche inrigtingen; hij, die geen waterrad voor zijn molen kon krij-

In den zoogenaamden oosthoek: Soerabaja, Pasoeroean, Bezoeki; in Cheribon, Tagal, Pakalongan, Japara, Rembang en Kediri vond het kontractenstelsel eindelijk ingang, door de buitensporige toegevendheid van de eene kontracterende partij voor de andere. Het goevernement nam in den regel aan: door de bevolking het riet te doen planten, oogsten en naar de fabriek vervoeren, alsmede door haar het benoodigde brandhout tot zelfs werklieden voor den fabriek-arbeid te leveren; — de fabrikant, om met het hem verleende voorschot eene fabriek op te rigten, het riet tot suiker te verwerken en met het product zijne voorschotten te kwijten.

Van den Bosch beproefde ook de suiker-kultuur met vermijding van het element der partikuliere fabrikanten, te drijven. In de residentie Madioen liet hij suiker-fabriken oprigten, die door ambtenaren moesten beheerd worden. De nabij zijn zetel gelegene residentie Bantam werd meer bepaald het terrein van eigenaardige proefnemingen. In het regentschap Serang vermaalden de inlanders het riet in, voor hunne eigen rekening opgerigte, kleine fabriken (1). Met voorschotten van goevernementswege bestreden zij de dagelijksche uitgaven, inkoop der benoodigde gereedschappen, brandhout enz.

---

gen, moest zich maar met een trek- of buffelmolen vergenoegen. In enkele districten werd het riet door handmolens op het veld geperst en het sap naar den molen in tonnen vervoerd. Van den Bosch meende, dat deze molentjes „veel gemak daarstelden, met besparing van „arbeid." Resolutie van 5 september 1832, bij v. D., II, bl. 378.

(1) Van den Bosch was met deze inrigting uitermate ingenomen. Hij verhaalde de regeringsleden wonderen van de Bantamsche suiker-kultuur met kleine fabriekjes. Deze kwamen, met alles wat daarbij behoorde, niet hooger dan ƒ 600 te staan, en met ieder molentje werd 1½ pikol suiker daags gemaakt. Zij leverden de beste kwaliteit suiker; 45 gulden per bouw verdiende de planter; de Javasche fabrikant van ieder molentje 4 tot 5 gulden daags, en er waren er die drie tot vier molentjes bezaten. Zoo gaarne plantten de Bantammers suikerriet, zeide hij, dat Bantam reeds in 1832 30,000 pikols suiker zou opleveren en over drie jaren 100,000 pikols. Kabinets-missive van 5 november 1831, bij v. D., II, bl. 374. Jammer dat zoo spoedig de werkelijkheid geheel anders bleek te zijn.

Zij leverden al de suiker aan het pakhuis te Serang, waar de afpakking in krandjangs voor goevernements-rekening plaats vond. In hetzelfde regentschap was tevens een kontract in werking met een Chinees, die het riet door de planters geleverd in zijne vier kleine fabriken verwerkte, terwijl in de regentschappen Tjiringien en Lebak het riet werd vermalen en verwerkt in van goevernementswege opgerigte fabriekjes (1).

In de eerste jaren der suiker-kultuur, doorworstelden de Javasche planters eene pijnlijke leerschool in alle residentiën, die waar deze kultuur moest slagen niet uitgezonderd. Reeds bij het oprigten der fabriken begon de druk. Het kappen der houtwerken, het bakken van pannen en steenen, het transport van dit alles, het graven van kanalen, en wat verder voor de molens en gebouwen vereischt werd, dit alles geschiedde tegen geringe belooning, in sommige gevallen bij wijze van heeredienst (2). Vervolgens, kwam de verhoogde arbeid voor het bewerken der rietvelden, het rietsnijden, het vervoer van den oogst en van brandhout naar de fabriken en het suiker maken. Naar eene matige berekening vereischten deze werkzaamheden plotseling het dubbele getal manschappen die vroeger de rijstkultuur vorderde, ongerekend

(1) Kultuurverslag over 1834.

(2) Onder anderen de fabriek Gegissik te Cheribon van den kapitein-chinees van Buitenzorg en den assistent-resident VAN DEN BOSCH, zoon van den kommissaris-generaal, die haar in 1833 in bezit namen. De aanplant was 800 bouws; de landrente *f* 30,285. De bevolking werd geacht aan het oprigten der fabriek en de aanplantingen van 1833 en 1834 verdiend te hebben *f* 19,689. Zij had een voorschot genoten van *f* 2000 voor gereedschappen; men debiteerde haar voor *f* 62,000 wegens landrente over twee jaren en het genoten voorschot en rekende haar eene restantschuld van *f* 42,311 toe. Dit was het loon voor haren arbeid. Zie MERKUS, *Blik*, bl. 68 en 69.

De rekening van de planters voor de fabriek Gegissik was geen geisoleerd feit. Op die wijze werd vrij algemeen de verhouding van loon tot arbeid afgerekend. Eerst dan wanneer het volstrekt onmogelijk bleek zoogenaamde achterstallen in te vorderen, kwam kwijtschelding. De onvruchtbare arbeid telde niet bij de overheid, hoe zwaar hij soms de bevolking mogt gedrukt hebben.

nog het aantal karren en buffels, die de planters bepaald voor de suikerteelt moesten aanschaffen en onderhouden (1). Daarbij bleef het loon ver beneden hetgeen de inlanders door eigen bedrijvigheid konden verdienen, en was het veelzins onvoldoende om de landrente te kwijten, ja dikwerf werd, na twee en drie jaren arbeid, de planters nog eene schuld aangerekend wegens voorschotten voor ploegvee en gereedschappen of oningevorderde landrente (2).

In Cheribon, waar gemakkelijk brandhout uit de nabij de fabriken gelegen bosschen was te bekomen, en eindelijk de rietplanters althans hunne landrente met dat plantloon konden kwijten, drukte hen nog merkelijk de last der transporten (3). In de residentiën Tagal, Pakalongan en Samarang wilde de kultuur op het laatst van 1833 nog niet vlotten. Na drie jaren waren de uitkomsten nog zoo erbarmelijk, dat VAN DEN BOSCH er een inspecteur heen zond, om de Europesche ambtenaren te

---

(1) MERKUS, *Blik*, bl. 67.

(2) In de verwarring, die bij de invoering der kultures heerschte, werden de plantloonen, even als de prijzen voor de af te leveren suiker, zeer verschillend bepaald in de onderscheidene residentiën en zelfs in de verschillende districten van dezelfde residentie. In Soerabaja, Pasoeroean en Bezoeki werd het gewas getaxeerd in eerste, tweede en derde soort, die geacht werden op te brengen 20, 15 en 10 pikols per bouw van 500 vierkante roeden. Naar die reden zouden de planters ontvangen hier *f* 300 koper voor een jonk riet van 2000 vierkante roeden eerste soort en *f* 125 derde soort; daar *f* 280 voor een jonk eerste soort en *f* 150 derde soort; elders *f* 200 voor een bouw van 1250 vierkante roeden eerste soort en *f* 80 derde soort. In Tagal en Pakalongan, teelden de planters tegen vrijstelling van landrente berekend op *f* 7.50 's jaars per gezin. In Cheribon werd betaald voor elken bouw van 500 vierkante roeden *f* 75 eerste soort, *f* 56 tweede soort en *f* 37.56 derde soort. In Bantam weder *f* 3.13 de 2000 rietstokken. Elders, met name te Soerabaja, betaalde men ook tegen 1 cent de zes rietstokken. In Samarang werd eerst *f* 3.80, later *f* 5.80 te goed gedaan voor eene hoeveelheid riet, geschat een pikol suiker op te leveren. In Japara en Joana moesten de planters zelfs het riet, uitpersen en suikerwater aan de molens leveren tegen 55 centen de ton, berekend een achtste pikol suiker te geven. *Kultuur-verslag over* 1834. Zie ook BAUD, *Inspectie-reis* en v. D., II, bl. 368, 369, 374, 376. De uitkeering van het plantloon bleef echter afhankelijk van de uitkomst der productie in suiker, en daar deze tot en met 1833 over het algemeen onbeduidend was, zoo kwam er niet veel van belooning der planters.

(3) BAUD, *Inspectie-reis*. v. D., II, bl. 627.

regt te helpen, en Chinesche mandoors in dienst stelde om de bevolking de rietteelt te leeren (1). In Japara en Joana, was de suikerteelt door den resident georganiseerd nagenoeg op de wijze als zij tijdens de O.-I. Compagnie werd gedreven (2). Zij kon er op den ingevoerden voet niet volgehouden worden (3). Dit was mede het geval in Rembang en Bantam (4). In Kediri moest

---

(1) Zie v. D., II, bl. 376, 410, 574 en v. „Dat reeds sedert drie jaren de kultures in „de residentie Pakalongan dezelfde ongunstige resultaten opleveren; dat ook in de residentie „Tagal, de regeling der kultures veel te wenschen overlaat." Besluit van den kommissaris-generaal van 24 december 1833.

(2) Wij hebben hier voor ons liggen, schrijft MERKUS, *Blik*, bl. 84, een *quasi*-contract tusschen den resident van Japara en Joana, namens het goevernement, met de hoofden en de bevolking van 39 dorpen in het district Mantoon gesloten, waarbij laatstgenoemden aannemen, op zekere suiker-kookplaatsen van den Chinees OEY HOKSOWAN, niet verder dan anderhalve mijl van de suikerrietvelden gelegen, te leveren 3000 ton suikerwater, tegen 55 cents per ton, *sub poene*, dat voor elke ton, welke zij minder mogten leveren dan door hen aangenomen is, aan het goevernement *f* 1.50 zal moeten worden betaald. Bovendien zijn zij verpligt, gedurende 215 dagen, 30 man daags aan den molen te leveren, om voor den kost, zonder loon, van des morgens 7 tot des namiddags 6 uur, evenwel met eene tusschenpoozing van een uur rust op den middag, aldaar werkzaam te zijn. De verdiende 55 cents per ton mogen zij echter niet behouden, maar moeten zij dadelijk aan den resident, in voldoening der landrenten, terug betalen.

(3) BAUD, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 680.

(4) De genomen proeven hadden overtuigend doen zien, dat de gronden, in de afdeeling Bodjonogoro, ten eenenmale ongeschikt waren voor de suiker-kultuur. Het koken van poedersuiker in eene goevernements-fabriek te Klangon uit bruine suiker, door de inlanders te leveren, die zij in hunne dessas zouden vervaardigen, het sluiten van een gewoon kontract met een Europeaan, voor het fabriceren van suiker uit riet, hem door de bevolking te leveren; dit alles heeft voor alle daarin betrokken partijen hoogst ongunstige resultaten opgeleverd. Daarbij kwam nog, dat van de aanplantingen, die langs de Solosche rivier hadden plaats gehad, sommige tot op 22 palen (35 kilometers) afstands van de fabriek, die het riet vermalen moest, gelegen waren. BAUD, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 677—678. Verder verhaalt BAUD, dat hij het in de afdeeling Toeban niet beter gesteld vond en dat eene „zoodanige „kultuur langer vol te houden, hetzelfde zou zijn als de belangen van het goevernement, „van de planters en van de fabrikanten op te offeren aan hopelooze proeven." Hij besloot op dien grond de suiker-kultuur in Rembang geheel in te trekken. Ibidem.

Van Bantam zegt BAUD, bl. 689: „In het jaar 1833 zijn hier van ruim 2000 bouws, „met suikerriet beplant, niet meer geleverd, dan ruim 3000 pikols suiker of gemiddeld onge„veer 1½ pikol per bouw; welke suiker nog grootendeels voor de verzending naar Nederland „is afgekeurd geworden; en daar hier, op eenige uitzondering na, het systema algemeen was „ingevoerd, om de kultuur en fabrikatie te doen plaats hebben voor rekening en risiko van „den Javaan, heeft deze als het ware voor niets gearbeid; want de resultaten der jaren 1831 „en 1832 zijn niets gunstiger." De productie was in het geheel in drie jaren 5806 pikols.

men de aanplantingen al dadelijk weder inkrimpen, omdat zij de krachten der bevolking letterlijk te boven gingen, en in Madioen was men verpligt eene der zes goevernements-fabriken te verlaten, nog vóór dat zij had gewerkt, uit hoofde van gebrek aan water en ongeschiktheid der omliggende gronden voor de rietteelt (1). Zelfs in den oosthoek, het suikerland bij uitnemendheid, faalden de regelingen van VAN DEN BOSCH. Zij veroorzaakten er bijna oproerige bewegingen. In Bezoeki, waar betrekkelijk matig suikerriet was geplant, verzette de bevolking zich tegen verdere uitbreiding en verbrandde zij een groot gedeelte der rietvelden, om van het snijden en het dragen van het riet naar den molen bevrijd te worden (2). In Soerabaja hadden volksoploopen plaats en weigerden planters de handen uit te steken (3). In Pasoeroean gaf de nieuwe kultuur aanleiding tot indrukwekkende volksdemonstratiën. Duizende menschen kwamen bij den regent en bij den resident hunne grieven voorbrengen, en verklaarden niet huiswaarts te keeren, zoo zij niet van den dwangarbeid der suiker-kultuur werden ontheven. En om de menigte uit een te krijgen, moest de resident beloven, de kultuur voor een jaar te schorsen (4). Treurig verschijnsel van dien tijd. Nimmer werd der bevolking woord gehouden, in bijzondere gevallen evenmin als in 't algemeen. Men schorste de kultuur

---

De bevolking ontving slechts *f* 9,110, in stede van ruim *f* 118,000, die zij, naar eene matige berekening, met de kultuur van rijst en tweede gewassen had kunnen verdienen. Zij betaalde evenwel de landrenten in haar geheel. Zie MERKUS, *Blik*, bl. 49 en 50.

De Bantammers werden in 1834 van de suiker-kultuur ontslagen en toen zeer behoedzaam met de indigo-kultuur bedacht. Niet onjuist is de onderstelling, dat het kultuur-stelsel bijdroeg tot het voortduren der woelingen en rustverstoringen in Bantam. Zij waren daar aan de orde van den dag, volgens VAN DEVENTER, II, bl. 469.

(1) BAUD, *Inspectie-reis*. v. D., II, bl. 655 en 659.

(2) MERKUS, *Blik*, bl. 104.

(3) Ibidem, bl. 88.

(4) Ibidem, bl. 102.

niet; doch een twintigtal personen, waarvan men niet eens zeker wist dat zij aan den oploop hadden deelgenomen, werden opgevat en, na eene langdurige preventive gevangenis, naar het etablissement van Krawang verbannen (1).

In 1833 werden in twaalf residentiën 32,000 bouws beplant met suikerriet, en geoogst van ongeveer 20,000 bouws 266,190 pikols, of iets meer dan gemiddeld 13 pikols per bouw. Men berekende, dat 125,000 planters aan de kultuur hadden deel genomen. Zij genoten te zamen eene betaling van 707,000 gulden en zij kweten aan landrente 772,000 gulden (2).

De koffie-kultuur werd aanvankelijk door VAN DEN BOSCH op den achtergrond gesteld. Uit de invoering der indigo-kultuur in de Preanger regentschappen bleek genoegzaam, dat hij daarvan meer dan van de koffie verwachte. Trouwens, de eene kultuur moest wel de andere in den weg staan (3). Naauwelijks had hij echter het koffieproduct van geheel Java gemonopoliseerd voor het goevernement, of hij gelastte de kultuur aanzienlijk uit te zetten (4). In de jaren 1828—1830 waren in de Pre-

(1) Zie v. D., II, bl. 582—590 en 741, en MERKUS, *Blik*, bl. 100.

(2) *Kultuur-verslag over* 1834 en v. D., II, bl. 570. In het algemeen, zelfs in de beste suiker-districten, was de opbrengst zeer laag. Pasoeroean gaf 16 pikols per bouw, Soerabaja 13 pikols per bouw, doch men verdacht de fabrikanten van onjuiste opgaven. In Cheribon verkreeg men slechts 9 pikols per bouw; in Japara 7 pikols per bouw; in Kediri en Madioen 12 en 11 pikols per bouw; Tagal 7 pikols, Pakalongan 3½ pikols per bouw; Samarang 1¾ pikols per bouw, in Rembang 2 pikols per bouw. Ibidem en BAUD, *Inspectie-reis*. In Bantam bedroeg het product nog niet één pikol per bouw in 1834. Volgens DE BRUYN KOPS, *Statistiek*, II, 190, waren de suiker-uitvoeren van Java: in 1829, ruim 73,000 pikols; in 1830, 108,000 pikols; in 1831, 120,000 pikols; in 1832, 245,000 pikols; in 1833, 210,000 pikols.

(3) De koffie-oogst der Preanger regentschappen bedroeg in 1831 slechts 39,005 pikols, in 1832 53,239 pikols en in 1833 64,788 pikols, in stede van 90 tot 100,000 pikols, zoo als, bij eene goede verzorging der tuinen en van den oogst, het geval had kunnen zijn. MERKUS, *Blik*, bl. 53.

(4) Op de resolutie van 8 augustus 1832, waarbij de koffie werd gemonopoliseerd, volgde het reglement tot uitvoering van dezen maatregel, vervat in het *Ind. Staatsbl.* van 1833, no. 7.

anger regentschappen ruim 8 millioen boomen meer aangeplant dan afgeschreven. In 1831 werden er ruim 3 millioen afgeschreven en ruim 700,000 bijgeplant. Gedurende het regen-saizoen van 1832 op 1833 moest er een aanplant geschieden van 14 millioen boomen, terwijl 1,300,000 deels uitgestorven deels kwijnende boomen afgeschreven werden (1).

In 1833 schatte men het getal der vruchtdragende en jonge koffieboomen op ongeveer 116 millioen, waarvan bijna 47 millioen in de Preanger aanwezig waren (2). Volgens de bevelen van VAN DEN BOSCH, moest dit getal nog vermeerderd worden in den regentijd van 1833 op 1834 met ongeveer 40 millioen, waarvan nagenoeg 10 millioen in de Preanger landen (3).

Deze ontzaggelijke aanplantingen eischten eene inspanning zonder wederga. Over geheel Java werd het vellen van wouden voor geregelde tuinen, het planten van koffieboomen in bosschen en paggers eene ware woede. Men plantte op allerlei gronden, waar de koffieboom zich onmogelijk kon ontwikkelen (4). Men joeg de vlaktebewoners naar het verre onbewoonde gebergte om er tuinen aan te leggen. Men stoorde zich niet eens aan de zône door de natuur voor den koffieboom aangewezen. Men plantte hem op zeer hooge bergen, waar hij verbazend groeide, doch nimmer bloesem en vrucht kon geven. Omgekeerd daalde men tot in de lage landen en liet men koffietuinen aanleggen tot aan de boorden

---

(1) VAN DEVENTER, II, bl. 390.

(2) Ibidem, bl. 570.

(3) Resolutiën van 12 october en 5 december 1833, ibidem, bl. 561. VAN SEVENHOVEN geeft een veel hooger cijfer, ruim 42 millioen boomen, die van 1831 tot 1834 in de Preanger zouden geplant zijn, ibidem, bl. 723.

(4) Onder anderen in de kalkachtige gronden van Rembang, waar ongeveer 10,000 planters vruchteloos jaren achter elkander hunnen arbeid aan de koffie-kultuur wijdden.

der Zuidzee (1). Om maar veel boomen op de kultuurstaten te kunnen invullen, liet men, in plaats van op 8 voet, op onderlinge afstanden van 5, 4 en 3 voet boomen inboeten, die na enkele jaren zoo digt in elkander groeiden, dat men den bijl er in moest brengen alvorens te kunnen oogsten. Men plantte in ongeschikte saizoenen, tot in de maand junij (2). Men plantte zoo lang men slechts planters kon vinden of tot dat men stuitte tegen de kultuur van indigo en suiker (3). Gelukkig de landman die, na tol aan de eene kultuur betaald te hebben, niet gegrepen werd voor de andere, of zich niet gedwongen zag zijne ploegbeesten voor de transporten van beiden op te offeren!

Van den Bosch in persoon prikkelde de regenten en hoofden der Preanger regentschappen, om krachtdadig koffieboomen te doen aanplanten, belovende de planters eene goede belooning voor de in te zamelen oogsten (4). Deze belofte voerde tot schromelijke overdrijving. Op de schaal, waarop de kultuur er werd opgevoerd, nam de arbeid buiten alle evenredigheid toe. Hij moest al verder en verder van de dessas geschieden, in bijna ontoegankelijke bosschen, die eerst geveld, daarna ontgonnen, eindelijk beplant werden. Koffietuinen werden aangelegd tegen verbazende steilten, die niet te bereiken waren dan na vermoeijende togten over berg en dal, uren en uren ver van bewoonde streken. Op de hooge bergen vertoefden de planters dagen en nachten in hutten van bladeren zamengesteld, — armoedig gekleed en sober gevoed, in het

(1) Kultuurverslagen.
(2) Ibidem.
(3) Baud, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 625 en ibidem 562.
(4) Van Sevenhoven, bij v. D., II, bl. 723.

guur en altijd vochtig klimaat, gedurig door koude stortregens verstijfd, verwijderd van hunne gezinnen, verstoken van al hetgeen den arbeid kan verzoeten (1). Daarbij kwam het aanleggen en onderhouden van wegen kronkelende door diepe valleijen en ravijnen en langs de hellingen van hooge bergen, — van bruggen over diepe stroomen, wier geweld in den regenmoesson zoo vaak al den arbeid in een oogenblik tijds vernietigde; — het droogen en ontbolsteren; — het transport der koffie eerst naar de kleine pakhuizen, dan weder van de kleine naar de groote pakhuizen, waarbij over de groote af te leggen afstanden in moeijelijk bergterrein bestendig trekdieren het leven lieten (2).

De overspannen arbeid werd niet uitsluitend van de Preanger berglanders gevergd. In de meeste, zoo niet in alle, residentiën overvoerde men het getal boomen zoodanig, dat de planters niet bij magte waren de oogsten behoorlijk in te zamelen (3). Aangezien de eenige vergelding voor den planter lag in den prijs bij den, vier jaren later af te leveren, oogst te ontvangen, moest hierdoor veel van zijn arbeid vruchteloos en geheel onvergolden blijven. In Bagelen en Banjoemaas beproefde men alleen op kleine schaal het aanleggen van koffietuinen dadelijk te betalen met drie centen voor elken geplanten boom. Naauwelijks had men eene goede tien duizend gulden daarvoor uitgegeven, of men vond deze wijze van betaling te kostbaar, en men besliste dat het eenig loon voor den planter zou bestaan in de inkoopsprijzen van goevernements-

(1) Verg. VAN SEVENHOVEN, bij v. D., II, bl. 723.

(2) Volgens VAN SEVENHOVEN was de arbeid aan de koffie-kultuur in de Preanger zoo toegenomen, dat een huisgezin, hetwelk vroeger slechts 250 boomen onderhield, 1000 boomen moest onderhouden. Ibidem, II, bl. 724.

(3) BAUD, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 625 en v.

wege te besteden voor het geoogste en geschilde product (1).

De prijzen waren overigens zeer ongelijk in de verschillende residentiën. In Bantam, Cheribon, Tagal, Pakalongan, Samarang, Japara, Soerabaja, Pasoeroean, Bezoeki, Kadoe, Bagelen en Banjoemaas betaalde het goevernement 12 gulden de pikol van 125 Amsterdamsche ponden, of ongeveer 9½ centen het pond (2). Dit was de hoogste betaling. In Madioen en Kediri werden de koffieplanters ontheven van de kwijting der landrente, doch verpligt in drie jaren elk 600 koffieboomen te planten en vervolgens dit getal bij te houden en het product in de pakhuizen te leveren tegen *f* 7.50 de pikol of 6 centen het pond (3). De planters in de Preanger regentschappen werden het treurigst afgescheept. Niettegenstaande de belofte van den kommis-

(1) Resolutie van 17 september 1833. De residenten werden aangeschreven om met de aanplantingen van koffieboomen, „op den in 1833 gevolgden voet, als te schadelijk voor „het goevernement, niet verder voort te gaan; maar om die aanplantingen in het vervolg „even als elders, buiten bezwaar van den lande te doen geschieden." v. D. II, bl. 564.

(2) *Ind. Staatsbl.* 1833, no. 7. De gedwongen levering moest plaats hebben tegen den marktprijs van *f* 25 per pikol, na aftrek van twee vijfden voor landrente der koffietuinen en *f* 3 voor transportkosten, zoodat den planter *f* 12 werden toegekend. Behalve in de Preanger regentschappen, Madioen, Kediri en Patjitan, betaalden de koffieplanters overal de landrente van hunne sawavelden. In de Preanger stonden zij echter, volgens oud gebruik, een tiende van hun rijstgewas af, als schatting aan de regenten. Op de bevolking van sommige partikuliere landerijen in Buitenzorg berustte het servituut, koffieboomen te planten en het product aan 's lands pakhuizen te leveren, tegen *f* 7 de bergpikol of 3 centen het pond. Dit servituut was voor haar zeer drukkend, aangezien zij bovendien een vijfde van het product der sawas aan den landheer moest opbrengen en gelijk overal elders onbetaalde heerediensten verrigtte. De koffie van de overige partikuliere landerijen werd buiten het monopolie gelaten. Zij betaalde een uitgaand regt bij uitvoer over zee. Ten einde opkoop bij inlanders te voorkomen, liet het goevernement het getal boomen dier landerijen jaarlijks opnemen en het product taxeren. Voor de getaxeerde hoeveelheid gaf het geleide-billetten af, zonder welke geen vervoer van partikuliere koffie mogt plaats hebben. Overtredingen door landheeren werden gestraft met verbeurdverklaring van de koffie en de verpligte levering gedurende twee jaren van hun koffie-product aan het land, tegen de prijzen voor de inlanders bepaald. In de vorstenlanden nam het goevernement ook de koffie in ontvangst, tegen jaarlijks vast te stellen marktprijs, na aftrek van twee vijfden als belasting en *f* 3 voor administratie en transport-kosten; het keerde echter het bedrag der belasting in geld aan de betrokken vorsten weder uit. *Kultuurverslag* over 1834.

(3) Dezelfde regeling en betaling was aangenomen voor de afdeeling Dajoeloehoer (Banjoemaas) Patjitan en Banjoewangi (Bezoeki). *Kultuurverslag* over 1834.

saris-generaal, ging het goevernement voort slechts te betalen *f* 5.25 voor elken bergpikol van 225 Amsterdamsche ponden; dat is *f* 2.92½ voor den gewonen pikol van 125 ponden of 2⅓ centen per pond (1). De koffie werd bovendien overal ontvangen met een overwigt van 2 pCt. Ten gevolge van het meten of wegen met onnaauwkeurige maten en gewigten, bleken de overwigten nog aanzienlijker te zijn, gezwegen van de bedriegerijen van dessahoofden en kleine pakhuismeesters, die niet eens den planter het ongerijmde loon uitkeerden, hetgeen het goevernement hem toedacht.

In de zeventien residentiën, waar de koffie-kultuur uitgebreid of ingevoerd werd, waren, naar eene globale schatting, daaraan dienstbaar gemaakt ruim 500,000 huisgezinnen, die bovendien meer dan 2 en een half millioen landrente betaalden (2). De productie naderde 400,000 pikols (3). Zij was de uitkomst van vroegere aanplantingen. De kolossale aanplantingen, door VAN DEN BOSCH gelast zouden eerst later vruchten afwerpen.

De andere kultures, die hij bij de hand nam, verkeerden nog allen, op het laatst van 1833, in een tijdperk van min beduidende, sommigen van vrij kostbare, proefnemingen. Vreemde tabaksoorten waren geplant in twaalf residentiën op eene gezamenlijke oppervlakte van 286 bouws. In Krawang bestond een kaneeltuin van 30 bouws. Op 5 bouws in Rembang en Patjitan, en in de tuinen der residentiehuizen nam men proeven met uitheemsche katoensoorten. De nopal-kultuur en

(1) VAN DEVENTER, II, bl. 722—723. De centen waren oude duiten, die in verhouding tot de tegenwoordige munt staan als 3 : 2½.

(2) *Kultuurverslag* over 1834. Natuurlijk, de planters der Preanger niet medegerekend voor de landrente.

(3) De koffie-uitvoeren bedroegen in 1830 ruim 288,000 pikols; in 1831 299,000 pikols; in 1832 314,173 pikols en in 1833 360,000 pikols. DE BRUYN KOPS, *Statistiek*, II, bl. 116.

kochenille-teelt waren beperkt tot een paar geïsoleerde proeven. Ruim 800 bouws waren in twaalf residentiën beplant met moerbeziën voor de zijdeteelt. De theeheesters hadden nog slechts eene oppervlakte van 324 bouws (1). In Rembang, Patjitan en Banjoemaas waren aanplantingen bewerkstelligd van peperranken tot een gezamenlijk bedrag van 312,000 (2). De geweldige uitbreiding der indigo-, suiker- en koffie-kultures hinderde natuurlijk de overige kultures. Die uitbreiding had tevens een bedenkelijken invloed op de rijstteelt. Het hoofdvoedingsmiddel der Javanen begon schaars te worden, de rijstprijzen stegen tot een vroeger ongekend peil. Op vele plaatsen moest het bestuur de bevolking zaad-padi bezorgen en voorschotten geven voor gereedschappen en buffels (3). VAN DEN BOSCH gaf buitendien stellige bevelen aan de residenten, om, door het aanleggen van waterleidingen, de rijstteelt uit te breiden (4). Niet overal konden die bevelen uitgevoerd worden; niet overal kon men water vinden om nieuwe gronden te besproeijen, en, daar waar het gebeurde, ging het gepaard met groote en langdurige inspanning der krachten eener reeds afgematte bevolking (5).

---

(1) De zijdeteelt had nog geene andere uitkomsten opgeleverd dan het opbouwen, afbreken en herbouwen van kostbare fabriken. MERKUS, *Blik*, bl. 60. Zie ook v. D., II, bl. 396, 566. — In Krawang bestonden een millioen theeplanten, waarvan de productie voor 1833 op 75,000 ponden was geraamd, doch die slechts 2000 ponden gaven. Kostbare etablissementen, vooral te Bandong, van al hetgeen tot de manipulatie der thee, tot vervaardiging van het lood, het papier, de kisten enz. benoodigd was, verslonden daar groote sommen. Alleen Chinesche daghuurders, uit China ontboden, werden gebezigd tegen hooge bezoldigingen. Op Bandong, waar het voornaamste etablissement was opgerigt, slaagde de theeboom niet, en, om van dit etablissement nog eenig nut te trekken, gaf de inspecteur dier kultuur aan de inlandsche bevolking onderrigt in de theeplukking en manipulatie, met moerbeziënbladeren. Hoezeer alle ramingen van producten, onkosten en moeite der nieuwe kultures bedriegelijke uitkomsten opleverden, zoo was dit betrekkelijk in geen geval zoo erg als met de theekultuur. MERKUS, *Blik*, bl. 61 en v. D., II, bl. 398, 568.

(2) VAN DEVENTER, II, bl. 570.

(3) Ibidem, bl. 383, 407, 409, 421, 572, 734 enz.

(4) Zie zijne nota van 24 junij 1832, bij v. D., II, bl. 539.

(5) Verg. v. D., II, bl. 733. Aan heerediensten ontbrak het overigens niet. Er werd

Maar reeds sedert lang stoorde VAN DEN BOSCH zich niet meer aan het welzijn der bevolking, noch aan hare voorvaderlijke inzettingen. De *adat* vergeleek hij met eene klomp was, die men naar verkiezing kneden en van vorm veranderen kon (1). Indien sommige ambtenaren, met het lot der planters begaan, op misbruiken van gezag wezen, antwoordde hij gramstorig, dat men zich niet moest storen aan het geschreeuw, want dat hetgeen men voor misbruik van gezag hield, meestal niet anders was dan de regeling van huishoudelijke zaken in de dorpen (2). Het was eene gewoonte bij hem geworden grieven af te wijzen met de magtspreuk, dat hij alles met de Javanen kon doen uit het regt van verovering (3).

Helaas! het lijdzame volk gevoelde diep de toepassing van dat harde, barbaarsche regt! Het onderwierp zich over het algemeen met het geduld en de gelatenheid van den armen overwonneling. Doch, zoo de vermogende dictator van Indië de Javanen naar zijn wil kon buigen, hij had de magt niet de eeuwige natuurwetten te dwingen. Zij bestraften hem door zijne lastgevingen op vele punten en in menig opzigt te ver-

meer gevergd voor binnenwegen, voor onderhoud van bruggen, poststations enz. Reeds in 1832 verhuisde de bevolking uit het district Oenarang (Samarang), om zich aan den druk der onbetaalde heerediensten te onttrekken. Ibidem, bl. 410. In 1833 begonnen de koelileveringen voor de sterkten van Ambarawa. De resident van Kadoe moest 200 koelies daags ter beschikking stellen van den officier belast met de werken. De koelies kregen een kati rijst, een twintigste pond zout en vijf centen daags. Ibidem, bl. 592. Zie ook v. D., II, bl. 478, over de heerediensten in het algemeen. De staat der kultures en landrente, opgemaakt door de directie der kultures, te vinden bij v. D., II, bl. 570, geeft op voor 1833 1,391,259 huisgezinnen met 964,326 bouws sawas en *f* 6,347,167 als het bedrag der landrenten. Eene, op last van den minister VAN DE PUTTE, bij het departement van koloniën, volgens de bescheiden der rekenkamer, met groote zorg opgemaakte statistiek, verbetert het laatste cijfer. Het goevernement ontving werkelijk in 1833 ongeveer een millioen meer aan landrenten of *f* 7,345,143.

(1) VAN DEVENTER, II, bl. 259.

(2) MERKUS, *Blik*, bl. 112.

(3) Ibidem, bl. 134.

ijdelen. Hij had groote indigo-fabriken doen oprigten tot in streken waar de indigo-plant niet kon gedijen: de indigo-kultuur moest hier geheel verdwijnen, dáár volgens het stelsel der kleine fabriken gewijzigd worden. Hij dweepte met kleine suiker-fabriken en suiker-molentjes en, na opvallende teleurstellingen, moest men die inrigtingen hier geheel opgeven, elders door anderen vervangen, terwijl overal de suiker-kultuur nog in een onhoudbaren toestand verkeerde. Nergens beantwoordden de gedwongen kultures aan zijne begrootingen (1). Vele ondernemingen gingen te niet, nadat wel is waar de bevolking het grootste nadeel had geleden, maar toch niet zonder nadeel voor het goevernement, dat zijne uitgeschoten gelden voor altijd verloor (2). Alleen plukte hij de vruchten van de koffie-aanplantingen, vóór zijn bestuur bewerkstelligd en die hij zoo lang had getracht in diskrediet te brengen, en van het landrente-stelsel, dat hij steeds belaagde, doch handhaafde, en met het kultuurstelsel zoodanig verwikkelde dat het onvatbaar

(1) MERKUS, *Blik*, wijst een aantal misrekeningen aan. VAN DEVENTER bevestigt verscheidene dezer aanwijzigingen. O. a., II, bl. 552, komt eene opgaaf voor van de suiker-kultuur in Soerabaja, de meest geschikte residentie voor die kultuur. In 1832 hadden de drie Chinesche en twee Europesche fabrikanten moeten leveren 38,500 pikols suiker: zij leverden slechts 14,538 pikols en bleven *f* 110.189.41 te kort op de ontvangen voorschotten. Men heeft slechts de werkelijke uitkomsten der kultures te vergelijken met de door VAN DEN BOSCH in augustus 1831 aangewezen hoeveelheden om het verschil te konstateren. *A priori* was de ongunstige uitkomst te berekenen. De landbouw-nijverheid laat zich nergens improviseren. Niemand wordt plotseling landbouwkundige op hoog bevel. Velen stonden natuurlijk de handen verkeerd, en hoe VAN DEN BOSCH ook klaagde over de onkunde en de ijverloosheid der ambtenaren (v. D., II, bl. 358), hoe hij dreigde de slechte uitkomsten op hen te verhalen (ibidem, bl. 388), hij kon hun de kennis niet inpompen, die hem zelf veelzins ontbrak, en die alleen door grondige studie en ervaring te verkrijgen is.

(2) O. a. aan de groote indigo-fabriken in de Preanger verloor het goevernement ongeveer *f* 100,000; elders naar evenredigheid. Zie BAUD, *Inspectie-reis*. Voor eene enkele onderneming in Soerabaja had het zich verbonden, in 1832 en 1833, het riet te leveren voor 60,000 pikols suiker; werkelijk werden slechts voor 20,000 pikols rietstokken geleverd, zoodat men den kontractant eene schadeloosstelling van 41,919 gulden moest uitkeeren. v. D., II, bl. 553. Zie verder MERKUS, *Kort overzigt der finantiële resultaten van het stelsel van kultures, onder den goeverneur-generaal* J. VAN DEN BOSCH.

werd voor verdere verbetering. Na van de geheele bevolking van Java, gedurende vier jaren, de uiterste inspanning te hebben gevorderd, met het uitsluitend doel om geld en geldswaarden naar Nederland te verzenden, bereikte hij ook dat doel slechts zeer gebrekkig. Volgens hem, verzond hij in dien tijd aan specie, wissels en gefactureerde producten te zamen 16 tot 17 millioen (1), een bedrag dat door eene kundige hand werd teruggebragt tot het werkelijke cijfer van *f* 10,736,725.73½ (2), en dat voorzeker, na het beëindigen van den Javaschen oorlog en de strenge bezuinigingen van DU BUS, Java, ook zonder het kultuurstelsel, zou afgeworpen hebben.

Niemand meer dan VAN DEN BOSCH was overtuigd, dat eene dergelijke uitkomst zijn stelsel, op den duur, bij het opperbestuur, niet goed zou maken (3). Het moest grootere en dadelijke voordeelen kunnen geven en hij kende de middelen om daartoe te geraken. Nu eenmaal de Indische regering in het monopolie was vastgewerkt,

---

(1) Nota van 24 junij 1832, bij v. D., II, bl. 544. VAN ELTEN, bl. 81 en 240. *Verslag mijner verrigtingen*, bl. 181.

(2) MERKUS, *Kort overzigt der financiele resultaten*, bl. 18.

(3) Wanneer VAN DEN BOSCH voor het *quart d'heure de Rabelais* stond, veranderde de gewone grootspraak in allerlei uitvluchten. In augustus 1831 schreef hij den minister, dat hij lang had getracht nieuwe hulpbronnen op te sporen om remises over te maken, doch dat niet dan na velerlei teleurstellingen het hem eindelijk was gelukt, een wissel van één millioen gulden op de Handelmaatschappij te bekomen, en dat wel onder voorwaarde «dat het goevernement daarvoor al de koffie over welke het, buiten die der Preanger regentschappen, te beschikken had, in konsignatie naar Nederland zou zenden, en nog bovendien voor *f* 250,000 aan specerijen, terwijl het dan nog ontbrekende met indigo en suiker zou worden aangezuiverd." v. D., II, bl. 363. Nu eens vlotte het stelsel niet, wegens de tegenwerking van MERKUS; dan was het weder de schuld van zijne «subalternen" die hem geene hulp doch slechts werktuigelijke ondersteuning verleenden. Hij klaagde tot over gebrek aan zelfdenkers op Java en schimpte op de armoede van begrippen zijner omgeving, alsof zelfdenken en rijkdom van *idées* in zijn stelsel te pas konden komen. Zie geheime missive aan den minister van 4 junij 1831. Ibidem, bl. 358. Beurtelings dienden ook de ontzettende regens, die het eene jaar op voorbeeldelooze droogte van het andere volgden, om de minder gunstige uitkomsten te verklaren. Kabinets-missive aan den minister van 5 october 1833. Ibidem, bl. 573. Nergens vindt men de geringste erkenning van eene vergissing bij hem zelf. Hij was de onfeilbare man bij uitnemendheid.

nu zij gehouden was alle geschikte producten naar het moederland door tusschenkomst der Handelmaatschappij te verschepen, nu kon hij Indië gerust verlaten om zijne geheime geldplannen in Nederland te verwezenlijken.

Alvorens de terugreis aan te vangen, wilde hij echter een groot gedeelte van het eiland Sumatra organiseren in den trant zijner regelingen op Java (1). Te Padang aangekomen bespeurde hij, dat de binnenlanden eerst moesten worden veroverd, alvorens hij de in opstand zijnde Maleijers de wet kon stellen. In de laatste jaren was daar veel gevochten met ongelijke kansen. De Nederlanders hadden de sterkte Bondjol genomen en waren er door de Maleijers weder uitgedreven. Zij verkeerden in een toestand van afmatting. VAN DEN BOSCH zag hier eene onverhoopte gelegenheid, om eindelijk de militaire lauweren die hem ontbraken te plukken. Hij gaf dadelijk bevel alles in gereedheid te brengen om Bondjol te hernemen. De resident ELOUT en de generaal RIESZ stelden hem voor, de uitvoering, wegens de vermoeijenissen der troepen, uit te stellen; doch VAN DEN BOSCH was tot geen uitstel over te halen. Op het laatst van september 1833 rukten de troepen tegen Bondjol op. Zij werden herhaaldelijk afgeslagen. De kommissaris-generaal bestuurde toen zelf onderscheidene aanvallen, die evenzeer mislukten. De weêrstand der Maleijers dwong hem den aanval op te geven. De man, gewoon zich te overschatten, moest een schandelijken terugtogt aanvaarden, op de hielen gevolgd door inlanders die hij in zijn hoogmoed onderschatte (2).

(1) Verg. zijne missive van 27 junij 1833 aan den minister. v. D., II, bl. 491.

(2) Zie over de mislukte onderneming tegen Bondjol, H. J. J. L. DE STUERS, *de vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter westkust van Sumatra*, eerste deel, XVI, en de levensschets van VAN SEVENHOVEN in de *Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap*, 1856, bl. 290.

Na zijne nederlaag voor Bondjol, hadden Sumatra, waar hij eenige ijdele instructiën naliet, en Java, waar hij, van Padang teruggekeerd, niets belangrijks meer verrigtte, alle aanlokkelijkheid voor hem verloren. Den 1sten februarij 1834 scheepte hij zich te Batavia in naar het moederland, waar hem nog eene overwegende rol was weggelegd.

HOOFDSTUK III.

DE HANDEL EN DE HANDELMAATSCHAPPIJ.

Het karakter van het Nederlandsche volk drukte zich in niets zoo opvallend uit als in de scheepvaart en den handel. Als zeevarende natie, gehoorzaamde het aan zijne natuurlijke bestemming. In gedurigen strijd met de zee, werd het al stouter en stouter op hare dreigende baren. Met zijne ondernemingen te water, ontwikkelde het zijn handelsgenie onder gunstige geographische voorwaarden. Gelegen aan de monden van groote rivieren, die het in gemakkelijke gemeenschap brengen met Duitschland en Frankrijk, was Nederland aangewezen als de meest geschikte entrepôt voor het onderling verkeer der verschillende volken van dit werelddeel.

Alleen door hunne neiging geprikkeld en onbelemmerd in hunne beweging, streefden de Nederlandsche handelaren alle andere volken verre voorbij.

Zij verwezenlijkten het eerst het denkbeeld, hetwelk de Engelschen, in onzen tijd, met behulp van de machineriën en den stoom, zoo kolossaal hebben opgevoerd. Zij werkten voor de massa. De handel der oude volken was aristokratisch. Nadat de Romeinen van hunne akkers lusthoven hadden gemaakt, pompten zij aanhoudend uit de provinciën, eerst uit Sicilië en Afrika, later uit Egypte, granen, die niet als voorwerp van handel, maar als schatting aan de eeuwige stad werden gebragt. De eigenlijke handel bestond uitsluitend in kostbare producten: edelgesteenten, goud, zilver en andere metalen, fijne stoffen, myrra, wierook enz., welke de rijken alleen zich konden aanschaffen. De Venetiaansche en Genuasche handel had hetzelfde karakter en riep de Italiaansche industriën van weelde in het leven (1). Het groote geheim der Nederlandsche handelaren was, de verschillende volken te voorzien van de algemeen gevraagde voorwerpen. Hunne ontzettende koopvaardijvloten waren gevuld met gekaakten haring door kloeke visschers gevangen; met zout, kaas, granen, houtwerken; met artikelen van eerste levensbehoeften, die zij uit de landen van productie afhaalden en aan de landen van consumptie bezorgden. Dit gaf hun het overwigt. Eenmaal in het bezit van den groothandel in artikelen van dagelijksch verbruik, moest tevens de handel van kostbare voorwerpen in hunne handen vallen.

---

(1) Het is niet de nijverheid die den handel, maar omgekeerd de handel die de nijverheid schept en bloeijen doet. Wanneer er uitsluitend voor lokale behoeften wordt voortgebragt, is de nijverheid al ras beperkt. Zij overschrijdt eerst deze zeer naauwe perken, zoodra de handel haar de gelegenheid opent hare voortbrengselen te verruilen met die van andere landen en volken. Toen de handel bloeide in de Nederlanden, bloeide er spoedig de nijverheid. Aanvankelijk waren het nederige industriën, gelijk de waren die in den handel voorkwamen: scheepstimmerwerven, touwslagerijen, zeildoekmakerijen, spinnerijen en weverijen van grove lijnwaden, steenbakkerijen; met de eerzucht van den handel, rees die van het fabriekwezen, en Nederland zag laken-, trijp-, porcelein-fabriken, goud- en zilversmederijen, diamant-slijperijen verrijzen.

Meesters van den Amerikaanschen en den Oosterschen handel, van de vrachtvaart in Europa (1), vestigden de Nederlanders feitelijk een monopolie in hun voordeel. Elk monopolie doet zich echter benijden en drijft den vreemdeling om het afbreuk te doen. Allermeest zag het zeevarend Engeland den handelsbloei van Nederland met leede oogen aan. Onder CROMWELL was het zijn hardnekkig streven, zich als onzen mededinger op te werpen. Toen WILLEM III het zwaartepunt der Europesche staatkunde van Nederland naar Groot-Brittanje overbragt, was dit doel bereikt en werd reeds gepoogd, om een eigen handel- en zeevarend monopolie op de totale ruïne van het Nederlandsche te vestigen. Ook dit grootscher doel bereikten de Engelschen te midden der oorlogen, die Europa, op het laatst der vorige en in het begin der tegenwoordige eeuw, beroerden en die, met het kontinentaal stelsel, den Nederlandschen handel geheel vernietigden.

De wereldgebeurtenissen, de laatste oorlogen waarin Nederland werd gewikkeld, zijn achteruitgang in staat-

---

(1) Spanje o. a. was gewoon de meeste en voornaamste behoeften voor zijne Zuid-Amerikaansche koloniën uit Holland te laten overkomen, waar men de sorteringen beter dan in Spanje zelf kende. Van de fijnste linnens wist men hier niet alleen de juiste onderscheidingen in kwaliteit, maar zelfs de pakking en persing met de daaraan eigene *etiquettes* werden nergens in die juistheid en volkomenheid gevonden, waardoor een aantal linnenperserijen haar bestaan konden vinden. Voor particulier gebruik van fijn linnen aldaar, maar voor hetwelk zulke delicate emballage niet gevorderd werd, waren wederom de aanzienlijke afschepingen van granen dienstbaar, en duizende zakken met tarwe, van het fraaiste linnen gemaakt, werden 's jaarlijks in de tusschendekken der graanschepen naar Kadix, Sivilië en Barcelona verladen, ten einde daardoor de hooge inkomende regten in Spanje te ontgaan; terwijl de voorzigtige en bezorgde Hollandsche schipper het wist, en in acht nam, om bij de afstuwing bijna meer voorzorg voor de zakken dan voor de tarwe aan te wenden. Waar was de sortering van het kaneel zoo ver gevorderd en volleerd als in Holland, toen het eiland Ceilon, nog in deszelfs bezit, al den voorraad derwaarts voerde, en de daarvoor afzonderlijk bestaande kaneelpakkers geene andere opgaven van de kantoren behoefden, dan voor welk land of plaats de verzending dienen moest, om de uitgezochte sortering en pakking te besturen. Even als voor allerlei koopmanschappen Fransche, Portugesche, Spaansche, Italiaansche en andere pakkers aanwezig waren. VAN OUWERKERK DE VRIES, *Verhandeling over de oorzaken van het verval des Nederlandschen handels*, bl. 101.

kundige beteekenis, waren de hoofdoorzaken van het verval van den nationalen handel (1). Mindere oorzaken werkten daartoe mede, tot zelfs de moeijelijk te bedwingen zucht van den Nederlander om, tegen weer en wind in, zich in handelsondernemingen te begeven. Ten einde in oorlogstijd de ongelukkige kansen te ontwijken, namen de Nederlandsche kooplieden de toevlucht tot voorgewende neutralisatiën. Zij bragten hunne ladingen op rekening van onzijdige vreemden, die, door beëedigde certifikaten, als eigenaars werden opgegeven. Om aan dezen voorgewenden eigendom schijn van waarheid te geven, moest men de goederen naar de onzijdige plaats door binnenkanalen verzenden of, indien dit onmogelijk was, de bezorging aan het onzijdige huis zelf opdragen. In beide gevallen leerde men aan uitheemsche kooplieden de behoeften kennen van volken of koloniën, tot welke hun land nimmer in eenige betrekking had gestaan. Zij ontvingen de voorschriften voor de behandeling der sorteringen en de grootere of kleinere kwantiteiten voor welke de aangewezen markt berekend was; voor de pakkingen met de merken onder welke de Hollandsche ladingen daar bekend waren. De wissel- en speciereekeningen, naar de voor- of nadeeliger koersen op de wisselplaatsen, werden hun bij uitgewerkte tafels toegezonden, en de voorkeur verdienende retoeren aangewezen. Zelfs met de korrespondentie werden zij tot in de bijzonderheden bekend gemaakt.

---

(1) Onder meer, het verlies van het eiland Ceilon ontnam aan Nederland den bijna uitsluitenden kaneelhandel; de bezetting van Banda het monopolie van de specerijen. — Portugal was gewoon vele benoodigdheden uit Nederland te ontvangen, niet alleen groote hoeveelheden kaas en stukgoederen, maar tot touwwerk voor de rijksmarine. De blokus verpligtte het eigen lijnbaanen aan te leggen. Amerika, hetwelk alle grondstoffen bezit, besloot spoedig na den bevrijdingsoorlog, zich door eigen industrie minder afhankelijk te maken van Europesche, veelzins Nederlandsche aanvoeren.

Met de kennis der geheimen van den Nederlandschen handel verwierven de vreemde huizen buitendien aanzienlijke kommissieloonen. Bij den afloop, kregen zij de balans der onderneming in handen, hetgeen hun al spoedig moest doen besluiten, om aanvankelijk aandeel in de expeditiën te nemen, later om handel voor eigen rekening te drijven. Nog minder gewaagd achtte men het verder, om, in stede van Nederlandsche schepen onder vreemde vlag, waarlijk onzijdige schepen te bevrachten. Vreemdelingen vervingen de Nederlandsche kapiteins, matrozen en kargas op de bodems, die de buitenlander telkens in grooter aantal in de vaart bragt. Met den handel en de scheepvaart, verplaatste zich menige industrie. De stilstand van de bedrijven dreef talrijke bekwame ambachtslieden naar vreemde dreven. Zoo werden bij voorbeeld houtzaag- en olie-molens naar de Oostzee, in de nabijheid van den oorsprong van het hout en het zaad, jeneverstokerijen naar de Weser en de Elve verplaatst, en met de voortbrengselen werd regtstreeksche handel gedreven. Evenzoo werden tabaksfabriken op Duitschen bodem overgebragt en werd het fabrikaat onder nagemaakte Hollandsche merken verkocht.

Lang behield de Nederlandsche koopman het overwigt, omdat de Nederlandsche havens de groote stapelplaatsen van Europa waren. Zij bleven dit, omdat men met groote kapitalen werkte en voorschotten gaf aan de vreemde afzenders op de facturen van goederen die zij naar Nederland moesten afschepen. Die kapitalen waren hier te lande en niet overal voor handen. De voorschotten kon men veilig geven, omdat zij beperkt werden binnen de wiskunstige waarde van hetgeen er voor werd aangevoerd. Reeds vroegtijdig werd dit tot eene zekere hoogte bedorven, toen millioenen schats,

door hooge interest uitgelokt, aan vreemde mogendheden werden voorgeschoten. Die leeningen bevorderden ruimen omloop van geld in vreemde landen en maakten dus, onder de kooplieden aldaar, de behoefte aan de Nederlandsche voorschotten op af te zenden goederen minder dringend. Later ging men nog verder. Vermogende kooplieden accepteerden op beloofd remboers van de trekkers, hetzij regtstreeks, hetzij op de handelsplaatsen werwaarts de goederen stevenden, voor eene nietige kommissie en een gering voordeel op den wisselhandel, de waarde van den handel, die het land voorbij voer en die voor vreemde rekening met Nederlandsche kapitalen werd gedreven. Nog op eene andere wijze werd de regtstreeksche handel langs Nederland, door de Nederlandsche kooplieden bevorderd. Velen, die tevens groote reeders waren, zonden hunne ruime houtschepen naar Wyburg, Pernau en andere plaatsen, waar de zagerijen waren ingevoerd, om deelen, of naar Riga om scheepsmasten af te halen, en voeren daarmede regelregt naar de Fransche en Spaansche plaatsen, tot zelfs naar de oorloghavens in de Middelandsche zee, en werkten alzoo mede om dezen aanzienlijken tak uit Nederland af te leiden. De groote stapel der granen uit het Noorden was voornamelijk te danken aan het *débouché* in Zuidelijk Europa, werwaarts jaarlijks duizende lasten werden aangebragt. Pogingen van vreemden, om de granen regtstreeks naar die markten te zenden, waren vroeger niet gelukkig geslaagd, omdat men de soorten niet kende welke op bepaalde plaatsen werden gevraagd, in den ouderdom der granen mistastte, en de hulpmiddelen niet aanwendde om ze voor bederf en broeijing te bewaren. Maar nadat de Nederlandsche koopman zelf dat spoor insloeg en zijne orders gaf,

welke soort men voor Frankrijk, voor Portugal, Spanje enz. moest kiezen, hoe zij geladen, en naar gelang van den ouderdom van het graan, een grooter of kleiner gedeelte en op welke wijze gedroogd en door de versche granen vermengd moest worden, toen was de weg ook in dit opzigt voor den vreemdeling afgebakend en hij had dien slechts te volgen. Zoo verdween meer en meer de groote handel op de Oostzee met verpligte oplaag in de Nederlandsche magazijnen (1). Zoo bevorderde de handelstand de rigting, die den eigen handel van lieverlede deed afnemen om hem elders uit te breiden.

De gebeurtenissen, die den Nederlandschen handel vernietigden, hadden echter gewigtige gevolgen, zoowel op het handelsgebied als in de sociale verhoudingen der volken. Zij waren de orkanen, die alles vernielen hetgeen weêrstand biedt, doch die, eenmaal uitgewoed, den dampkring hebben gezuiverd en jeugdig, frisch leven mogelijk maken. De Europesche maatschappij herstelde zich op breeden demokratischen grondslag. De nationaliteiten verloren hare afzonderende natuur. Zelfs de oorlogen, die het vaste land teisterden, droegen bij om een naauwer onderling verkeer voor te bereiden. Op de bloedige slagvelden, vóór den hagchelijken dood tusschen struiken en verlaten dorpen, bespeurden vriend en vijand als in schemerlicht de wet der gelijkheid, welke eenmaal Franschen en Engelschen, Italianen en Duitschers, Spanjaarden en Russen, Nederlanders en Amerikanen in hunne vredelievende ontmoetingen zouden eerbiedigen.

Toen het pleit werd beslist in de vlakte van Waterloo, was de beschaafde wereld reeds zoodanig ver-

(1) Van Ouwerkerk de Vries, bl. 94—106.

nieuwd, dat alle handelsmonopoliën, zelfs dat der magtige Engelschen, onmogelijk werden. Uit het overigens reactionaire congres te Weenen trad, duidelijk en bepaald, het beginsel te voorschijn van de onbelemmerde vaart op de groote stroomen. In dit beginsel lag de erkenning eener groote waarheid die voortaan de wereldbetrekkingen zal beheerschen: de vrije en gelijke mededinging op alle wateren van de vlaggen van alle beschaafde natiën.

Onder de eerste werking van het beginsel van vrije mededinging, ontwaakte, na den val van NAPOLEON, de verdrukte en veel verminderde Nederlandsche handelsgeest. Met geestdrift reikte men weder naar de vaderlandsche bron van levendigheid en welvaart. Aller oogen wendden zich naar de vrije zee, welke nieuwen voorspoed aanbrengen en het doorstane leed vergoeden zou. Schepen en kapitalen werden met opgewondenheid in beweging gebragt (1). Aanzienlijke fondsen werden in de overvloedig uit Engeland aangevoerde koloniale waren neêrgelegd, en voor andere, uitgebreide ladingen, bijeengebragt, om alle de werelddeelen te voorzien, alwaar men overal gebrek en groote begeerte naar de oude Hollandsche voortbrengselen onderstelde. Ongelukkig dacht men er niet aan, dat de balans des handels was verbroken, dat de overzeesche volken, door lange speening van vroegere behoeften, de voldoening daaraan door

(1) VAN OUWERKERK DE VRIES, bl. 129, geeft levendig den indruk terug, dien de hervatting van handel en scheepvaart maakte: »Op een aantal scheepstimmerwerven mogt »men weder den blijden kalfaatslag hooren, welken te lang de treurige stilte niet had ver»stoord. Zoo zag men al spoedig op de rivieren voor onze handelssteden een aantal schoone »bodems, waarvan sommigen half vernieuwd, te voorschijn halen, de nieuwe vaderlandsche »vlaggen ontrollen, en met het kleine geschut dezer schepen de reede der stad begroeten, »aan welke hunne vlugge kielen nieuwe welvaart beloofden; terwijl, bij dit verrukkelijk ge»zigt en het gevoel van deze redding des hemels, den opgetogen wandelaar, langs wallen en »kaden, de dankbare tranen in de oogen drong."

eigene hulpmiddelen hadden aangevuld; of dat het gemis van regelmatig handelsvertier ook hun vermogen had ingekrompen, om met zoo ruime handen als voorheen de voortbrengselen des overvloeds te betalen. Door de vreugde der verlossing bedwelmd, vergaten de Nederlanders in hunne berekeningen het aantal vreemde schepen, dat, elders aangebouwd, bestemming moest zoeken en de menigte vreemde handelshuizen, welke hunne mededingers waren geworden. Als om strijd werden de overzeesche markten overstroomd en door opeenstapeling van te eenparig gekozen goederen overladen (1). Even ongunstig was het met de retoeren gesteld. De mededinging voor de invoer-artikelen werkte tevens schadelijk voor den aankoop van artikelen van uitvoer. De een joeg de prijzen tegen den ander driftig op, zoodat men het verlies verergerde dat op de uitreis was geleden. Zoo werden wederkeerig spoedig alle Europesche handelplaatsen door geheele terugkeerende vloten met uitheemsche waren overkropt. De meesten, door de uit Engeland afgestroomde massa reeds overvloedig voorzien, vonden geen afzet voor den nieuwen aanvoer, terwijl de eene natie geen voorraad van de andere noodig had. De menigte van surrogaten, welke tijdens het kontinentaal stelsel uitgevonden en in het binnenland van Europa in gebruik gebragt waren, had de behoefte

---

(1) Te Buenos Ayres werden, weinige dagen na elkander, door twee schepen 16,000 kelders Hollandsche jenever aangebragt, welke den Nederlandschen inkoopprijs niet op konden brengen. Door de binnenlandsche onlusten waren er bijna geene huiden of talk voor de retouren te vinden, de expeditie verloor 70 pCt. — In de Havannah stonden eens meer dan 20,000 kelders Hollandsche, Amerikaansche en Hamburger jenever door elkander op de kaai in de zon te koken. Alle deze zoo uiteenloopende kwaliteiten waren in Hollandsche kelders gevuld, en de verlegenheid met de massa deed dezelve voor den voet af verkoopen, zonder proef of maat in aanmerking te nemen, tot den prijs dien men er voor krijgen kon. Hoezeer werd door deze verwarring de Hollandsche proef in hare oude voorkeur benadeeld, zonder nog het verlies in aanmerking te nemen! Van Ouwerkerk de Vries, bl. 114.

aan koloniale voortbrengselen misschien een derde verminderd, en de armoede, gevolg van de verwoestingen des oorlogs, vergenoegde zich met deze goedkooper middelen, welke de landbouwer zelf kon aankweeken, omdat hij het oorspronkelijk product, waarvan de smaak ook reeds was vergeten, niet meer kon betalen (1).

Met niet minder geestdrift wierp zich de Nederlander in den handel op Indië, de sleutel van den wereldhandel. Aanzienlijke kapitalen plaatste hij in verzendingen voor Java, die van jaar tot jaar toenamen. Fabrikanten en trafikanten bragten hunne waren bij den groothandelaar, om met hem de verwachte winsten te deelen (2). Doch, ook hier ondervond men de treurige gevolgen eener vijf en twintigjarige, schier onafgebroken werkeloosheid, gepaard aan die van het oude monopoliestelsel. Onder het vroegere octrooi der O.-I. Compagnie was de Indische handel den Nederlandschen koopman verboden en mogten zijne schepen den Indischen Archipel niet bevaren. Die van Europa en Amerika had geene geheimen voor hem; van den Indischen wist hij alleen, hetgeen de voormalige O.-I. Compagnie niet geheim kon houden, dat zij jaarlijks eene bepaalde hoeveelheid van zekere Europesche voortbrengselen naar Java zond. Toen de Indische Archipel voor hem open werd gesteld, berekende hij zijne ladingen op de schaal van dertig en veertig jaren herwaarts (3). Zij bestonden uit wijn, jene-

---

(1) Chicorei en gebrande erwten vervingen de koffie op het platteland. Gedroogde bladen van verschillende Europesche boomsoorten werden gerookt, in stede van overzeesche tabak. De suiker uit den beetwortel dagteekent van het kontinentaal stelsel. Door de volmaking der machineriën zou zij op de Europesche markt eene niet te versmaden mededingster worden van de beste koloniale suikers.

(2) *Ernstige beschouwing van de mogelijke gevolgen der Nederlandsche Handelmaatschappij*, in eenen brief van * * * aan zijnen correspondent te Antwerpen. Leiden 1824, bl. 4 en 5.

(3) Dit is zoo waar, dat gedurende het tijdstip van hetwelk wij spreken, geene Nederlandsche vlag zich vertoond heeft, noch in de Molukken, noch op Borneo, noch op Sumatra,

ver, hammen, kaas en andere provisiën, uit meubelen en juweelen, allen goederen die alleen bij het gering getal Europesche ingezetenen aftrek konden vinden. Men dacht hier niet aan de groote inlandsche markt, die in enkele behoeften van meer dan 15 millioen Indiërs moest voorzien (1). Vooral was men onkundig gebleven van de omwenteling tijdens het Britsch tusschenbestuur in den Indischen handel volbragt.

Onder een stelsel van matige inkomende regten (2), voerden Engelsche en Amerikaansche kooplieden, behalve amfioen, zulke groote hoeveelheden uitstekend voor Indisch gebruik berekende Europesche lijnwaden in, dat die manufacturen weldra het Javaasch weefgetouw verdrongen, althans van de hoogte eener nationale nijverheid tot een liefhebberij-bedrijf deden dalen (3). Men schatte de waarde dezer manufacturen en van den Levantschen opium op die van de geheele productie van het eiland Java. Bij het herstel van het Nederlandsch gezag, hadden de invoeren van Engelsche lijnwaden reeds de kracht van eenen regelmatigen handelstroom.

---

dan ingehuurd voor rekening van het goevernement, terwijl honderden van vreemde schepen aldaar eenen voordeeligen handel hebben gedreven. Dit is zoo waar, dat meermalen door de schippers tegen den verhuur hunner schepen aan het Indisch bestuur zwarigheden zijn geopperd, gegrond op de bepaalde assurantie voor hunne schepen en ladingen genomen, naar Batavia en terug; zoodat met weinige uitzondering gezegd kan worden, dat er geen hooger toeleg heeft bestaan, dan die van eene beurtvaart tusschen een der Nederlandsche havens en de hoofdplaats Batavia. *De Ernstige beschouwing van de mogelijke gevolgen der Nederlandsche Handelmaatschappij, wederlegd.* Leeuwarden, 1825, bl. 25 en 26. Dit vlugschrift, dat voornamelijk ten doel heeft de verdediging van het bestuur van VAN DER CAPELLEN, wordt niet ten onregte toegeschreven aan MEYLAN, destijds directeur der landelijke inkomsten en directe belastingen in Indië.

(1) *Ernstige beschouwing*, bl. 8 en 9, en *de Ernstige beschouwing wederlegd*, bl. 25.

(2) Zie het rapport van de kommissarissen-generaal over de in- en uitgaande regten op Java, van 28 augustus 1818, bij ELOUT, *Bijdragen*, 1863, bl. 257 en v.

(3) Verg. de *Ernstige gevolgen*, bl. 20. Die invoer bedroeg reeds in 1819 een kapitaal van 4½ millioen gulden en is na dien tijd nog zeer aanmerkelijk toegenomen. Java ontving, gedurende de voordeeligste tijden van het bestuur der O.-I. Compagnie, ongeveer 30 schepen. In 1819 werden ingeklaard 171 schepen, waaronder 43 Nederlandsche, 62 Engelschen en 50 Amerikanen. Ibidem, bl. 32.

De kommissarissen-generaal, die, overigens, gelijk Willem I, het vrijhandel-stelsel waren toegedaan, konden dien stroom niet weren, zonder zich zelf en de geheele Indische zamenleving in groote ongelegenheden te werken. Zij beproefden het trouwens niet (1).

Daar nu de Nederlanders hunne uitzendingen bepaalden tot artikelen voor de Europeanen en tot Java alleen, gingen Engelschen en Amerikanen voort met bezendingen lijnwaden voor de behoeften der bewoners van den geheelen Indischen Archipel. Dit gaf hun een begrijpelijk overwigt. Meesters van den grooten invoerhandel, moesten zij het tevens zijn van den uitvoerhandel (2). De aanzienlijke kapitalen, welke zij met voordeel in de lijnwaden konden omzetten, veroorloofden hun hooge prijzen te besteden voor de koffie die zij als retoerlading innamen. Tegen deze mededinging waren de eerste Nederlandsche uitzendingen niet bestand. Zij gaven reeds dadelijk verlies, terwijl de mededingers het

---

(1) „In alle onze handelingen hebben wij in het oog gehad de bevordering van het stelsel, dat aan Zijne Majesteit ook het aannemelijkste is voorgekomen, dat van eenen vrijen handel. Trouwens, het 87ste artikel van het reglement bindt ons van zelve aan hetzelve. Ook is de toelating van vreemde schepen en vreemden handel, zooverre wij de zaken kunnen inzien, hier nog eene ware behoefte." Rapport van 28 augustus 1818, *Bijdragen*, bl. 269. Ook Meylan doet dit laatste denkbeeld helder uitkomen: „De Engelschen," zegt hij, bl. 26 en 27, „meester van de amfioen en de lijnwaden, waren niet te weren, omdat, op welke „wijze ook, aan deze noodzakelijke behoefte van de inlandsche bevolking voldaan moest wor„den. Het zou een hersenschim geweest zijn zich voor te stellen, dat de invoer van deze „artikelen kon worden gemist, veel minder belet, zoo lang wij de middelen niet bezaten om „den invoer door ons zelven te doen. Aan dwangmiddelen kon niet gedacht worden, en de „bepaling van al te hooge inkomende regten moest het gevolg hebben, dat aan den smok„kelhandel eene wijde deur werd opengezet, die een groot gedeelte der inkomsten zou afge„wend hebben, waardoor het Indisch bestuur zich moest staande houden."

(2) Aan mededinging tegen het Engelsch fabrikaat viel toen niet te denken. „Een nu „laatstelijk van Batavia terug gekomen ondernemer," verhaalt de schrijver der *Ernstige beschouwing*, bl. 21, „had aldaar eene aanmerkelijke partij gedrukte en andere katoenen van En„gelsche fabriek aangebragt, en te gelijk eene partij soortgelijke goederen van Nederlandsche „fabriek: de eerste verkocht hij gereedelijk op Batavia, met 30 pCt. winst; voor de laatste „kon hij geen koopers vinden, zoodat hij zich genoodzaakt gevonden heeft dezelve aan het „gouvernement tegen inkoopsprijs af te staan."

pleit volhielden door den voordeeligen afzet der lijnwaden. Deze verliezen werden aanzienlijk toen, bij de mededinging der Engelschen en Amerikanen, de koffieprijzen op de Europesche markt daalden. De spekulatie had deze prijzen nog eenigen tijd staande gehouden boven het peil, geëvenredigd aan de bestaande behoeften en den overvloedigen toevoer. In den loop van 1823 was de wet van vraag en aanbod niet meer te bedwingen. Gelijk de kwik in een barometer bij plotseling invallende vorst, daalden zij met eene schrikbarende snelheid tot beneden de inkoopsprijzen op Java, zoodat de handelaren, boven en behalve dit verschil en gesteld zij verloren niet op de uitvracht, hetgeen dikwerf het geval was, de geheele retoervracht, assurantie en alle onkosten moesten bijpassen (1).

Ook de goevernements bevrachtingen, aanvankelijk in het voordeel der reeders, gaven weldra verlies. Bij de eerste uitzendingen naar Java werd betaald voor het transport van een soldaat of marinier 300 gulden en voor een last koopmanschappen of goederen 180 gulden. Spoedig voerde men echter eene meer ingewikkelde wijze van betaling voor de goederen in, welke onvoordeelig voor de reederijen uitviel. De goederen werden in Nederland door het goevernement ingekocht en ingeladen, de facturen door den reeder aan het goevernement betaald. Bij aankomst van het schip te Batavia betaalde het Indische bestuur de in Nederland gestorte som terug, met bijvoeging eener premie van 12 pCt. voor vergoeding van vracht, assurantie, interest van het

(1) Alleen de Engelschen konden het volhouden door de groote voordeelen die zij op den invoer van lijnwaden behaalden. Vele banken sprongen in Amerika, die den spekulatiegeest met hun krediet hadden aangemoedigd. Met deze krisis verminderde de vaart der Amerikanen op Nederlandsch Indië. Zie VAN OUWERKERK DE VRIES, bl. 135.

uitgeschoten geld en onkosten. Ten gevolge van d officiële gelijkstelling van den Nederlandschen gulden met den in Indië aangenomen standpenning of gulden van dertig Indische stuivers, terwijl hij — in verhouding tot de andere gangbare zilveren muntspeciën, gelijk de dukaton, de spaansche daalder en de onderdeelen van den Nederlandschen gulden, — intrinsiek slechts vijf en twintig Indische stuivers waard was, kreeg de Nederlandsche reeder in Indië werkelijk terug 83⅓ gulden van de 100 gulden in Nederland gestort, zoodat hij dadelijk verloor 16⅔ pCt. (1).

Geslagen in de onbeperkte mededinging, waarin de Nederlandsche handelaar, onvoldoende gewapend, zich had begeven, gedrukt door de gedachte, dat de vreemdeling het middel had om hem tot zelfs in Nederlandsch Indië de loef af te steken, werd hij moedeloos. De aanvankelijke geestdrift verkoelde met iedere retourvracht. Een donkere nevel verspreidde zich over het vaderlandsch handelswezen. MUNTINGHE, die in 1823 eene handelsreis voor het goevernement door het rijk deed, vond de toestand van kooplieden en reeders alles behalve benijdenswaard. Te Rotterdam verloor een voornaam huis 3 stuivers op ieder pond koffie; een ander had een verlies geleden van 4 ton en zou zijne ondernemingen op Indië staken. Te Dordrecht vond hij den Indischen handel geheel te niet geloopen. Uit Zeeland had hij berigt, dat een huis te Middelburg, hetwelk nog een enkelen bodem naar Java had gezonden, bij het retour, zoodanig was afgeschrikt, dat het dadelijk, het schip deed verkoopen en besloot geen verder deel i den Indischen handel te nemen. Te Amsterdam wa

(1) Zie *de Ernstige beschouwing wederlegd*, bl. 51—57.

de stemming zeer ongunstig, ten gevolge van de belangrijke verliezen door sommige huizen geleden en de laagte waartoe de zaken gezonken waren, zoodat geene onderneming zonder de hulp van het goevernement meer konde gedaan worden (1). De algemeene geest ademde geene tevredenheid noch gerustheid. Niemand, die eenig deel nam in de Indische zaken, was op zijn gemak. De ondervinding had de gemoederen week, buigzaam en geleidelijk gemaakt. De kooplieden vertrouwden op den Koning en op den »Koning personeel, »als de eenige bron, uit welke hulp en herstel in de »tegenwoordige verlegenheid zouden voortvloeijen (2)," niet bedenkende hoe dit wanhopend berusten van de meest onafhankelijke klasse van ingezetenen, den vorst, in weerwil zijner gematigheid, moest voeren om zijne stelling als eene alvermogende te beschouwen.

In geheel Europa was men overigens aan de denkbeelden van vrijen, onbelemmerden handel ontrouw geworden. Het stelsel, door NAPOLEON in het leven geroepen, had dieper wortelen geschoten, dan men zich bij zijn val verbeeldde. Drogredenen benevelden overal het gezond verstand. Men zag in verkoopen de verrijking, in koopen de verarming van den staat, en het geheim der staatkunde, dacht men, bestond in het eerste te bevorderen, het laatste tegen te gaan. De algemeene bedwelming schiep allerwege buitensporige belastingen, prohibitiën en belemmeringen op den doorvoer; en, kwetsten die maatregelen den hoogmoed of het belang van een naburig volk, dan nam men gereedelijk

(1) Zie het rapport van H. W. MUNTINGHE, over den Nederlandschen handel, bepaald op Indië, van 21 februarij 1824, bij ELOUT, *Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland, betreffende de overseesche bezittingen*, 1820—1824. — 1863, bl. 284 en v.

(2) Ibidem, bl. 303.

middelen van wedervergelding bij de hand. Zooda[illegible] was van lieverlede de gesteldheid van het handelswezen op het vaste land van Europa geworden (1).

Het protectionisme zegevierde in Nederland, gedeeltelijk door de geldelijke verlegenheden der regering, die, in haar streven naar bronnen van inkomst, dikwerf den handel trof; gedeeltelijk door de eischen der Zuidelijke fabrieknijverheid, die gestadig aandrong op bescherming. Reeds in de zitting der Staten-Generaal van 1818-1819 werden doorgedreven: een hoog tarief van in- en uitgaande regten; twee nieuwe verbruiksbelastingen op de koffie en de suiker; en de belasting bekend onder den naam van last- of tonnengeld (2). De groothandel kon het tarief niet torschen, de fiskaliteit had haar doel voorbijgestreefd; de middelen gingen achter uit. In den zomer van 1821 werd besloten, de belasting op de koffie af te schaffen en de in- en uitgaande regten op hoogstens 3 pCt. te verminderen. In plaats van beschermende regten zou men jaarlijks *f* 1,300,000 premiën aan de nijverheid toekennen (3). Toch bleef men zondigen tegen het vrijhandelstelsel. Om de landeigenaren en pachters te believen, belastte men aanzienlijk de granen bij den invoer: het last tarwe met 24 gulden, de rogge met 15, de garst met 12, de haver met 7,

---

(1) De Haan, *Het handelstelsel van Java met koophandel, scheepvaart en fabrijkstaat van Nederland, in verband gebragt*, 1825, bl. 11.

(2) Wetten van 12 en 21 mei 1819, *Staatsbl.* no. 24, 32 en 33.

(3) Zie de wet van 12 julij 1821, *Staatsbl.* no. 9, houdende de grondslagen van het stelsel van 's rijks belastingen; de speciale wetten van 28 junij en 27 julij 1822, *Staatsbl* no. 15, 20 en 21 (personeel, wijn, suiker); van 2 augustus 1822, *Staatsbl.* no. 30, 31 en 3[illegible] (buitenlandsch gedistilleerd, gesiagt, bieren en azijnen); van 21 en 26 augustus 1822, *Staatsbl* no. 35, 36 en 37 (zout, gemaal en binnenlandsch gedistilleerd). Met het douanen-tarief va augustus 1822 en de algemeene wet van 26 augustus 1822, *Staatsbl.* no. 38, over de heffin der regten van in-, uit- en doorvoer en van de accijnsen, alsmede van het tonnegeld der zee schepen, bereikte men het toppunt van vernuftige doch eenzijdige fiskaliteit.

de gepelde spelt met 15 gulden (1). Amsterdam, waar zich weder een veelbelovende graanmarkt vestigde, verloor dien handelstak, niettegenstaande de regering iets later het tarief temperde. Eindelijk stelde men het inkomend regt op 34 gulden voor de 100 Nederlandsche ponden gemaakte wollen stoffen en op 120 gulden voor de katoene en gemengde stoffen (2). Even zoo gaf men in Indië toe aan het heerschende begrip, dat in hooge regten alleen heil was te vinden voor eigen nijverheid en handel. De wollen en katoene goederen, in Amerika of Europa bewerkt, komende van eene vreemde bezitting beoosten de Kaap de Goede Hoop, werden onderworpen aan een inkomend regt van 15 pCt. bij aanvoer met Nederlandsche schepen, en van 25 pCt. als de invoer met vreemde schepen geschiedde. Dit werd bepaald in 1823 (3). Het volgende jaar ging men nog verder en belastte men de vreemde wollen en katoene stoffen met 25 pCt. der getaxeerde waarde, onverschillig of zij met Nederlandsche of vreemde schepen werden aangevoerd, en met 35 pCt. indien de aanvoer geschiedde uit een vreemd land beoosten de Kaap (4).

---

(1) Wet van 10 januarij 1825, *Staatsbl.* no. 4. Het inkomend regt op ijzerwerk, gesmeed, geslagen of geplet, in platen of bladen, werd te gelijker tijd gesteld op *f* 10.35 de 100 Ned. ponden.

(2) Wet van 24 maart 1826, *Staatsbl.* no. 14.

(3) *Ind. Staatsbl.* no. 25.

(4) *Ind. Staatsbl.* no. 9. Bij art. 2 van het tractaat gesloten met Engeland in 1824 (*Staatsbl.* no. 39) werd verder bepaald, dat van de Engelsche goederen, bij invoer in Nederlandsch Indië, geen hooger regt mogt worden geheven, dan het dubbele regt hetwelk van gelijksoortige Nederlandsche goederen werd geind. Men belaste nu deze goederen met 12 en 12½ pCt. ten einde de Engelsche 24 en 25 pCt. te doen betalen. Eene eerste poging, om het verwarde Indische douanen-stelsel te vereenvoudigen en te verbeteren, geschiedde door den minister VAN DE PUTTE, bij de wet van 3 julij 1865, *Ind. Staatsbl.* no. 99. Ingevolge die wet, bestaat sedert 1869 een normaal tarief van inkomende regten van 10 pCt. voor fabrikaten met bewijs van Nederlandschen oorsprong of bewerking, en van 16 pCt. voor fabrikaten aangevoerd zonder dat bewijs. Het verschil der heffing volgens de vlag, verdween van lieverlede ten gevolge der scheepvaartwetten van 1850.

De invloed echter van deze en dergelijke maatregelen werd niet eens geduldig afgewacht. MUNTINGHE had als slotsom van zijn onderzoek medegedeeld, dat de staat van den handel in dit rijk niet anders dan hoogst nadeelig, wankel en schier op den rand van haren verderen val en ondergang kon beschouwd worden. De Indische retoeren, welke de voorname winsten en voordeelen van den handel in den schoot van het moederland behoorden uit te storten, gaven niets dan verlies, niet op eene enkele plaats of aan één eenig handelshuis, maar aan alle groote handelsteden, van Gent af tot Amsterdam toe, en aan alle de huizen zonder onderscheid die op Indië handelden. De verliezen, welke zij deden ondergaan, waren niet gering; zij waren van dat gewigt, dat zij voorname huizen afschrikten van den handel, en anderen deden dreigen er geen verder deel aan te zullen nemen (1).

In dien toestand was het voor WILLEM I volstrekt onmogelijk werkeloos te blijven. De eenige hoop, die bij de handelaren nog eenigszins flikkerde, was op

(1) ELOUT, *Bijdragen*, 1863, bl. 291. Tijdens de oprigting der maatschappij, was de Nederlandsche eigen handel en scheepvaart werkelijk gedrukt; vele reederijen, vooral op de Oost Indië, werden gelikwideerd, en de Nederlandsche vlag vertoonde zich bijna niet dan op verjaarde of door den vreemdeling gebouwde bodems, terwijl de aanbouw van schepen, voor de Oost-Indische reizen bestemd, bijna geheel scheen opgehouden te hebben. De uitvoer van voortbrengselen onzer nijverheid bepaalde zich voornamelijk, althans naar Java, bij mondbehoeften en dergelijke voor de Europesche bevolking aldaar geschikt, waarvoor directe retoeren gemaakt werden. Verzendingen van katoenen lijnwaden werden er niet gedaan naar de Indië, en tot eene vermeerdering van debiet van fabrikaten, in concurrentie met het reeds overal gevestigde vertier der voorwerpen van vreemde nijverheid, waren particuliere handelaars, uit den aard der zaak, over het algemeen, weinig genegen. De handel was in Indië bijna uitsluitend in de handen der vreemden overgegaan of werd voor vreemde rekening gedreven. Onze handelsvlag had zich, even als de voortbrengselen onzer nijverheid, in vele van de nieuwe gemeenebesten nog nimmer vertoond. Door herhaalde slagen afgeschr waagde zich de active handel niet meer tot zoodanige proeven, die, in geval van mislukk nieuwe verliezen konden opleveren, welke voor den individuelen koopman, onder min stige handels-omstandigheden, moeijelijk te boven te komen waren, en de Nederlands ondernemingsgeest scheen in groote mate uitgedoofd. *Aanspraak van* G. SCHIMMELPENNIN *president der Nederlandsche Handelmaatschappij*, 1828, bl. 21 en 22.

hem gevestigd. Hij moest iets doen. Gelukkig indien zijne handeling tot keering van een voorbijgaand euvel geen duurzaam kwaad stichte! Hij besloot de Handelmaatschappij op te rigten (1). De buitengewone bijval, welke het plan dezer vereeniging terstond te beurt viel, bewees dat de Koning althans in den geest van het publiek handelde. Het oorspronkelijke fonds der maatschappij was bepaald op 12, hoogstens 24 millioen gulden. Volgens zijne gewoonte, opende WILLEM I de inschrijving en wel voor eene som van 4 millioen. In één dag werd te Amsterdam ingeschreven voor 31,567,500 gulden, te Rotterdam voor 11,185,250 gulden, te Antwerpen voor 14,165,000 gulden, te Brussel voor ruim 7 millioen. Met de belangrijke bijdragen uit Middelburg, Gent en elders beliepen de inschrijvingen, 69,565,250 gulden. Deze onverwachte deelneming deed besluiten, het maatschappelijk kapitaal te bepalen op 37 millioen gulden met inbegrip van de door den Koning gedane inschrijving (2). Zij vond hare gereede verklaring in de verpligting, welke WILLEM I op zich nam, om de deelhebbers een jaarlijkschen interest van $4\frac{1}{2}$ pCt. te verzekeren.

Het spreekt van zelf, dat bij de oprigting eener vereeniging, die met een dergelijk kapitaal hoofdzakelijk handel op Indië zou drijven, de twee rigtingen, die zich

(1) Besluit van 26 maart 1824. Dit besluit en de voornaamste artikelen van overeenkomst, goedgekeurd bij koninklijk besluit van 18 augustus 1824, zijn opgenomen in de verzameling van E. DE WAAL, *Nederlandsch Indië in de Staten Generaal*, I, bl. 104—119.

(2) Zie de voortreffelijke geschiedenis van *de Nederlandsche Handelmaatschappij*, door H. W. TIJDEMAN, bl. 139—141. Het kapitaal der maatschappij werd in 1827 teruggebragt p 24 millioen »daar omstandigheden van verschillenden aard de pogingen der directie hadden »tegengewerkt, om het zooveel grootere kapitaal tot nuttige operatiën aan te wenden." De scheiding van België had eene belangrijke vereenvoudiging der Handelmaatschappij tot gevolg en zou aanvankelijk ook het maatschappelijk kapitaal tot een minimum van 12 millioen hebben doen verminderen, doch werkelijk daalde het nimmer beneden de 23 millioen. Zie bidem, bl. 165, 169. Een der gevolgen van de scheiding voor de maatschappij was het verlaatsen van haren zetel van den Haag naar Amsterdam.

hare heerschappij betwistten, niet werkeloos bleven. De oude voorstanders der voormalige orde van zaken verzuimden niets, om den Koning over te halen aan de Handelmaatschappij uitsluitende voorregten toe te kennen, ten einde haar van lieverlede de plaats te doen innemen van de onder hare schulden en misbruiken bezweken O.-I. Compagnie (1). De vertoogen van mannen als ELOUT en MUNTINGHE hadden een beslissenden invloed. WILLEM I bepaalde nadrukkelijk, dat de maatschappij zich tot den handel en de vrachtvaart, hetzij voor eigen rekening, of in kommissie voor anderen, zou bepalen; dat zij nooit in de zaken van bestuur in de overzeesche bezittingen eenig deel zou verkrijgen, en dat zij, omtrent het voeren van haren handel, in geene andere verhouding tot den staat zou komen, dan waarin elke naamlooze vennootschap volgens de wet geplaatst was. Het zou hare taak zijn, den nationalen handel, de scheepvaart, de visscherijen, den landbouw, de fabriken en trafiken aan te moedigen. Bij voorkeur moest zij gebruik maken van inlandsche fabrikaten, en zich tot het overbrengen van goederen bedienen van Nederlandsche schepen, onder Nederlandsche vlag, en liefst van schepen in Nederland gebouwd. Bijzonder werd haar aanbevolen, de wederkeerige betrekkingen van het moederland tot de Indische bezittingen te bevestigen en uit te breiden, en in haren werkkring op te nemen den handel en de vaart op alle gedeelten van Indië, den theehandel op China en de visscherijen in de Indische zeeën (2).

Deze zuiver afgebakende voorwaarden spaarden de Handelmaatschappij niet voor afkeurende ontboezemingen De voorname tegenwerping putte men uit de vrees, da.

(1) Verg. *Ernstige beschouwing*, bl. 25, en ELOUT, bl. 54 van dit deel.

(2) Zie TIJDEMAN, bl. 136—138.

zij, al werd haar noch voorregt noch monopolie verleend, alleen door de magt van haar vereenigd kapitaal, alle partikuliere handelshuizen zou verpletteren en zij dus, als eene gevaarlijke en overwegende mededingster van den nationalen handelsgeest, juist het tegenovergestelde doel zou bereiken dan dat hetwelk men met hare oprigting beoogde (1).

Ware deze vrees gegrond geweest, de natie zou hare oprigting diep hebben moeten betreuren. Onder hare verschillende standen is er geene wiens behoud zij meer mag verlangen. Uit de hoedanigheden eigen aan den koopman vormt zich de kern der nationale veerkracht. Aan uitgebreide kennis, die tot alle landen der wereld reikt, moet hij gestadige regelmaat, rustelooze werkzaamheid, vooral den alle kwade kansen trotserenden ondernemingsgeest paren. Daar waar velen deze eigenschappen bij den dag ontwikkelen, behoeft het volk niet te vreezen dat het geene bekwame leiders zal vinden. Het was in tijden toen de echte handelsgeest heerschte, dat Nederland zijne magt deed gelden door kloeke en schrandere staatslieden, die nimmer te vergeefs werden gezocht om de nationale belangen te behartigen.

Maar de vrees der tegenstanders der Handelmaatschappij was niet gegrond, de opvatting van haren invloed niet vrij van bekrompenheid. De gevaarlijke mededingers van onze kooplieden waren de zoo veel vermogender handelaren te Londen en New-York, die met grootere kapitalen en krediet-middelen werkten; die, door de omstandigheden begunstigd, hen waren vooruit-

(1) *Ernstige beschouwing* en G. K. VAN HOGENDORP, *Bijdragen tot de huishouding van Staat in het Koningrijk der Nederlanden, verzameld ten dienste der Staten Generaal*, X, bl. 98—109.

gestreefd in den nieuwen handelstroom, en die, zonder het krachtig optreden van eene vereenigde handelsmagt, dreigden hen tot in het Nederlandsch-Indische rijk uit het veld te slaan. De Handelmaatschappij met haar groot kapitaal alleen kon het hoofd bieden aan de mededinging der vreemden; zij alleen kon haar lang genoeg volhouden; zij alleen kon de baan breken, des noods offers brengen, die het partikulier vermogen te boven gingen, en het voetspoor openen waar zich verder de bijzondere ondernemer veilig zou wagen (1).

Werkelijk, had de maatschappij, gedurende de eerste jaren van haar bestaan, onvoordeelige operatiën te torschen. Zij begon naar Oost en West, naar Noord en Zuid, schepen uit te zenden met goederen voor de verschillende markten bevracht. Zij stelde agenten aan te Haïti, Mexico, Vera Cruz, Fernambuco, Lima, Valparaiso, Havanna, Alexandrië en andere plaatsen; maar na korte jaren moest zij deze agentschappen opheffen en den handel met die plaatsen staken. Zij hield gedurende zeven jaren den thee-handel op Canton vol, in weerwil van de belangrijke verliezen welke zij er bij leed. Zij beproefde althans met één schip in 1827 de walvischvangst in de Stille Zuidzee, om tot de overtuiging te komen dat, zonder gelijke opofferingen van landswege als die welke elders werden gedaan, deze tak van nijverheid niet te beoefenen viel (2).

Daarentegen vestigde zij zich duurzaam in den Indischen Archipel. Hare bedrijvigheid omvatte Bengalen en de kust van Coromandel, de golf van Perzië, Siam, Cochinchina, zoowel als Timor en de Molukken. Hare factorij te Batavia, hare agentschappen te Samarang,

(1) Verg. de *Aanspraak van den president*, 1828.
(2) TIJDEMAN, bl. 210—216.

Soerabaja, Anjer en Padang wendden de meeste zorgen aan om het vertier van Nederlandsche producten te verlevendigen en streken, die voor den Nederlandschen handel en nijverheid onvruchtbaar schenen, daaraan dienstbaar te maken (1). Hare werkzaamheid in Indië werd niet onbeduidend gesteund door de regering. De eerste gunst kocht zij in waarheid met een gedeelte van haar kapitaal. Steeds om geld verlegen, nam het goevernement, in 1825, 8 millioen gulden bij de maatschappij op, en verbond het daarvoor het koffie-product der Preanger regentschappen en van de residentiën Buitenzorg en Krawang gedurende twaalf achtereenvolgende jaren (2). Andere voordeeliger overeenkomsten volgden. De maatschappij werd opgedragen, voor een bedrag van 6 millioen gulden koperen duiten aan te munten en naar Indië te vervoeren, de goevernements-passagiers en goederen te transporteren, de benoodigdheden in Indië te leveren en de pensioenen van Indische ambtenaren en militairen in Nederland uit te betalen, alles tegen konsignatie eener geëvenredigde hoeveelheid producten, die zij aan de Nederlandsche markt verkocht en uit de opbrengst waarvan zij zich betaalde (3). Bij

(1) *Aanspraak van den president*, 1828.

(2) Onmiddelijk na de oprigting der Handelmaatschappij, werd aan het Indisch bestuur last gegeven aan haar af te staan eene hoeveelheid van 12,000 pikols Preanger koffie. Het Indisch bestuur was zeer tegen de maatschappij ingenomen en besloot slechts 2000 pikols af te geven. Twee leden van den raad van Indië, de heeren D'OZY en VAN DE GRAAFF, werden deswege ter verantwoording naar Nederland opgeroepen, doch zij vergingen, den 1 maart 1827 met het schip *Java Paket*, in het gezigt der Hollandsche kust. VAN DEVENTER, II, bl. 137. De overeenkomst van 1825 wegens de Preanger koffie werkte aanvankelijk nadeelig voor de maatschappij. Gedurende de eerste jaren nam zij de koffie in tegen *f* 23 per pikol, dat is tegen veel hoogeren prijs dan de marktprijs. Uit den pluk b. v. van 1827 ontving zij 134,000 pikols, tegen ruim 4 gulden per pikol meer dan de destijds op Java betaalde prijzen. In 1831, ten gevolge van de nadere bepaling dat de maatschappij de koffie tegen *f* 13 per pikol zou aannemen, werd het kontract voor de Preanger koffie voor het eerst voordeelig. Zie TIJDEMAN, bl. 202—206 en de *Aanspraken van den president*, 1828—1832.

(3) TIJDEMAN, bl. 207. Duiten-kontract van 5 mei 1825, goederen-kontract van 31 mei 1827, vleesch- en spek-kontract van 30 december 1829, kontract van 4 september 1829 wegens de betaling van pensioenen, verlofstractementen en delegatiën.

een kontract, den 15 november 1826 tusschen de Indische regering en de fáctorij te Batavia gesloten, bekwam zij voor de jaren 1827, 1828 en 1829 het regt om op Java de amfioen te verkoopen (1). In 1827 gunde men haar de levering van goederen voor den handel op Japan. Eindelijk werden door hare tusschenkomst enkele ladingen specerijen van de Molukken naar Nederland geremitteerd en door haar verkocht (2).

Slechts gedeeltelijk dekte de maatschappij hare verliezen uit de voordeelen dezer operatiën. Op het laatst van december 1831 bedroeg haar verlies op de kapitaalrekening *f* 982,897.70 en de schuld aan den Koninggarant *f* 3,680,294, te zamen *f* 4,663,191.70 (3). De in het algemeen voor den handel ongunstige omstandigheden drukten ook op de Handelmaatschappij. Bovendien stelde zij, vaak met groote opoffering, onvermoeide pogingen in het werk om de nijverheid op te beuren en de scheepvaart te bevorderen. Al werden hare ondernemingen niet met voordeel bekroond, toch waren hare pogingen voor scheepvaart en nijverheid belangrijk en bleven de beweging en levendigheid, door hare expeditiën verspreid, voor vele takken van volksvlijt vruchtbaar. Hare uitvrachten beliepen jaarlijks tot 4 millioen en hare retoeren tot 10 millioen en meer. Van hare oprigting af tot ultimo december 1827, gebruikte zij niet minder dan 133 Nederlandsche schepen metende ongeveer 28,000 scheepslasten. Het bouwen

(1) Voor de jaren 1830, 1831 en 1832 werd de pacht vernieuwd onder steeds voor de maatschappij gunstige voorwaarden. Zij betaalde in die jaren eene pachtsom van 3 millioen jaarlijks en moest bovendien uitkeeren al wat zij bij den verkoop van opium meer dan *f* 500,000 verdiende. Van 1832—1841 belastte zich het Indisch bestuur met den verkoop van opium, die door de maatschappij werd geleverd tegen 16 pCt. boven den prijs waarop de opium haar in het entrepôt te staan kwam. TIJDEMAN bl. 209 en opium-kontracten.

(2) TIJDEMAN, bl. 217.

(3) Ibidem, bl. 225.

van schepen op de nationale werven nam eene nieuwe vlucht onder hare krachtdadige, misschien te edelmoedige, bescherming. In 1829 was het getal der door haar gebruikte Nederlandsche schepen reeds geklommen tot 38 bodems metende ruim 8700 lasten. Gemiddeld bevrachtte zij jaarlijks 44 schepen metende ruim 10,000 lasten; zij betaalde aan de reederijen ruim 3 millioen voor vrachten en meer dan 5 ton premiën aan assuradeurs. Zij bevorderde niet minder de katoen-fabriken in de zuidelijke provinciën en andere takken van nationalen landbouw en nijverheid, aan wier producten zij een uitweg in den Indischen Archipel bezorgde. Voorzeker, was de belangrijke wijziging in de handelsbeweging aldaar aan de Handelmaatschappij te danken. In 1825 bedroegen de invoeren van goederen en specie uit verschillende werelddeelen op Java en Madura eene waarde van ruim 14 millioen; zij vermeerderden langzamerhand tot eene waarde van ongeveer 18 millioen in 1828. De onder Nederlandsche vlag ingevoerde goederen die, in 1825, niet meer dan ongeveer 8 millioen beliepen, klommen in 1828 tot een bedrag van nagenoeg 13 millioen. De waarde der in Nederland vervaardigde katoenen lijnwaden, gedurende 1825 ingevoerd, bedroeg slechts *f* 213,061 en nam achtervolgens zoodanig toe, dat zij, voor het in 1828 ingevoerde, de som van bijna 3 millioen bereikte (1). Hoezeer door de aanhoudende daling

(1) De president getuigde, in 1830, dat de Nederlandsche fabrikaten toen bij de Indische bevolking algemeen bekend waren, door haar gewaardeerd en zelfs voorgetrokken werden, doch hij raadde tevens de fabrikanten aan, te trachten om nog goedkooper te produceren, met het oog op de vreemde mededingers, die geen oogenblik in hun ijver verflaauwden om het overwigt, hetwelk eene langdurige ondervinding en zware opofferingen hen deden verkrijgen, te blijven behouden. Tevens deelde hij mede, dat eenige niet ongelukkig geslaagde proeven waren genomen, om de groote hoeveelheid van fabrikaten, welke men gewoon was op Java uit het vaste land van Indië te trekken, door Nederlandsche te doen vervangen. *Aanspraak*, bl. 7.

der prijzen van de koloniale waren, de waarde van de uitvoeren onder Nederlandsche vlag weinig verschilde tusschen 1825 en 1828, had er eene klimmende vermeerdering in de hoeveelheid uitgevoerde producten plaats. In 1825 bedroeg de waarde der uitvoeren onder Nederlandsche vlag 10 millioen en in 1828 bijna 12 millioen. De uitvoer naar de verschillende havens van Nederland, die in 1825 eene waarde van *f* 8,600,000 bereikte, nam in 1828 toe tot een bedrag van *f* 9,398,000. Het getal der Nederlandsche schepen ingeklaard in de verschillende havens van Java en Madura, klom van 45, metende 8,211 lasten, in 1825 tot 78, metende 15,434; in 1828, terwijl het getal Engelsche schepen stationair op gemiddeld 51 en 8500 lasten bleef en de Amerikaansche daalden van 38 schepen en 6400 lasten tot 14 schepen en 200 lasten. Bovendien, klaarden vele vreemde schepen uit naar Nederlandsche havens, zoodat naar Nederland stevenden 57 schepen en 9500 lasten in 1825, en 110 schepen en 22,000 lasten in 1828 (1).

Blijkbaar beantwoordde de Handelmaatschappij, in de eerste jaren van haar bestaan, aan hare roeping. Zij nam het pleit op tegen de vreemde mededinging, nadat de partikuliere kooplieden het op moesten geven. In Indië ontrukte zij den vreemdeling zijne meerderheid en

(1) *Aanspraken van den president.* Uit de *Statistiek* van de BRUYN KOPS blijkt ook, dat het krachtig optreden van de Handelmaatschappij in den Indischen Archipel den Nederlandschen handel in staat stelde, de mededinging met den vreemden vol te houden. Terwijl onder Nederlandsche vlag in 1828 voor eene waarde van bijna 13 millioen op Java en Madura werd aangevoerd, voerden de Engelschen en Amerikanen slechts in ieder voor ongeveer 2 millioen. Van de algemeene uitvoer van ruim 17 millioen, werd vervoerd naar Nederland eene waarde van ruim 9 millioen en onder Nederlandsche vlag ongeveer 12 millioen; naar Engeland slechts eene waarde van *f* 366,000, naar Amerika van *f* 120,880; onder Engelsche vlag ruim 2 milloen, onder Amerikaansche *f* 1,300,000. Onder het totaal van 17 millioen zijn begrepen de uitvoeren naar de Kaap de Goede Hoop, Mauritius en Bourbon, naar de golf van Persie en Arabie, naar Britsch Indië en China, naar Siam, Cochinchina, Japan, Manilla en Nieuw-Holland. Zie de BRUYN KOPS, *Statistiek*, I, bl. 456, 460 en 462, II, bl. 214, 215, 223, 538 en 542.

bezorgde zij het overwigt aan de Nederlandsche vlag. Noch uitsluitend, noch naijverig, baande zij, integendeel, nieuwe wegen voor den bijzonderen handelaar (1). Zij was bestemd de kern te worden van eene groote handelsbeweging, waarin het vereenigde kapitaal, kennis, traditie en de bijzondere ondernemingsgeest elk hunne eigenaardige verdiensten zouden hebben doen gelden (2). Gezamenlijk zouden zij eene voldoende magt hebben ontwikkeld, om een beduidend gewigt in de schaal van den wereldhandel te leggen. Nog enkele jaren van volharding, van naauwlettende spaarzaamheid, en de rijzing der prijzen van de overzeesche waren zou de balans in het voordeel van den Nederlandschen handel hebben doen overslaan. Eenmaal te meer zou het bewijs zijn geleverd, dat op het handelsgebied de Nederlander zich door geen ander volk behoeft te laten voorbijstreven.

Het ter kwader ure op Java ingevoerde kultuurstelsel stuitte den Nederlandschen handel in een zijner belangrijkste perioden. VAN DEN BOSCH, die den tropischen landbouw geen tijd liet, om zich volgens zijne natuurlijke wetten te ontwikkelen, verwarde tevens zoodanig den handel en de Handelmaatschappij in zijne plannen, dat

---

(1) Van den handel in Indië gewagende, zegt de president, dat de gelegenheid om er oordeelige operatiën te doen zeer ruim blijkt te zijn, naar mate de maatschappij hare kennis van Indië vermeerdert en hare takken aldaar uitbreidt, dat het veld der bedrijvigheid nog voor zoo veel uitbreiding vatbaar is, waarop „de partikuliere Nederlandsche handel, *wiens „mededinging voor de algemeene welvaart niet dan nuttig zoude kunnen zijn*, op het voetspoor „der maatschappij, nog zoo veel aanleiding zoude kunnen vinden om met vrucht werkzaam „te zijn." *Aanspraak*, 1828, bl. 25—26.

(2) Het handelsgebied verdeelt zich uit den aard der zaak tusschen het geïsoleerde en het vereenigde vermogen. De bijzondere handelaar zal het in den regel winnen bij ondernemingen die snelle beslissing en uitvoering eischen; eene vereeniging is beter bestand voor ondernemingen welke groote kapitalen en langen tijd vorderen. Beide soorten van ondernemingen vormen den handelstroom. In het eerste geval is het te doen om de eigenschappen van den individuelen koopman, in het tweede komt het vooral op eene goede traditie aan. Overigens zij opgemerkt, dat, bij langdurigen en voorspoedigen handel, zich huizen vormen, die het vermogen bezitten van vereenigde ligchamen en zich als zoodanig kunnen doen gelden.

der prijzen van de koloniale waren, de waarde van de uitvoeren onder Nederlandsche vlag weinig verschilde tusschen 1825 en 1828, had er eene klimmende vermeerdering in de hoeveelheid uitgevoerde producten plaats. In 1825 bedroeg de waarde der uitvoeren onder Nederlandsche vlag 10 millioen en in 1828 bijna 12 millioen. De uitvoer naar de verschillende havens van Nederland, die in 1825 eene waarde van *f* 8,600,000 bereikte, nam in 1828 toe tot een bedrag van *f* 9,398,000. Het getal der Nederlandsche schepen ingeklaard in de verschillende havens van Java en Madura, klom van 45, metende 8,211 lasten, in 1825 tot 78, metende 15,434; in 1828, terwijl het getal Engelsche schepen stationair op gemiddeld 51 en 8500 lasten bleef en de Amerikaansche daalden van 38 schepen en 6400 lasten tot 14 schepen en 200 lasten. Bovendien, klaarden vele vreemde schepen uit naar Nederlandsche havens, zoodat naar Nederland stevenden 57 schepen en 9500 lasten in 1825, en 110 schepen en 22,000 lasten in 1828 (1).

Blijkbaar beantwoordde de Handelmaatschappij, in de eerste jaren van haar bestaan, aan hare roeping. Zij nam het pleit op tegen de vreemde mededinging, nadat de partikuliere kooplieden het op moesten geven. In Indië ontrukte zij den vreemdeling zijne meerderheid en

(1) *Aanspraken van den president.* Uit de *Statistiek* van de BRUYN KOPS blijkt ook, dat het krachtig optreden van de Handelmaatschappij in den Indischen Archipel den Nederlandschen handel in staat stelde, de mededinging met den vreemden vol te houden. Terwijl onder Nederlandsche vlag in 1828 voor eene waarde van bijna 13 millioen op Java en Madura werd aangevoerd, voerden de Engelschen en Amerikanen slechts in ieder voor ongeveer 2 millioen. Van de algemeene uitvoer van ruim 17 millioen, werd vervoerd naar Nederland eene waarde van ruim 9 millioen en onder Nederlandsche vlag ongeveer 12 millioen; naar Engeland slechts eene waarde van *f* 366,000, naar Amerika van *f* 120,880; onder Engelsche vlag ruim 2 milloen, onder Amerikaansche *f* 1,300,000. Onder het totaal van 17 millioen zijn begrepen de uitvoeren naar de Kaap de Goede Hoop, Mauritius en Bourbon, naar de golf van Persie en Arabie, naar Britsch Indië en China, naar Siam, Cochinchina, Japan, Manilla en Nieuw-Holland. Zie de BRUYN KOPS, *Statistiek*, I, bl. 456, 460 en 462, II, bl. 214, 215, 223, 538 en 542.

bezorgde zij het overwigt aan de Nederlandsche vlag. Noch uitsluitend, noch naijverig, baande zij, integendeel, nieuwe wegen voor den bijzonderen handelaar (1). Zij was bestemd de kern te worden van eene groote handelsbeweging, waarin het vereenigde kapitaal, kennis, traditie en de bijzondere ondernemingsgeest elk hunne eigenaardige verdiensten zouden hebben doen gelden (2). Gezamenlijk zouden zij eene voldoende magt hebben ontwikkeld, om een beduidend gewigt in de schaal van den wereldhandel te leggen. Nog enkele jaren van volharding, van naauwlettende spaarzaamheid, en de rijzing der prijzen van de overzeesche waren zou de balans in het voordeel van den Nederlandschen handel hebben doen overslaan. Eenmaal te meer zou het bewijs zijn geleverd, dat op het handelsgebied de Nederlander zich door geen ander volk behoeft te laten voorbijstreven.

Het ter kwader ure op Java ingevoerde kultuurstelsel stuitte den Nederlandschen handel in een zijner belangrijkste perioden. VAN DEN BOSCH, die den tropischen landbouw geen tijd liet, om zich volgens zijne natuurlijke wetten te ontwikkelen, verwarde tevens zoodanig den handel en de Handelmaatschappij in zijne plannen, dat

---

(1) Van den handel in Indië gewagende, zegt de president, dat de gelegenheid om er oordeelige operatiën te doen zeer ruim blijkt te zijn, naar mate de maatschappij hare kennis van Indië vermeerdert en hare takken aldaar uitbreidt, dat het veld der bedrijvigheid nog voor zoo veel uitbreiding vatbaar is, waarop „de partikuliere Nederlandsche handel, *wiens „mededinging voor de algemeene welvaart niet dan nuttig zoude kunnen zijn*, op het voetspoor „der maatschappij, nog zoo veel aanleiding zoude kunnen vinden om met vrucht werkzaam „te zijn." *Aanspraak*, 1828, bl. 25—26.

(2) Het handelsgebied verdeelt zich uit den aard der zaak tusschen het geïsoleerde en het vereenigde vermogen. De bijzondere handelaar zal het in den regel winnen bij ondernemingen die snelle beslissing en uitvoering eischen; eene vereeniging is beter bestand voor ondernemingen welke groote kapitalen en langen tijd vorderen. Beide soorten van ondernemingen vormen den handelstroom. In het eerste geval is het te doen om de eigenschappen van den individuelen koopman, in het tweede komt het vooral op eene goede traditie aan. Overigens zij opgemerkt, dat, bij langdurigen en voorspoedigen handel, zich huizen vormen, die het vermogen bezitten van vereenigde ligchamen en zich als zoodanig kunnen doen gelden.

zij ophielden dien naam waardig te zijn. Het gouvernement, meester van alle artikelen van uitvoer voor de Europesche markt, konsigneerde ze verder, tegen fictieve factuursprijzen, aan de maatschappij, die het Indisch bestuur daarop voorschotten deed voor de koloniale dienst en de remises, om later, nadat de producten in Nederland waren te gelde gemaakt, te worden verrekend (1). De Handelmaatschappij werd op koninklijke wijze voor hare *déchéance* beloond (2). Als trechter, langs

(1) VAN DEN BOSCH sloot het eerste konsignatie-kontract met de factorij te Batavia in augustus 1830. Zie VAN DEVENTER, II, bl. 154. Vervolgens werden de konsignatiekontracten ieder jaar vernieuwd. Bij dat van 1831 konsigneerde VAN DEN BOSCH reeds aan de maatschappij al de koffie, suiker en indigo door het goevernement te ontvangen, en voor eene waarde van *f* 250,000 aan specerijen. In 1832 bestond de konsignatie in de koffie, suiker en indigo, de geheele oogst der specerijen, met uitzondering van de hoeveelheid benoodigd voor de beheeften beoosten de Kaap de Goede Hoop, benevens partijen Banka-tin en Japansch koper. De konsignatiën voor 1833 en 1834 omvatten geen tin noch koper, maar wel de specerijen. — In 1831 werden de volgende prijzen als grondslag van berekening voor de gekonsigneerde producten aangenomen: koffie *f* 15 de pikol, foelie *f* 263 de pikol, noten *f* 144 de pikol, nagelen *f* 42 de pikol, suiker en indigo?; — in 1832, koffie *f* 25 de pikol, suiker *f* 10 de pikol, indigo *f* 2 het pond, foelie per pikol eerste soort *f* 263, tweede soort *f* 130, derde soort *f* 60, notenmuskaat per pikol eerste soort *f* 175, tweede soort *f* 144 derde soort *f* 104, Ambonsche nagelen per pikol *f* 42; — in 1833 de koffie der Preanger *f* 25 de pikol, uit de andere residentiën *f* 33 de pikol, de suiker *f* 14 de pikol, de indigo *f* 2.50 het pond, de prijzen der specerijen als in 1832. — De factorij moest aan order van den goeverneur-generaal wissels afgeven, in 1831, ten bedrage van een millioen; in 1832, ten bedrage van 6 millioen; in 1833, ten bedrage van 8 millioen. De gekonsigneerde producten werden geacht deze sommen te kunnen dekken. De prijzen voor de jaren 1831 en 1832 op Java aangenomen waren geëvenredigd aan de bekende marktprijzen in Nederland; doch toen VAN DEN BOSCH voor 1833 de prijzen stelde op *f* 33 voor de pikol koffie en *f* 14 voor de pikol suiker, wist hij dat de koffie slechts opbragt *f* 27 tot *f* 28 de pikol en de suiker niet meer dan *f* 10 tot *f* 11 de pikol. Dit was dus weêr anticiperen op mogelijke rijzing der marktprijzen. Zie MERKUS, *Kort overzigt der financiële resultaten van het stelsel van kultures onder den goeverneur-generaal* VAN DEN BOSCH, bl. 16.

(2) In 1831 mogt de maatschappij in rekening brengen wegens onkosten van overvoer en verkoop van de aan haar gekonsigneerde producten: koffie *f* 8.75 per pikol, foelie *f* 35 per pikol, noten *f* 20 per pikol en nagelen *f* 12 per pikol. Reeds in 1832 werd overeengekomen, dat de verzending zou geschieden voor rekening van het goevernement en dat aan de factorij zou betaald worden 6 pCt., en aan de maatschappij in Nederland 5 pCt., te zamen 11 pCt. kommissie. De factorij berekende bovendien wisselkoers en renten, waarmede zij tonnen gouds verdiende ofschoon de overmaking van fondsen ter betaling der wissels niet uit het kapitaal der maatschappij, maar uit dat van het goevernement geschiedde, door het konsigneren van producten en dus gehee. buiten bemoeijenis en risiko der maatschappij. Ibidem, bl. 15. MERKUS trek dan ook te regt de slotsom (bl. 19), dat men hetgeen in suiker en indigo werd geremitteerd

welken de op Java gemonopoliseerde producten hunne eindbestemming bereikten, werd haar finantiële toestand ieder jaar voordeeliger (1). Doch van af het eerste konsignatie-kontract, dat zij met den alvermogenden monopolist van Indië sloot, was haren werkkring niet meer die eener handelsvereeniging. Zij had niets meer te bestuderen en te overleggen, niets meer te ondernemen of te wagen. Een bloot kommissie-huis, had zij slechts haar kapitaal voor te schieten, de producten van het goevernement te verschepen en te verkoopen en haar loon te ontvangen. Al slapende den weg eener eentoonige roetine volgende, behoefde zij zich niet meer te bekreunen om handelskennis en handelsberekeningen. Weleer een leerrijk voorbeeld voor den bijzonderen koopman, — eene voorgangster op het onbekende terrein waarop hij zich niet durfde begeven, werd zij de zinkput van den Nederlandschen handelsgeest, waaraan zich niemand meer spiegelde, maar die gestadig ergernis baarde bij hen, die het oude vaderlandsche bedrijf nog in eere hielden.

---

oneindig voordeeliger in geld had kunnen overmaken, en dat dus niet alleen de Indische huishouding door de uitbreiding der kultuur van die artikelen had geleden, maar niet minder het moederland, hetwelk zonder de producten meer zou hebben ontvangen.

(1) De hoogste koersen van den beursprijs der aandeelen Handelmaatschappij waren in 1824, 115; in 1825, 104½; 1826, 92½; 1827, 90½; 1828, 90½; 1829, 90½; 1830, 95½; 1831, 80½; 1832, 88; 1833, 98½; 1834, 103½. TIJDEMAN, bl. 390.

HOOFDSTUK IV.

VAN DEN BOSCH IN NEDERLAND.

De Belgische omwenteling. — Pogingen cm door geweld de zuidelijke gewesten te herwinnen. — Nationale geestdrift. — Zij verflaauwt merkbaar na de inneming der citadel van Antwerpen. — Leeningen en belastingen. — Uitputting. — Radeloosheid van WILLEM I. — Reden zijner aarzelingen. — Hij is eindelijk gedrongen om toe te geven. — VAN DEN BOSCH's terugkeer in het moederland. Hij maakt zich sterk den Koning de noodige geldsommen te bezorgen om te kunnen volharden. — De middelen die hij te baat neemt. — De konsignatie-kontracten met de Handelmaatschappij. — Bederf van het Indische muntwezen. — De leeningen op den beweerden voorspoed der Indische bezittingen. — De kultures van 1834 tot 1839. — Indigo. Suiker. Koffie. Thee. Kochenille. Kaneel. Tabak. Zijde. Peper. Katoen. — Krisis op Java. — Gedwongen likwidatie met de Handelmaatschappij. — Ontwerp-leening van 56 millioen. — Val van VAN DEN BOSCH. — Abdikatie van WILLEM I.

Beslissende gebeurtenissen hadden het moederland tot in zijne grondzuilen geschokt gedurende de invoering van het kultuurstelsel op Java. Door eene belangrijke koncessie aan de kerkelijke partij, het loslaten van het verpligtend wijsgeerig onderwijs voor de jeugdige roomsche geestelijken (1), aan den eenen kant, en de strenge

(1) Bij besluit van 14 junij 1825, *Staatsbl.* no. 56, werd bepaald, dat de roomsch-katholieke jongelingen, die zich voor den geestelijken stand bestemden, hunne opleiding zouden ontvangen aan het bij dat besluit opgerigte Collegium philosophicum, hetwelk aan de hoogeschool te Leuven werd toegevoegd. Bestendig protesteerde de roomsche geestelijkheid tegen deze inrigting, tot dat, bij besluit van 20 junij 1829, *Staatsbl.* no. 49, de bijwoning der lessen aldaar facultatief werd verklaard en, bij een besluit van denzelfden dag, *Staatsbl.* no. 50, werd bepaald, dat in de bisschoppelijke seminariën jongelingen mogten opgenomen worden, die elders hunne voorbereidende studiën hadden volbragt.

beteugeling der drukpers, aan den anderen (1), dacht de koninklijke regering de oppositie in het Zuiden voor goed gebroken te hebben. Doch, op het oogenblik dat WILLEM I zich meester waande van den staatkundigen toestand, brak te Brussel en in verschillende andere belgische steden een opstand los, die al dadelijk het Zuiden van de noordelijke provinciën scheurde. Concessiën en gestrengheid hadden eene tegenovergestelde uitkomst, dan die welke hij verwachtte: zij bragten eene zamenspanning te weeg tusschen de kerkelijken en de liberalen, waaruit de september-omwenteling in 1830 broeide.

Aanvankelijk beheerscht door de illusie zijner populariteit, wilde de Koning niet aan den opstand gelooven. Nadat hij de feiten niet meer kon loochenen, voerde de teleurstelling hem tot indrukwekkende, doch niet zeer staatkundige maatregelen. De vete van Noord tegen Zuid werd aangevuurd; de opstandelingen werden voorgesteld, niet als verdwaalde landgenooten, maar als onverlaten vijanden, die door alle middelen moesten ten onder worden gebragt. Terwijl 's Konings doel uitsluitend was: de terugkeer der zuidelijke gewesten onder zijn scepter, moesten zijne gramstorige daden blijkbaar elke vereeniging onmogelijk maken (2).

---

(1) Zie de wetten van 16 mei 1829, *Staatsbl.* no. 34, tot aanvulling van eenige gapingen in het wetboek van strafregt, met betrekking tot de misdrijven van beleediging, laster, hoon of opruijingen, door de pers, door middel van plakschriften en aanspraken in het openbaar begaan; — en van 1 junij 1830, *Staatsbl.* no. 15, tot strengere beteugeling van hoon en laster en andere vergrijpen tegen het openbaar gezag en de algemeene rust.

(2) Proclamatie van 5 september 1830, *Staatsbl.* no. 58. Besluit van 4 october 1830, *Staatsbl.* no. 61, mobielverklaring van een gedeelte der dienstdoende schutterijen. Proclamatie van 5 october 1830, *Staatsbl.* no. 62, voor eene algemeene vrijwillige wapening. Besluiten van 9 october en van 2 november 1830, *Staatsbl.* nos. 66 en 74, toezigt op reizende personen. Besluit van 11 october 1830, *Staatsbl.* no. 69, voorbereiding eener eventuele oproeping van den landstorm. Besluit van 11 october 1830, *Staatsbl.* no. 70, en de telken jare tot 1838 vernieuwde wetten van 3 november en 1 december 1830, *Staatsbl.* nos. 75 en 86, ter beten-

Trouwens, zij was niet meer te verkrijgen door overreding. WILLEM I beproefde haar door geweld. Hij werd gesteund door het Nederlandsche volk, hetwelk de Belgische omwenteling beschouwde als eene beleediging, zoowel het Noorden als den vorst aangedaan. Op zijne roepstem schaarde het zich als één man om hem. In de eerste dagen, waren vorst en volk volkomen eenstemmig. Geene offers schenen te zwaar. Men achtte de nationale eer gehoond; men wilde haar, vóór alles, gewroken hebben (1). Maar, niet alleen bij het volk, vond WILLEM I steun voor zijne coërcitieve maatregelen tegen België. Hij had de sympathie van de destijds nog vrij invloedrijke legitimistische partij in Europa. Behalve in Frankrijk, waar pas de leer der volkssoevereiniteit weder werd toegepast, en in Engeland, dat alle draden zijner politiek in werking bragt om eenen algemeenen oorlog te voorkomen, waren de hoven in alle andere landen min of meer met den Koning en tegen zijne revolutionaire onderdanen ingenomen. Hij werd vooral aangemoedigd door

geling van schadelijke woelingen en bedrijven van kwalijk gezinden. Besluiten van 15 en 28 october 1830, *Staatsbl.* nos. 71 en 73, waarbij de douanen werden verlegd tusschen de in opstand zijnde en de getrouw gebleven gewesten, alle aanvoer uit de eersten in de laatsten van wijn, bier, azijn, gedisteleerd, zout, suiker, vleesch of spek werd aangemerkt als te geschieden van buiten 's lands, en niet alleen het vervoeren van het Noorden naar het Zuiden van buskruid en ander oorlogstuig, maar zelfs van granen, zout en andere levensmiddelen werd verboden. Het daarop volgende besluit van 20 november 1830, *Staatsbl.* no. 80, tot verbod van allen aanvoer van goederen uit of naar de in opstand zijnde gedeelten des Rijks. Besluit van 7 november 1830, *Staatsbl.* no. 76, waarbij de kust behoorende tot de provincie Westvlaanderen, alsmede de havens van Antwerpen en Gent, in staat van blokkade werden verklaard.

(1) Naauwelijks werd het zoo onvergetelijke *ute wapen, te wapen!*" gehoord, of, ziet daar, ouderdom en jeugd vlogen, als om strijd, vrijwillig naar de grenzen; meer en min gegoeden tastten tot in het diepste der beurze, en ieder was gereed om leger en vloot van wapenen, kleeding, verkwikking te voorzien, en zóó tot verdediging van vorst en vaderland — zoo immer, thans één onder ons — bij te dragen. Elke stad, elk dorp, elk gehucht, elk huisgezin, ieder persoon bijna, was in beweging, om van zijne liefde tot beide te doen blijken. DORPER, *De voordeelen van den belgischen opstand voor Holland en zijnen Koning*, bl. 10—11.

Rusland, dat, wel is waar, met de andere mogendheden, openlijk België erkende, doch bedektelijk WILLEM I aanspoorde tot gewelddadige verovering der Belgische provinciën, in de hoop dat de overwinningen van den prins van Oranje de beslissingen der Londensche conferentie zouden verijdelen (1).

De tiendaagsche veldtogt deed de militaire talenten van den prins op nieuw schitteren. Hij gaf aan het nationaal eergevoel alle voldoening. Hij schonk den Koning de steeds begeerlijke positie van den overwinnaar, aan wien men geene gunstige vredesvoorwaarden kon ontzeggen. Doch WILLEM I verlangde niet den vrede, maar België. , Staatkundig ging de vrucht verloren van het vergoten bloed. De mogendheden sloten zich naauwer aan elkander. Zij erkenden op nieuw, bij het zoogenaamde verdrag der vier-en-twintig artikelen, het zelfstandig bestaan van België, en drongen bij WILLEM I aan om zich aan het voortaan onvermijdelijke noodlot te onderwerpen. Ook Rusland trachtte den Koning nu vertrouwelijk te bewegen toe te geven (2). Doch hij bleef onverzettelijk en hij aarzelde niet, het pleit zelfs tegen geheel Europa op te nemen, toen een

---

(1) SYRTEMA DE GROVESTINS, *la Conférence de Londres et* GUILLAUME I. „Il fut „encouragé surtout par le cabinet de Saint-Petersbourg qui jouait un double jeu, applaudissant „en secret à la levée de boucliers du roi GUILLAUME en 1831, au moment où son représen„tant à la conférence venait de signer le traité des dix-huit articles et de reconnaître le roi „LÉOPOLD. Du reste, le cabinet russe, en se prêtant à la signature des protocoles du 20 „décembre 1830 et du 19 février 1831, avait cédé à la nécessité du moment. Il fallait alors „dompter l'insurrection polonaise, et il était à craindre qu'elle ne trouvât de l'appui, si la „guerre éclatait dans l'occident de l'Europe à l'occasion de la question hollando-belge; mais en „août 1831, la Russie était rassurée, les troupes impériales étaient à la veille de rentrer „dans Varsovie pour y faire *régner l'ordre*. Dès lors, il n'est pas étonnant que l'empereur „NICOLAS changeât de langage, et, s'il ne pouvait honorablement revenir tout haut sur le „protocoles signés par ses plénipotentiaires, il crut pouvoir encourager sous main les dispo„sitions belliqueuses du cabinet de La Haye, dans l'espoir que les succès militaires de son „beau-frère le prince d'Orange viendraient mettre à néant les décisions de la conférence." Pag. 29.

(2) Zie GROVESTINS, bl. 60—65, over de zending van graaf ORLOFF.

Fransch legerkorps aanrukte om, overeenkomstig de beslissing der Londensche conferentie, de citadel van Antwerpen te nemen en aan de Belgen over te geven.

De vruchtelooze doch roemrijke verdediging der citadel werd nog door luide toejuichingen begroet; maar de geestdrift was destijds reeds niet meer algemeen. Het nadenkend deel der natie, in Nederland betrekkelijk talrijk, betreurde een strijd buiten alle verhouding, en die op eene nadeelige en ongewisse uitkomst moest uitloopen. De regering kon het niet onbekend zijn. Zij bezat een niet te mistrouwen maatstaf: de geldopnemingen. Hoe netelig de Belgische omwenteling ook voor haar moest wezen uit een financieel oogpunt, kwam zij toch dadelijk gereed om aan de eerste moeijelijkheden het hoofd te bieden. De Nederlandsche bank bezorgde haar terstond 20 millioen. Zij verkreeg zonder moeite een nagenoeg gelijk bedrag aan schatkistbilletten en aan vrijwillige anticipatiën op de directe belastingen (1). In april 1831, meende zij nog 42 millioen te kunnen opnemen, doch zij slaagde niet, in weêrwil van de beloofde 6 pCt. rente en de verzekering, dat die leening de »trouwe onderdanen moest vrijwaren tegen de be»lastingen of gedwongen geldleeningen, tot welke de »regering anders, haar ondanks, zich genoodzaakt zou »zien te moeten overgaan (2)." Van daar de uitschrijving, twee maanden later, eener vrijwillige leening van 23 millioen, liefst van 38 millioen, met de bedreiging, dat als die ook mislukte, er eene verpligte leening zou

(1) Besluit van 10 october 1830, *Stbl.* no. 67, houdende magtiging op den minister van financiën, tot het doen eener beleening bij de Nederlandsche bank van 20 millioen; wet van 22 november 1830, *Stbl.* no 81, tot eene betaling bij wege van leening in evenredigheid der directe belastingen en tot het daarstellen van schatkist-billetten (14 millioen tegen 5 pCt.); wet van 2 april 1831, *Stbl.* no. 8, tot vaststelling van eene betaling bij voorschot op de personele belasting.

(2) Wet van 13 april 1831, *Stbl.* no. 9.

plaats hebben (1). Bij de twee daarop volgende groote zoogenaamde vrijwillige leeningen van 138 millioen en *f* 93,500,000, uitgeschreven in januarij en november 1832, preciseerde de regering zelfs den aard der maatregelen, eventueel tegen de onwillige geldschieters te nemen. Zij verkondigde openbaar, dat eene belasting op de bezittingen en inkomsten, bij wijze van *don gratuit*, het meest gepast middel was voorgekomen, tot dekking der buitengewone staatsbehoeften, maar dat men eerst zou beproeven door middel van vrijwillige leeningen onder genot van rente het doel te bereiken (2).

Niet alleen de onder schoonklinkende benamingen verborgen gedwongen leeningen, maar de opvoering en de invoering van nieuwe belastingen, koelde van lieverlede de geestdrift der Nederlandsche natie voor den reuzenstrijd, dien WILLEM I met zulke ongelijke kansen doordreef. In den loop van 1832 werden de bestaande accijnsen op het zout, de suiker, het gedisteleerd, het geslagt, het regt van patent, zoo het heette, verbeterd, en werd de accijns op de zeep ingevoerd (3). In 1833 herzag men de personele belasting en den accijns op de suiker; de accijns op het gemaal werd weder ingevoerd en accijnsen op den turf en de steenkolen uitgeschreven (4). Op de voordragt van de permanente commissie uit het Amortisatie Sijndikaat,

---

(1) Wet van 28 junij 1831, *Stbl.* no. 20.

(2) Wetten van 6 januarij en 22 november 1832, *Stbl.* nos. 9 en 54. Deze sommen moesten dienen, behalve ter bestrijding van de oorlogskosten, tot intrekking der schatkistbilletten en obligatiën rentende 5 pCt., uitgegeven ingevolge de wet van 22 november 1830, en der recepissen en obligatiën ad 6 pCt. uit de wetten van 13 april en 28 junij 1831.

(3) Wetten van 2 januarij, *Stbl.* nos. 2, 3, 4 en 5, en van 4 mei en 16 junij 1832, *Stbl.* nos. 13 en 30.

(4) Wetten van 29 maart, *Stbl.* nos. 3 en 4, en van 23 en 26 december 1833, *Stbl.* nos. 71, 72 en 73.

trachtte men zelfs, door eene nieuwe regeling der tollen op 's rijks groote wegen, geld te maken (1).

In alle hare levensbronnen gedurende vier achtereenvolgende jaren getroffen; geroepen tot militaire en schutterij-diensten buiten verhouding tot hare getalsterkte (2); meer en meer tot het besef gekomen, dat het voortzetten van den strijd niet alleen doelloos was, maar haar met eene steeds nootlottiger toekomst bedreigde — was de natie teruggekeerd tot het vroeger, niet minder door de noordelijke ingezetenen dan door de zuidelijken geliefkoosde, denkbeeld eener algeheele scheiding van België en Nederland. Dit denkbeeld werd nooit geheel opgegeven. Te midden der hevigste opgewondenheid, gaf het zich lucht in welsprekende bewoordingen (3). Na den val der citadel van Antwerpen drong

---

(1) Besluit van 29 october 1833, *Stbl.* no. 59.

(2) Toen Engelsche en Fransche oorlogschepen op de Hollandsche kusten verschenen en het leger van GERARD België binnenrukte, werd, bij besluit van 23 november 1832, *Stbl.* no. 55, de landstorm opgeroepen en moesten alle mannen van 19 tot 50 jaren de wapenen aangorden. De regering vroeg tot vrijwilligers personen die beneden en boven dien leeftijd waren. De bevolking der getrouw gebleven gewesten bedroeg niet meer dan 2,400,000 zielen. Er was bestendig een leger op de been van ongeveer 100,000 man. De millioenen, zoo moeijelijk te bekomen, smolten als sneeuw voor de zon. Bij de wet van 4 december 1830, *Staatsblad* no. 87, werd de begrooting van oorlog plotseling verhoogd met *f* 11,352,400. De gewone begrootingen bedroegen: voor 1831, *f* 40,750,000; voor 1832, *f* 48,693,643.43; voor 1833, *f* 49,385,849.26, voor 1834, *f* 53,892,828.58, behalve telken jare *f* 500,000 voor onvoorziene uitgaven. Voor buitengewone uitgaven werden bestemd in 1831, *f* 46,600,000 (justitie *f* 230,000, binnenlandsche zaken *f* 300,000, marine *f* 700,000, financiën *f* 14,000,000, oorlog *f* 28,000,000, waterstaat, nijverheid en koloniën, *f* 3,300,000); in 1832, *f* 62,000,436.68 (waarvan voor oorlog alleen ruim 42 millioen); in 1833, *f* 44,242,262.96. Zie de wetten van 13 junij 1831 *Stbl.* no. 16, van 29 december 1831, *Stbl.* no. 38, van 4 januarij 1832, no. 7, van 1 november 1832, *Stbl.* no. 47, van 14 junij 1832, *Stbl.* no 19, van 22 november 1832, *Stbl.* no. 53 van 14 junij en 21 december 1833, *Stbl.* nos. 27 en 67, en van 29 december 1832, *Stbl.* no. 61, tot vaststelling der gewone begrootingen en ter voorziening in de uitgaven die het gevolg kunnen zijn van den voortdurenden staat van oorlog.

(3) In eene, den 8 september 1830, door Mr. S. P. LIPMAN, advokaat te Amsterdam, uitgegeven brochure: *De scheiding van België in derzelver gevolgen getoetst*, komen de volgende treffende zinsneden voor:

»Thans zijn wij nog in staat de voorwaarden eener geheele afscheiding te regelen, ons voor schokken te bewaren, welke uit eene gedeeltelijke splitsing ons dreigen. Rigten wij geen

Toen VAN DEN BOSCH uit Indië in het moederland terugkeerde, verkeerde de Koning in volslagen radeloosheid. WILLEM I had het geweld beproefd, en het geweld had tegen hem uitspraak gedaan; hij had alle draden der diplomatie in beweging gebragt, en zij waren in zijne handen gebroken; hij had het nationale vermogen tot in zijne donkere schuilhoeken aangesproken, en het bleek zijn laatste woord gezegd te hebben; hij had het Nederlandsch-Indische rijk, dat de natie in vertrouwen aan zijn beleid en zijne welwillende zorgen toevertrouwde, weerloos overgeleverd aan toomelooze plannenmakerij, en de enkele millioenen die de koloniale remises hadden afgeworpen telden als een droppel water in de zee der nationale schulden en uitgaven. Hoezeer door den strijd verhard, voelde hij dat hij moest toegeven.

VAN DEN BOSCH kwam nog tijdig genoeg in Nederland aan, om den Koning te weêrhouden het voor hem gevoelige, doch wijze en populaire, besluit te nemen van opregten vrede met België te sluiten. Vorstenvleijer boven alles, streelde hij 's Konings zwak en, nu stouter dan vóór zes jaren te Brussel, voorspelde hij wonderen van het ingevoerde kultuurstelsel. Als goeverneur-generaal en kommissaris-generaal had hij op Java een ware goudmijn geopend. Als minister van koloniën, in wien voortaan de absolute magt om naar goedvinden over Indië te beschikken moest worden overgebragt, zou hij die goudmijn zoo ruim doen vloeijen, dat de Koning in zijn weêrstand tegen de uitspraken der Europesche mogendheden en de vurige wenschen van zijn volk onbepaald kon blijven volharden.

Op het laatst van mei 1834 benoemd tot ministe van koloniën, begon VAN DEN BOSCH dadelijk uit he kultuurstelsel geld te slaan, met dezelfde driftige over

ijling die hij had vertoond bij de invoering van het stelsel. Drie verschillende middelen nam hij daarvoor te baat: de konsignatie-kontracten met de Handelmaatschappij, het muntstelsel en de leeningen op de overzeesche bezittingen.

Volgens het laatstelijk door hem op ultimo december 1833 in Indië met de factorij gesloten kontract, moest het goevernement uit den oogst van 1834 aan de Handelmaatschappij konsigneren: 150,000 pikols suiker, 175,000 pikols koffie, 250,000 Amsterdamsche ponden indigo en de specerijen, tegen eene maandelijksche wisselafgifte gezamenlijk van 9 millioen (1). In october 1834, was hij reeds met de maatschappij overeengekomen, om voor dat en het volgende jaar de konsignatie te verhoogen tot telkens 225,000 pikols koffie, 225,000 pikols suiker en 500,000 ponden indigo alsmede de specerijen. Tegen deze verhoogde konsignatie, nam de maatschappij aan, maandelijks, te beginnen met 1 julij 1834, één millioen gulden te betalen aan het departement van koloniën (2). Het volgende jaar werd de konsignatie uit den oogst van 1836 opgevoerd tot 370,000 pikols koffie, 250,000 pikols suiker en 500,000 ponden indigo, en de maatschappij door VAN DEN BOSCH gedrongen, om, op de te leveren producten, gedurende de eerste zes maanden, maandelijks één, en, gedurende de tweede halfjaarlijksche termijn, maandelijks twee millioen aan het

(1) De fictive prijzen dezer producten berekend naar de cijfers, op pagina 184 van dit deel, voor 1833 opgegeven.

(2) De wissels ad *f* 9,000,000 door de factorij af te geven, krachtens het in Indie geloten konsignatie-kontract van 31 december 1833, werden in mindering van deze sommen gebragt. — Bij het konsignatie-kontract van october 1834 werd de verrekening weder anders ingerigt. De maatschappij mogt alle kosten in Indië en in Nederland voor het vervoer en te gelde maken in rekening aan het goevernement brengen; zij genoot verder eene provisie van 5 pCt. en hare agenten in Nederland en hare factorij te Batavia ieder 1 pCt. Zij bekende bovendien 5 pCt. voor hare voorschotten op de te ontvangen producten.

ministerie van koloniën voor te schieten (1). De maatschappij trad huiverende tot die voorwaarden toe. Zoolang de operatie gedekt werd door de aan haar gekonsigneerde producten en zij die uit haar kapitaal kon bestrijden, vond zij eene veilige vergoeding in de hooge kommissie- en andere loonen welke de regering haar uitkeerde. Nu de eischen van VAN DEN BOSCH hare geldmagt overschreden en de waarde der producten beneden hare voorschotten bleef, werd zij verpligt, zelve geld op te nemen om geld aan het ministerie te kunnen voorschieten. Zij wilde gedekt zijn tegen mogelijke verliezen,

(1) De overvoer en de verkoop der producten op de Nederlandsche markt had echter ten gevolge, dat de opbrengst daarvan niet meer kon genoten worden in hetzelfde jaar waarin zij werden geoogst. Niet dan na afloop van den oogst konden de producten worden verzonden; de overvoer veroorzaakte langdurig oponthoud; dan moesten de goederen nog verkocht en het provenu naar Java overgezonden worden. Tot een en ander werd 1 à 2½ jaar gevorderd. Inmiddels moest in de behoefte van Java worden voorzien. Behalve voor den aankoop der producten, het doen van voorschotten aan de planters en fabrikanten, het daarstellen van fabriken, enz. was er voor de burgerlijke dienst en voor de verdediging van Java veel geld noodig. Met de factorij en later met de directie der Handelmaatschappij werd overeengekomen, dat zij de Indische producten met Nederlandsche schepen naar het moederland zou overvoeren, die aldaar doen verkoopen en aan Java de noodige gelden voor de dienst aldaar vereischt zou toevoeren. Die gelden zouden tegelijk bij de ontvangst der producten worden gestort, voor zoover die voor de behoeften in Indië noodig waren; terwijl het overige aan het departement van kolonien alhier werd uitgekeerd. Dit systeem werd het konsignatiestelsel genoemd. Naarmate nu telken jare de hoeveelheid der aan te voeren producten vermeerderde, groeide ook de schuld van het goevernement jegens de Handelmaatschappij aan. Uit de Indische begrooting werd telkens het waarschijnlijk bedrag der producten voor het volgende jaar berekend en dit bedrag, somtijds meer dan dat, door de maatschappij voorgeschoten. Meermalen echter gebeurde het dat de producten bij verkoop de som niet opbragten op welke zij voorloopig waren geschat... Met het einde van het jaar werd de rekening tusschen het departement van koloniën en de Handelmaatschappij opgemaakt en moest het departement daarbij voorkomen als belast met alle geldswaarden naar Indië gezonden en aan hetzelve uitbetaald, en daarentegen bij de boeken der maatschappij gekrediteerd staan voor alle producten aan hare factorij afgegeven voor zoo ver de bescheiden daarvan waren ingekomen. Die schuld moest het volgende jaar verminderen met alle de producten in den loop van hetzelve verkocht. Daar echter het te gelde maken van den oogst van eenig jaar 1½ à 2 jaar vorderde, moes het eerstvolgende jaar altijd nog eene som te verevenen opleveren, welke som wederom moes worden vermeerderd met de gelden en goederen in den loop van hetzelve uitgezonden of hie betaald, zoodat steeds eene doorloopende rekening tusschen het departement van koloniën ei de Handelmaatschappij bleef bestaan. TIJDEMAN, *de Nederlandsche Handelmaatschappij*, bl. 273—275.

zoodat VAN DEN BOSCH haar namens de regering eene rente van 5 pCt. moest garanderen, behalve de gewone voordeelen uit de konsignatie (1). Nog huiveriger trad de maatschappij toe tot de volgende overeenkomst, waarbij aan haar uit den oogst van 1837, 450,000 pikols koffie, 320,000 pikols suiker, 700,000 ponden indigo en de specerijen werden gekonsigneerd, onder verpligting om, met inbegrip der 6 millioen, die zij nog ingevolge het vorige kontract moest betalen, in de eerste zes maanden van 1837, achtervolgens aan koloniën, tot ultimo december van dat jaar, 22 millioen uit te keeren. Onder nieuwe waarborgen, die haar tegen elke risico beveiligden, besloot zij tot eene tweede leening, om aan deze verhoogde verpligting jegens het goevernement te kunnen voldoen (2). In december van dat jaar, konsigneerde VAN DEN BOSCH alle uit den oogst van 1838 aan het goevernement op Java te leveren producten,

(1) In 1835 werd op nieuw overeengekomen, dat de maatschappij voor vracht of transport of alle andere onkosten daarop vallende, de premie van assurantie uitgezonderd, in rekening mogt brengen, voor: koffie *f* 8.50 per pikol, suiker *f* 7.75 per pikol, indigo *f* 16 per 100 Amst. pond, foelie *f* 18 per pikol, noten-muskaat *f* 18 per pikol, nagelen *f* 12 per pikol; en 5 pCt. kommissieloon. Bovendien moest door het bestuur in Indië aan de factorij worden voldaan: *f* 1.25 per pikol koffie, 50 centen per pikol suiker, *f* 4 per 100 Amst. ponden indigo, *f* 5 per pikol foelie, *f* 4 per pikol notenmuskaat en *f* 3 per pikol nagelen. — In 1838 werden de cijfers der onkosten verminderd: voor de koffie tot *f* 8.01 per pikol, voor de suiker tot *f* 6.88 per pikol, voor de indigo *f* 18.19 per pikol; voor de specerijen in eerste, tweede en derde soort van *f* 18 tot *f* 9. Aan de factorij 96 centen per pikol koffie, 34 centen per pikol suiker, *f* 5.52 per pikol indigo, de specerijen van *f* 6.04 tot *f* 1.48. Het kommissieloon werd tevens op 4 pCt. gebragt, het delcredere daaronder begrepen. Voor tin werden steeds de werkelijke kosten van overvoer betaald.

(2) Het kapitaal der Handelmaatschappij, dat in 1833 op 23 millioen was teruggebragt, was echter niet voldoende om met de voorschotten aan de regering voort te blijven gaan. Alzoo werd den 4 mei 1835, ingevolge besluit van de algemeene vergadering van stemgeregtigde deelhebbers van den 8 april 1835 en goedgekeurd bij koninklijk besluit van 3 mei van dat jaar, door de directie der Handelmaatschappij eene leening uitgeschreven van 10 millioen gulden, die den 20 maart 1837 door een dergelijke van 13 millioen werd gevolgd. Beide leeningen hadden plaats *à pari* tegen eene vaste rente van 4½ pCt... Het ware doel dier geldleeningen werd aan de stemgeregtigde deelhebbers niet bekend gemaakt, die van deze en andere finantiele betrekkingen tusschen de regering en de maatschappij grootendeels onkundig bleven. TIJDEMAN, de *Nederlandsche Handelmaatschappij*, bl. 276.

koffie, suiker, indigo, de specerijen uit de Molukken, thee, tabak, kochenille, zijde enz., ten einde de maatschappij eenigszins gerust te stellen omtrent het, reeds tot een bedrag van vele millioenen, bij haar ontstane te kort en om van haar te bekomen, van ultimo maart tot ultimo december 1838, eene som van 11 millioen. In october 1838 verbond de minister reeds weder 580,000 pikols koffie, 400,000 pikols suiker, 900,000 ponden indigo, de specerijen en al de thee, tabak, kochenille, kaneel en zijde van den oogst van 1839, om een voorschot van 14 millioen magtig te worden. Doch, de maatschappij, die overigens op hare voorschotten woekerwinst maakte, werd een bestendig lastiger krediteur, naarmate zij het goevernement voor hoogere sommen moest debiteren, en zij noopte VAN DEN BOSCH de geheele regering van den Koning aansprakelijk te stellen voor de teruggave der op de producten ontvangen sommen. Op het laatst van 1839, kon hij het niet meer tot een definitief konsignatie-kontract brengen. Voorloopig verpandde hij de geheele oogst van 1840 en het Banka tin. De maatschappij wilde daarop nog wel een voorschot doen van 3 millioen, maar zij stond vóór alles op eene afrekening, die VAN DEN BOSCH steeds had verschoven, doch niet meer bij magte was langer uit te stellen.

Te gelijker tijd dat VAN DEN BOSCH in Nederland, op onderpand der producten, vóór nog dat zij op Java geplant en geoogst waren, zich geld van en door de Handelmaatschappij wist te verschaffen, vertoonde hij de kunst om geld uit geld te slaan. Hij had bestendig alle ekonomische waarheden gelochend. Hij bestreed ze hardnekkig, waar het landbouw, nijverheid, handel gold. Hij was konsekwent. Waar het betrof het muntstelsel, luisterde hij liever naar verleidelijke drogredenen, dan

naar de strenge doch juiste uitspraken der wetenschap. Misschien was in zijn tijd de overtuiging niet algemeen doorgedrongen, dat de munt, geslagen uit metalen die in den handel voorkomen, hare intrinsieke waarde als handelsartikel bestendig bewaart, doch tevens functie doet als maat van de waarde van alle andere handelsartikelen. Omtrent de meest begeerde metalen voor de cirkulatie bestond geen twijfel. Sedert onheugelijke tijden hadden de volken uit alle landen een zoo onweêrstaanbare voorkeur gegeven aan gouden en zilveren munt, dat de wet zich als van zelf in de practijk drong, om niemand te verpligten op elke betaling meer dan een zeer gering gedeelte in koperen munt te ontvangen. Zelfs de O.-I. Compagnie bragt hulde aan die wet, toen zij, in 1644, bij het in omloop brengen op Java van gemunt koper, de bepaling maakte, dat niemand zou gehouden zijn van dat kopergeld meer aan te nemen dan 3 op de 100 rijksdaalders (1). In Nederland handelde de regering bestendig in dien geest. In 1834, toen Nederlandsche spekulanten beproefden, groote hoeveelheden centen en halve centen van elders aangevoerd in omloop te brengen, aarzelde zij zelfs niet den invoer daarvan te verbieden, om »winkeliers, neringdoende lieden en minvermogenden" voor ongelegenheden te behoeden (2). Zoo zeer had zij de overtuiging, dat massas kopergeld de cirkulatie van specie bederven.

Goud en zilver als standaard, koper als onbeduidende pasmunt, ziedaar het beginsel ook van die regeringen, welke zich verbeelden regt te hebben om op de intrinsieke waarde der munt voordeelen te behalen.

---

(1) Vrg. D. C. Steyn Parvé, *Geschiedenis van het munt- en bankwezen van Nederlandsch Indië*, bl. 26.

(2) Besluit van 25 julij 1834, *Stbl.* no. 23.

Op Java heerschten, ongelukkig, verkeerde denkbeelden omtrent de geldcirkulatie, of liever, men had daar treurige gevolgtrekkingen uit de armoede der Indische bevolking afgeleid. Men beweerde, dat, aangezien hare transactiën liepen over geringe waarden, zij behoefte had aan een ruilmiddel van zeer geringen omvang, waartoe het edel metaal, als eene te hooge waarde bezittende, niet kon worden benut en dus de koperen munt als standaard voor de berekening der waarde van alle goederen, genietingen en dienstverrigtingen moest worden aangenomen (1). Het gevolg was dat, reeds vóór 1830, te veel koper in omloop gebragt en de officiëele verhouding van de koperen pasmunt tot de zilveren munt willekeurig bepaald werd. Tot 1825 stond de zilveren gulden gelijk aan 120 duiten. In dat jaar werd bepaald, dat hij niet meer dan 100 duiten zou gelden, en deze verhouding hield nog stand toen de agio op het kopergeld steeg tot 33 pCt. In 1830 verdrong het meer en meer het zilver en het bankpapier.

Naauwelijks op Java geland, ontving VAN DEN BOSCH van onderscheidene zijden vertoogen over den ongunstigen toestand van het muntwezen. Hij had, iets dat zijn voorganger DU BUS ontbrak, de magt, de gelegenheid en de middelen, om het Indische muntstelsel grondig te herstellen. Uit de laatste leening, in 1828 ten behoeve der overzeesche bezittingen gesloten, werden 4 millioen ter zijner beschikking gesteld. Door het eindigen van den Javaschen oorlog, hield hij daarvan drie millioen over (2). Zij waren voldoende om de zilvercirkulatie te herstellen en, indien hij tevens, overeenkomstig de voorstellen van MERKUS en BOUSQUET, de

(1) STEYN PARVÉ, *Geschiedenis van het munt- en bankwezen*, bl. 12.
(2) Verg. Ibidem, bl. 122.

verhouding der koperen munt tot den zilveren gulden weder gebragt had op 120 duiten, zou aan alle ongerieflijkheden een einde zijn gemaakt (1). Doch VAN DEN BOSCH omhelsde geheel het gevoelen van hen die beweerden, dat eene uitgifte van gemunt koper boven zijne innerlijke waarde eene winstgevende zaak was voor het goevernement. De post onder de baten der Indische begrootingen »winst op de uitgifte van koperen munt," prikkelde zijne zucht tot opdrijving der Indische bijdragen. Hij werd een overdreven voorstander van den koperen standaard. Zijn besluit was spoedig genomen. Hij sloeg alle wijze raadgevingen in den wind; hij vroeg en verkreeg van het opperbestuur magtiging, om met betrekking tot het muntstelsel naar eigen goedvinden te handelen, gelijk hij handelde met landbouw en handel (2). Hij dwong de Javasche Bank, in strijd

---

(1) Zie STEYN PARVÉ, *Geschiedenis, enz.*, bl. 123—131, en het aldaar, bl. 329, medegedeelde rapport van den Staatsraad interimairen minister van nationale nijverheid en koloniën aan den Koning, van 2 januarij 1832.

(2) Koninklijk besluit van 17 januarij 1832, aangehaald door STEYN PARVÉ, *Geschiedenis, enz.*, bl. 132. Reeds bij resolutie van 15 november 1831, bepaalde VAN DEN BOSCH, dat de tractementen zouden uitbetaald worden met een derde zilver en twee derden koper. Zie het besluit van 4 januarij 1834, bij STEYN PARVÉ, *Geschiedenis*. Voor de landsdienaren en de militairen stonden zijne maatregelen gelijk met eene korting op de bezoldigingen. VAN DEN BOSCH beweerde dat, bij het terugvoeren van den officiëlen koers der duiten op 120, niemand zou winnen dan de ambtenaren, en deze hadden, volgens hem, daartoe geen regt, omdat hunne tractementen waren geregeld na de invoering van het nieuwe muntstelsel, waarbij de verhouding van 100 duiten op den gulden was aangenomen. Zie het rapport van den minister van 2 januarij 1832, bij STEYN PARVÉ. — H. J. L. DE STUERS, in october 1831 uit Nederland teruggekeerd, had naauwelijks het kommandement van het leger op zich genomen, of hij vond zich gedrongen om op de meest bescheiden wijze, in het belang van de krijgstucht, bedenkingen te maken omtrent het muntstelsel. Reeds om zijne gematigde denkwijze ten aanzien van Sumatra, verdacht bij een man, die, »vijand van alle tegenspraak, blindelings zijnen wil wilde gevolgd zien, en veel liever zijne plannen, die altijd de verkrijging van schatten beoogden, overschreden zag, dan in het geringste beoordeeld," haalde dit legerhoofd zich de ongenade van VAN DEN BOSCH op den hals. DE STUERS teekent hierover aan, in zijn werk: *De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra*, I bl. 159:

»Het kopergeld-systeem bragt stoornis in de berekening der tractementen, waarvan het tarief geheel als geschonden moest beschouwd worden. In het belang van den soldaat leed ik slechts mijnen pligt, en die pligt werd des te dringender, daar ik zoo vele beloften

met haar octrooi, papier, koper vertegenwoordigende, uit te geven voor het bedrag dat het goevernement in koper geld bij haar overbragt (1). Bestendig streefde hij er naar de betalingen, door het goevernement te doen, in koper te kwijten; en hij bekroonde als het ware zijn bestuur in Indië met het goevernement in januarij 1834 bevoegd te verklaren, alle betalingen, met uitzondering van die, waaromtrent bij kontract anders was overeengekomen, te voldoen naar goedvinden in zilver of kopergeld, naar den maatstaf van vijf gulden zilver voor zes gulden koper (2). Met deze beslissing was het voor goed uit met de zilver-cirkulatie op Java (3). In 1825 had men althans, als correctief,

---

voor mij had liggen, aan het leger in andere tijden, toen het gouvernement in benarde omstandigheden verkeerde, plegtig gedaan, en die zeer geduldig werden afgewacht. Wie zou nu willen gelooven, dat het gevolg van deze mijne démarche was, — eene officiële aanschrijving, kabinet, partikulier en geheim, om mij gereed te houden naar Nederland opgezonden te worden, waartoe mij eenige dagen gelaten werden om mijne zaken te regelen.

„Het was mij evenwel gelukt dat besluit te doen intrekken; maar, hoe geheim ook, de zaak werd bekend, en men begrijpt er den indruk van. In andere tijden zou ik mij hebben laten bannen, maar nooit minder dan in 1832 zou ik in Nederland gehoor hebben verkregen. Daartoe bezat ik als Belg (Roermonde, mijne geboorteplaats, was toen Belgisch) alle hoedanigheden.

„Op mijne vertoogen kreeg ik den wenk: mij er wel van te doordringen, dat op hem, gouverneur-generaal, de last drukte, om zoo vele millioenen aan het lieve vaderland te bezorgen, en dat al wie hem hierin bemoeijelijkte, als een gevaarlijk voorwerp moest verwijderd worden.

„Voor en na werden de tarieven wel eenigzins veranderd, maar ten slotte droeg de staat de gevolgen van het kwaad, dat het stelsel in zich vatte.

„Ik ben beschaamd om de correspondentie hierover publiek te maken. Het land weet niet wat al gedaan is, om die millioenen in zijnen zinkput te kunnen werpen."

(1) Zie STEYN PARVÉ, *Geschiedenis*, bl. 133, ook tot opheldering van hetgeen bij VAN DEVENTER, II, bl. 357, ter loops is medegedeeld over de kopercirkulatie.

(2) Ibidem, bl. 134 en 11 der medegedeelde officiële stukken. MERKUS, *Kort overzigt*, bl. 25.

(3) In 1833 en 1834 liet VAN DEN BOSCH slechts *f* 3,500,000 zilver, door de Handelmaatschappij, tegen konsignatie van producten, op Java aanvoeren. Van 1836 tot 1839, altijd tegen konsignatie van producten, liet hij van Nederland door de maatschappij uitzenden in het geheel 8 millioen aan zilveren en gouden munt. Deze betrekkelijk kleine hoeveelheden kwamen hem nog overtollig voor, daar hij in Indië uitrekende dat de uitgaven die er in zilver moesten blijven geschieden ongeveer *f* 4,887,283 bedroegen en de overigen, naar

nog de bepaling gemaakt, dat niemand verpligt kon worden meer dan tien gulden in koperen munt te ontvangen. Het besluit van 4 januarij 1834 vernietigde deze heilzame beperking. Het had, gelijk zeer juist werd gezegd, geen ander oogmerk, dan het goevernement de gelegenheid te geven met verschillende ellen te doen meten, naar mate het te betalen had of te ontvangen (1).

Tijdens zijn bestuur over Indië, deed VAN DEN BOSCH, door tusschenkomst van de Handelmaatschappij, voor 3 en een half millioen koperen duiten op Java invoeren, behalve de duiten welke te Soerabaja uit Japansch koper werden geslagen. Als minister van kolonien werd de koper-cirkulatie, in zijne handen, een middel niet alleen van winstbejag, maar van geanticipeerd winstbejag. De Nederlandsche industrielen, die daarvoor hunne fabrieken veil hadden, liet hij groote partijen duitenplaatjes aanmaken. Deze werden aan de Handelmaatschappij ter verzending naar Java afgegeven. De Maatschappij moest dan dadelijk de waarde, somtijds meer dan de waarde, aan het ministerie van koloniën voorschieten, terwijl hare voorschotten door de konsignatie van grootere hoeveelheden producten werden gedekt (2). VAN DEN BOSCH had dus slechts de betrekkelijk geringe kosten van aanmaking, bij de aflevering door de fabrikanten te betalen. En zelfs dit gebeurde niet eens altijd. In 1837 bestelde hij bij KAREL ENTHOVEN 1 millioen Nederlandsche ponden duitenplaatjes.

---

zijne meening, gevoegelijk konden geschieden in koper. De opbrengst van eenige belastingen in zilver bedroeg ongeveer *f* 5,300,000, een genoegzaam equivalent voor de uitgaven in zilver. Zie STEIN PARVÉ, *Geschiedenis*, bl. 124.

(1) MERKUS, *Kort overzigt*, bl. 27.

(2) In 1838 o. a. deed hij eene verhoogde konsignatie aan de Handelmaatschappij voor 2 millioen producten. Daarop moest zij *f* 1,200,000 uitkeeren aan het ministerie van koloniën, *f* 800,000 aan goud en zilver, en *f* 1,200,000 duitenplaatjes, aan haar te bezorgen door het ministerie, naar Java uitzenden. Java had dus niet te klagen, volgens VAN DEN BOSCH, omdat het toch twee millioen nominaal voor de uit te zenden waarden ontving.

Na de keuring van iedere partij, werden daarvoor afgegeven promessen betaalbaar veertien maanden na dato. Ofschoon aan order van het ministerie van kolonien, mogten de promessen, op straf van nietigheid, niet in cirkulatie komen. De duitenplaatjes werden, zoo als gewoonlijk betaald, tegen *f* 170 de 100 Nederlandsche ponden; 6 pCt. 's jaars werd buitendien den fabrikant voor zijne promessen toegekend. Terzelfder tijd dat VAN DEN BOSCH deze transactie met ENTHOVEN aanging, kwam hij met de Handelmaatschappij overeen, dat, tegen verzending der duitenplaatjes, zij vóór den vervaldag van iedere promesse, aan het ministerie zou uitkeeren de waarde van iedere partij, tegen *f* 216⅔ de 100 Nederlandsche ponden ongemunte plaatjes, en dat het goevernement de aldus te bekomen voorschotten zou kwijten, door afgifte van producten boven de reeds overeengekomen konsignatie (1).

Onder VAN DEN BOSCH en ten gevolge zijner maatregelen werd Java letterlijk met koperen duiten overstroomd. Het goevernement bragt jaarlijks gemiddeld bijna voor 3 millioen gulden in omloop. Van 1833 tot en met 1842 had het niet minder dan 27 millioen gulden aan koper uitgegeven en daartoe 3,705,309 Nederlandsche ponden Japansch koper en 4,929,909 Nederlandsche ponden duitenplaatjes laten verslaan (2). Met de van

(1) Bij besluit van 12 november 1832, bepaalde VAN DEN BOSCH, dat de zwaarte der duiten zou zijn één pond Amsterdamsch voor 160 stuks. STEYN PARVÉ, bl. 135 en 142. De duitenplaatjes werden dus verkregen tegen 85 cents het Amsterdamsch pond. Stel 15 pCt. voor transport, aanmunting enz., zoo werd het goevernement geacht 60 pCt. op iedere 100 duiten te winnen. Overigens stelt deze dubbele transactie duidelijk de beschuldiging van MERKUS in het licht, dat VAN DEN BOSCH met verschillende ellen meette, naarmate hij had te betalen of te ontvangen.

(2)

In 1833	*f* 368,569.20.	in 1838	*f* 3,533,579.72.
" 1834	" 1,101,927.02.	" 1839	" 4,419,471.28.
" 1835	" 746,650.00.	" 1840	" 5,425,855.27.
" 1836	" 1,646,000.00.	" 1841	" 3,465,897.90.
" 1837	" 2,468,580.47.	" 1842	" 3,880,027.32½.

Te zamen..... *f* 27,056,858.18½.

1818 tot 1833 in omloop gebragte koperen munt, berekende men dat de totale uitgifte van duiten niet minder bedroeg dan *f* 41,527,237.18½ (1). Het cirkulerende koper werd echter aanzienlijk vermeerderd door valsche duiten, die bijna straffeloos konden worden aangebragt. Telkens werden in 's lands kassen aanzienlijke massas van valsch koper ontdekt. Reeds in 1834 bevond men, dat, zoowel in Engeland als op de vaste wal van Europa, de aanmunting van valsche duiten voor Indië eene geregelde industrie was geworden, waarvan de omvang niet viel te berekenen. Natuurlijk overdreef deze duistere industrie nog op de overdrijving van het goevernement. Dit gaf voor een gulden zilver, waard 320 duiten, 100 duiten uit; zijne geheime mededingers bragten de kunst zoo ver, dat zij tegen den officielen koers in de wandeling bragten duiten waarvan 370 slechts een gulden zilver vertegenwoordigden. Het goevernement trachtte vruchteloos den klandestinen invoer van valsche duiten te beletten. Werd in Engeland, op zijn verzoek, al een enkele maal eene duiten-expeditie, door de politie gestuit (2), de premie was te groot, en uit de nabij ge-

De gezamentlijke kosten van Japansch koper, duitenplaatjes, stempeling, vervoer bedroegen *f* 12,198,786.37½, STEYN PARVÉ, *Geschiedenis*, bl. 136—137. Het verschil tusschen de kosten en de uitgifte zou dus ongeveer 15 millioen zijn geweest. De meer aangehaalde statistiek van het departement van koloniën geeft slechts een verschil op van ruim 11 millioen. Het is naauwelijks noodig te doen opmerken, dat deze 11 of 15 millioen slechts schijnwinst waren. Nadat volgens de wetten van 1 mei 1854, *Staatsbladen* no. 75 en 76, het Indische muntstelsel eindelijk op rationele grondslagen was hersteld, bleek dat de kosten daarvan niet minder dan 20 millioen hadden bedragen of 8 of 5 millioen meer dan de onderstelde winst. Zie, verantwoording der ontvangsten en uitgaven tot regeling van het muntwezen van Nederlandsch Indië, voorloopig verslag der Tweede Kamer, zitting van 1864—1865. De millioenen schade aan handel, landbouw, nijverheid, aan het publiek in 't algemeen, door het koperstelsel verorzaakt, zijn nooit berekend noch vergoed kunnen worden.

(1) Behalve *f* 710,874.17½ koper, in 1816 van de Engelschen overgenomen, en dat het ritsche bestuur na het herstel der zilver-circulatie in de pakhuizen had afgezonderd. STEYN ARVÉ, bl. 135.

(2) Zie STEYN PARVÉ, *Geschiedenis*, bl. 141 en v. Er is berekend dat in 1842, voor en bedrag van *f* 7,761,889 aan koperen duiten meer in omloop was dan door het goeverne-

legene vreemde kolonien, alwaar ook koper geld voor de kleine transactien werd gebruikt, voerden lieden, welke men te Batavia met den vinger aanwees, massas koperen duiten op Java in, waar zij een te voordeelige markt vonden om er niet gestadig heen te stroomen, in weerwil van alle verbodsbepalingen der regering (1).

Voor het derde middel hetwelk VAN DEN BOSCH bezigde om geld te maken, kwam hem zijne stelselmatige opvijzeling van het kultuurstelsel niet weinig te stade. Na de uitputting van het krediet van den Nederlandschen staat, strekten de beweerde wonderen van het stelsel, om nieuwe leeningen, ditmaal ten laste der overzeesche bezittingen, aan te gaan. De eerste dezer leeningen, groot 140 en 51 millioen, te zamen 191 millioen, werd in 1836 uitgeschreven, onder voorgeven, dat de gunstige toestand dier bezittingen de gelegenheid schonk om de geldmiddelen in het moederland te helpen stijven; en, telkens wanneer men ten einde raad was om dringende uitgaven, zoo als de betaling der rente van de nationale schuld, te bestrijden, nam men de toevlucht tot nieuwe beleeningen op de koloniën, zoodat, in den aanvang van 1839, de zoogenaamde Indische schuld tot 236 millioen was geklommen (2).

---

ment werd uitgegeven. VAN HOËVELL, *Parlementaire redevoeringen over koloniale onderwerpen.* Interpellatie over de uitvoering van de derde alinea van art. 59 der grondwet (muntstelsel) I, bl. 76—100.

(1) Bij de publikatie van 17 julij 1835, *Ind. Stbl.* no. 33, werd aangehomen dat valsche duiten eene kwaal was, waarmede men tot eene zekere hoogte moest leven. Iedereen mogt daarvan eene som van honderd gulden bezitten. Die er meer had, kon gestraft worden met eene boete van het viervoud der waarde in zijn bezit.

(2) Wet van 24 april 1836, *Stbl.* no. 11..... *f* 121,000,000
" " 24 " " *Stbl.* " 12..... - 9,000,000
" " 11 maart 1837, *Stbl.* " 10..... - 8,500,000
" " 27 " 1838, *Stbl.* " 9..... - 8,500,000
" " 22 december " " " 50..... - 19,000,000
te zamen..... *f* 236,000,000

Zie verder DE WAAL, *Nederlandsch Indie in de Staten-Generaal*, II, bl. 100 en v.

VAN DEN BOSCH verzuimde niets van 'tgeen onder zijn bereik lag, om Java zijne geldoperatiën te doen goedmaken. Hij slingerde zich als 't ware om WILLEM I. Elk incident nam hij te baat, om 's Konings gunst onverdeeld te blijven genieten. Kwamen er ladingen uit Indië aan, dan snelde hij naar den vorst met lijsten, waarop toevallig de minder voordeelige aanvoeren waren verzwegen. Alle maatregelen droeg hij van den gunstigsten kant voor; de bezwaren, die er waren, werden verzwegen of zoodanig verkleind, dat zij onbeduidend schenen. Personen, die met het kultuurstelsel ingenomen waren, werden naar de koninklijke audiëntie gedreven; zij, die er aanmerkingen op maakten, zorgvuldig geweerd, of, indien zij niet geweerd konden worden, op de eene of andere manier onschadelijk gemaakt (1).

Verzekerd van 's Konings medewerking, zorgde hij voor de doorzetting van zijn stelsel in Indië. BAUD zou eigenhandig voltooijen, hetgeen, onder de leiding van den kommissaris-generaal, was aangevangen. Toen de interimaire landvoogd verlangde naar het moederland terug te keeren, werd hij verpligt eerst zijn opvolger,

---

(1) Dit was namelijk het geval met MERKUS. Met verlof in Nederland in 1837, vernam hij dat, bij de vernieuwing van den raad van Indië, VAN DEN BOSCH hem niet had herbenoemd. De oude wrok leidde tot deze wraakoefening. MERKUS werd door den Koning ontvangen. Hij maakte een indruk des te dieper, daar hij onwillekeurig den grijzen vorst de gelukkigste dagen zijns levens in herinnering bragt, toen WILLEM I met den innemenden en onbaatzuchtigen ELOUT, met wien MERKUS zoo veel gemeen had, maatregelen beraamde voor het welzijn van Nederlandsch Indië. 't Was genoeg voor VAN DEN BOSCH dit te merken. Hij herstelde MERKUS in zijne vorige positie. De zelfstandigheid van zijn tegenstander werd nu voor den achterdochtigen minister de aanleiding, om hem de zending op te dragen Sumatra te organiseren, hetgeen MERKUS noodzaakte onmiddelijk naar Indië te vertrekken. naijver van VAN DEN BOSCH was somtijds zeer ver gedreven. VAN SEVENHOVEN, ook met lof in Nederland, kende de financiële moeijelijkheden der regering. Hij gaf WILLEM I middel aan de hand om in eens 10 millioen te verkrijgen. Men had slechts het zoutmonopolie op Java voor tien jaren te verpachten aan Chinezen, die gaarne de bepaalde som ervoor zouden geven. VAN SEVENHOVEN werd naar VAN DEN BOSCH verwezen, die het plan rijdelde. Hij alleen moest de man der anticipatiën blijven.

den goeverneur-generaal DE EERENS, gedurende een jaar in de arkanen van het kultuurstelsel in te wijden, alvorens hij de harde en ondankbare taak: »Java te exploiteren," vermogt over te dragen (1).

Beducht voor den raad van Indië, ontnam VAN DEN BOSCH hem alle zelfstandigheid (2). De landvoogden, boven allen invloed van dit ligchaam verheven, waren des te afhankelijker van het opperbestuur, niets meer dan de slaafsche uitvoerders der kategorische bevelen van den minister. Zij waren gedoemd tot buitensporige zuinigheid in de uitgaven. Tegenover uitbreiding der behoeften, mogten zij niet afwijken van de karige begrooting, die VAN DEN BOSCH in 1834 in Indië vaststelde en waaraan hij blijkbaar de Indische regering ten eeuwige dage wilde vastspijkeren (3). Zij moesten boven alles de kultures opdrijven. Verwijderd van het terrein, waar zich allerlei moeijelijkheden voordeden, wilde de almagtige minister van geene bezwaren meer hooren. Hij had allerlei verbindtenissen aangegaan, welke alleen door het gestadig vermenigvuldigen der producten geschikt voor de Europesche markt konden goedgemaakt worden. Hij had er voor ingestaan, dat

(1) De goeverneur-generaal *ad interim* J. C. BAUD zette, bij missive van 10 februarij 1834, aan den minister van koloniën de gronden uiteen voor zijn dringend verzoek: dat geen gevolg mogt worden gegeven aan een mogelijk voornemen, om zijn verblijf in Indië te verlengen; zich daarbij evenwel bereid verklarende, om, tot het geven van inlichtingen aan zijn eventuelen vervanger, op Java te vertoeven tot den aanvang van het jaar 1836. Dientengevolge werd, bij koninklijk besluit van 5 september 1834, de luitenant-generaal D. J. DE EERENS benoemd tot luitenant-goeverneur-generaal van Nederlandsch Indië, om later als goeverneur-generaal op te treden, wanneer de goeverneur-generaal ad interim het bestuur zou nederleggen, hetgeen, onvoorziene omstandigheden uitgezonderd, werd bepaald te zullen plaats hebben, een jaar na de komst in Indië van den benoemden luitenant-goeverneur-generaal VAN DEVENTER, II, bl. 773. DE EERENS kwam te Batavia aan den 24 februarij 1835; aanvaardde het bestuur over Nederlandsch Indië, den 29 februarij 1836. Zie Ibidem.

(2) Zie het reglement op het beleid der regering in Nederlandsch Indië van 18 *Ind. Stbl.* no. 48.

(3) Verg. VAN DEVENTER, II, bl. 774, III, bl. 21 en v.

alle anticipatiën . ruimschoots door de te verwachten producten zouden gedekt worden. Alles zou, alles moest gebeuren, gelijk hij het voorgespiegeld had (1).

Gelukkig voor VAN DEN BOSCH, dat de landvoogd, die, na hem, de leiding van het kultuurstelsel op zich nam, zijne hartstogtelijke en onbesuisde doordrijverij niet deelde, waardoor het stelsel, reeds in zijne geboorte, met vernietiging werd bedreigd. Vroeger voorstander van vrije ontwikkeling, toog BAUD aan het werk met een blik onbeneveld genoeg, om in het oogloopende gebreken op te merken. Hij volgde eene methode van geven en nemen. Hij trachtte de meest stuitende bezwaren weg te ruimen en de kultures uit te breiden, door ze zoo min ondragelijk mogelijk voor den planter te maken.

Toen de indigo-kultuur hem bleek onhoudbaar te zijn in het grootste gedeelte der Preanger regentschappen, aarzelde hij niet daar die kultuur in te trekken en haar door de koffie-kultuur te vervangen (2). Hij wilde haar in Pakalongan niet verder laten uitbreiden, zoolang zij er geen gunstiger uitkomsten gaf (3). Doch, te gelijkertijd streefde hij er naar elders de indigo-teelt uit te zetten. Hij gelastte hare invoering in Bantam, ofschoon hij zich gedrongen rekende omzigtigheid aan te bevelen, ten einde de planters niet aan nieuwe teleur-

---

(1) In de bij VAN DEVENTER, II, bl. 774 en III, bl. 21 en v. medegedeelde briefwisseling tusschen den minister VAN DEN BOSCH en de goeverneurs-generaal BAUD en DE EERENS, drukt hij bij herhaling op algeheele onderwerping aan zijn stelsel. Zij moesten weten, „dat eene volledige en ongeveinsde aankleving van het ingevoerde stelsel van bestuur, een ernstig streven om van jaar tot jaar de remises te doen stijgen, benevens een stipt achtervolgen der nagelaten instructiën en verordeningen, van het hoofd des bestuurs werd gevorderd, en dat de stipte voldoening daaraan alleen, hen 's Konings vertrouwen zal kunnen doen behouden."

(2) Resolutie van 19 october 1835, v. D., II, bl. 712.

(3) VAN DEVENTER, II, bl. 713.

stellingen bloot te geven (1). Hij was het die den krachtigen stoot gaf aan het oprigten van kleine fabriken. Onder zijn bestuur, verscheen een inspecteur in Tagal, die de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur bijeenriep, zich terstond de residentiekaarten liet voorleggen, en in een oogenblik daarop in eene enkele afdeeling 80 punten aanwees, waar de bevolking onmiddelijk indigofabriken moest bouwen en de daarvoor vereischte grondstof teelen (2). Bijna alle groote fabriken werden verlaten of de daarbij behoorende aanplantingen aanmerkelijk ingekrompen; maar de kultuur werd desniettemin in het algemeen uitgebreid, onder anderen in Banjoemaas, waar in 1836 in niet minder dan vijftig kleine fabriken indigo werd gemaakt (3). In de elf residentiën Bantam, Preanger regentschappen, Cheribon, Tagal, Pakalongan, Japara, Bezoeki, Bagelen, Banjoemaas, Kediri en Madioen werden ruim 25,000 bouws met indigo beplant door ongeveer 120,000 planters, die daarvan verkregen nagenoeg 735,000 ponden indigo. Zij hadden gezamenlijk 904,000 gulden aan landrente te kwijten; hunne verdiensten bij de kultuur en fabrikatie was 959,831 gulden, zoodat zij nog iets overhielden (4).

---

(1) VAN DEVENTER, II, bl. 712.

(2) *Grondbezit op Java*, bijlage der memorie van toelichting van het wetsontwerp tot aanvulling van art. 62 van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië.

(3) Te verg. kultuurverslag over 1836 met v. D., II, bl. 715.

(4) De meeste indigo werd geteeld in Cheribon, waar 38,570 planters 7,467 bouws beplantten en 223,370 ponden indigo maakten. Op Cheribon volgde Bagelen, waar de 18,371 bij die kultuur ingedeelde planters, van eenen aanplant van 3,598 bouws, 167,947 ponden indigo verkregen. In Banjoemaas verkregen de 23,793 planters maar van 5,956 bouws aanplant 128,857 ponden indigo. In Pakalongan werden verkregen door 17,130 planters 102,874 ponden indigo van 4,572 bouws aanplant. In de overige residentiën verkreeg men de volgende uitkomsten: Kediri 50,140 ponden indigo, 1,274 bouws aanplant, 6,218 planters; Madioen 25,433 ponden indigo, 863 bouws aanplant, 4,896 planters; Tagal 19,396 ponden indigo, 1,179 bouws aanplant, 6,580 planters; Japara 6,368 ponden indigo, 256 bouws aanplant, 1,539 planters; Bezoeki 5,420 ponden, 141 bouws aanplant, 650 planters; Preanger regentschappen 4,802 ponden indigo, 240 bouws aanplant, 1,642 planters; Bantam 351 ponden

Het goevernement besteedde *f* 1,332,234 voor den aankoop van 715,000 ponden, voor personeel, emballage en transport, of gemiddeld *f* 1.86 per pond (1).

Op het voetspoor van BAUD, werd, na zijn vertrek, in april 1836, onder zijn opvolger, de indigo-kultuur doorgezet. Drie jaren later, in 1839, was zij opgevoerd, in de elf residentiën, tot een aanplant van ongeveer 40,000 bouws, die bewerkt werden door ongeveer 175,000 planters. Aan landrente betaalden zij 1,392,968 gulden van *f* 2,658,377.75, welke hun werden uitgekeerd voor de 1,805,336 ponden indigo, in de destijds bestaande zes honderd en een fabriken aangemaakt (2). Voor het ge-

---

indigo, 75 bouws aanplant, 529 planters. — De landrente was omgeslagen over de indigo-planters: Cheribon *f* 278,718, Bagelen *f* 124,768, Banjoemaas *f* 208,084, Pakalongan *f* 119,625, Kediri *f* 46,013, Madioen *f* 29,200, Tagal *f* 76,074, Japara *f* 6,388, Bezoeki *f* 12,605 en Bantam *f* 3,369. — De genoten betaling was verdeeld als volgt over de indigo-planters: van Cheribon *f* 335,055, van Bagelen *f* 251,920.50, van Banjoemaas *f* 193,900.50, van Pakalongan *f* 126,281.36, van Kediri en Madioen het bedrag der omgeslagen landrente, van Tagal *f* 29,094, van Japara *f* 9,552, van Bezoeki *f* 7,580, van de Preanger regentschappen *f* 6,002.50 en van Bantam *f* 496. Kultuurverslag over 1836. Slechts in vijf residentiën verdienden de indigo-planters meer dan zij weder aan landrenten moesten kwijten. In Madioen en Kediri hadden zij althans niet meer op te brengen. Maar hoeveel verschilden de uitkomsten der fabriken in iedere residentie? En welke winstdervingen moesten zich buitendien de indigo-planters getroosten doordien zij aan de industriën hunner keuze werden ontrukt?

(1) Voor inkoop van indigo *f* 1,055,388, het bedrag der omgeslagen landrente voor Kediri en Madioen hieronder begrepen en voor personeel, emballage en transport *f* 267,846. Ibidem.

(2) Bantam 4 fabriken, 272 bouws aanplant, 3180 planters, *f* 20,734 verschuldigde landrente, 8611 ponden indigo, *f* 7,272.50 genoten betaling; Preanger regentschappen 7 fabriken, 658 bouws aanplant, 3,286 planters, 20,724 ponden indigo, *f* 29,703 genoten betaling; Cheribon 230 fabriken, 10,603 bouws aanplant, 41,452 planters, *f* 324,158 verschuldigde landrente, 451,131 ponden indigo, *f* 676,696.50 genoten betaling; Tagal 38 fabriken, 1431 bouws aanplant, 6167 planters, *f* 60,222 verschuldigde landrente, 42,370 ponden indigo, *f* 63,555 genoten betaling; Pakalongan 55 fabriken, 4746 bouws aanplant, 17,706 planters, *f* 137,979 verschuldigde landrente, 204,364 ponden indigo, *f* 306,546 genoten betaling; Japara 13 fabriken, 420 bouws aanplant, 3068 planters, *f* 20,922 verschuldigde landrente, 11,605 ponden indigo, *f* 17,407.50 genoten betaling; Bezoeki 27 fabriken, 933 bouws aanplant, 4424 planters, *f* 126,201 verschuldigde landrente, 49,644 ponden indigo, *f* 71,016 genoten betaling; Bagelen 120 fabriken, 11,210 bouws aanplant, 60,308 planters, *f* 369,918 verschuldigde landrente, 612,443 ponden indigo, *f* 918,664.50 genoten betaling; Banjoemaas 86 fabriken, 7,632 bouws aanplant, 24,681 planters, *f* 262,088 verschuldigde landrente, 326,144 ponden indigo, *f* 489,216.75 genoten betaling; Kediri 19 fabriken, 1226 bouws aanplant,

heele beloop der levering besteedde het goevernement eene som van *f* 3,306,478.63½, of gemiddeld *f* 1.83 per pond (1).

De indigo-kultuur naderde haar toppunt van uitbreiding (2), doch zij was steeds in hooge mate impopulair. De landman haatte haar, omdat hij bespeurde hoe de *tarum kembang* zijne beste sawas uitputte en onvruchtbaar voor de padi-teelt maakte; hij haatte haar om den zwaren arbeid aan het planten, wieden en snijden verbonden; hij haatte haar vooral wegens den hem steeds hinderlijken fabriek-arbeid: het afmattend indigo-kloppen en het walgelijke indigo-kooken. Al waren de uitkomsten niet meer zoo ongunstig als vroeger, toch hielden de planters over het algemeen uit de verdiensten, na hunne landrente betaald te hebben, al zeer weinig over. Zij dreven de kultuur en de fabrikatie uitsluitend onder de aanhoudende aansporingen van de Europesche ambtenaren en hunne eigen hoofden; anders zou 't er weldra meê gedaan zijn geweest.

In andere opzigten, voldeed de indigo-kultuur evenmin. Daar waar het toezigt eenigszins verzwakte, werden de aanplantingen verwaarloosd en beperkten de planters de snede tot het kleinste minimum. Hun streven was uit het minst mogelijk getal indigo-bladen de meest mogelijke indigo te halen, omdat hun belang medebragt de

---

6503 planters, *f* 48,122 omgeslagen landrente, 53,559 ponden indigo, *f* 5,436.80 genoten betaling behalve de landrente; Madioen 2 fabriken, 583 bouws aanplant, 3796 planters, *f* 22,624 omgeslagen landrente, 24,741 ponden indigo, *f* 2,116.84 als bij Kediri. Kultuurverslag over 1839.

(1) Inkoop en vrijgestelde landrente *f* 2,650,824, personeel, opzieners enz. *f* 96,723, kosten van afpakking en vervoer naar de groote pakhuizen *f* 93,971, percentsgewijze belooning aan Europesche en inlandsche ambtenaren *f* 450,759, diverse *f* 14,200. Ibidem.

(2) Het hoogste peil bereikte zij in 1840. Er waren toen 728 fabriken in werkin Van ongeveer 41,000 bouws aanplant, verkregen 197,085 planters, 2,032,097 ponden indig Zij betaalden *f* 1,655,034 landrente van eene genoten betaling ad *f* 3,036,621. Men bereken toen dat zij per bouw bekwamen *f* 74.34½ of *f* 15.40 per planter. De kosten aan het go vernement bedroegen *f* 3,746,798 of *f* 1.84 per pond. Verg. de Kultuurverslagen over 18 tot 1850.

kwaliteit aan de kwantiteit op te offeren. Vele fabriken, opgerigt alleen om aan hoogere bevelen te gehoorzamen, waren slecht ingerigt; de bewerking der indigo liet er veel te wenschen overig. De verfstof was veelzins van minder goede hoedanigheid, de sortering en afpakking waren gebrekkig, zoodat de waarde van het product deprecieerde op de Europesche markt.

Ten einde aan de gedurige klagten uit Nederland over de kwaliteit te gemoet te komen, nam men allerlei proeven, om het problema op te lossen: een goedkoop en tevens uitstekend product voort te brengen. Honderd en een plannen werden geopperd, aangenomen en verworpen, meestal nadat ze vruchteloos bleken. De sortering en de afpakking waren gebrekkig; men beproefde dit werk aan één persoon op te dragen voor een groep van fabriken, en nu verkreeg men althans eenvormigheid. Het koken geschiedde veelal slecht door de planters, aan wie deze onbegeerde taak te beurt viel; men bouwde in Cheribon algemeene kookhuizen, waar de pap van eenige in de nabijheid gelegen fabriekjes gezamenlijk werd opgekookt. De kookhuizen voldeden aanvankelijk wel, maar het was onmogelijk ze te generaliseren. Heden kwam iemand met het plan voor den dag om eene instructie-fabriek op te rigten, waar beurtelings een zeker getal indigo-makers het bedrijf goed zouden leeren en verder ieder in zijn district de verbeterde methode aan de planters zou mededeelen — een denkbeeld dat, ter wille van de kosten aan de toepassing verbonden, natuurlijk werd afgewezen. Morgen had een ander een *système de macération*, dat men onmiddelijk beproefde doch even spoedig weder opgeven moest, dewijl de ampas niet meer als brandstof kon worden gebruikt. In Cheribon deed een opzigter eene nieuwe uit-

vinding, namelijk om in het groote aantal fabriken, waar men geene klopraderen kon aanbrengen, de indigo door middel van roeiriemen te kloppen. De uitvinding werd in verschillende fabriken in werking gebragt, doch spoedig overal aan haar lot overgelaten. Nadat de ondervinding in alle residentien had aangetoond, dat de stek-indigo belangrijk voordeeliger uitviel dan de zaad-indigo en er bijna geen indigo meer werd gezaaid, kwam men zelfs op het denkbeeld en beproefde men in Bezoeki om van zekere soort zaad-indigo, genaamd *langking*, door eene koude aftrekking en dus zonder koking, indigo te maken (1). Alleen de eenvoudige en voor de hand liggende proef: de premie eener hoogere betaling voor ieder pond indigo eerste soort, mogt men niet nemen, omdat iedere uitgaaf op het bedrag der remises naar Nederland van invloed zou wezen. In één woord, de besturende ambtenaren waren van lieverlede in eene experimenterende rigting geraakt, zoodat het zoeken naar eene betere kwaliteit, na een paar jaren, de indigo-fabrikatie in eene bepaalde verwarring bragt. Sommigen zelfs werden gestraft met gedeeltelijke inhouding van hunne kultuurpercenten, omdat zij in die rigting overdreven. Het goevernement moest de zaak weder op den vroegeren gebrekkigen, doch practischen voet herstellen.

Het uitbreiden hier, het intrekken daar, het verwisselen van de indigo-kultuur met andere kultures, en omgekeerd, hield nooit op. Even als de suiker-kultuur,

---

(1) Men had spoedig bemerkt dat de *tarum kembang* meer verfstof gaf dan de zaa indigo. Van daar dat in 1836 van de ruim 25,000 bouws, slechts ongeveer 3000 met zaa indigo waren beteeld, en dat bij den aanplant, groot ongeveer 40,000 bouws, in 1839, zaad-indigo beperkt was tot 228 bouws. Kultuurverslagen over 1836 en 1839. Even spoed bespeurde men tevens, dat de *tarum kembang* sneller de gronden uitputte. Van daar h fantazeren over nieuwe indigo-soorten enz.

moest men ook haar in Rembang opgeven, na hardnekkige en onvruchtbare proeven. In 1839, was men de in Sumedang en Soekapoera ondervonden wederwaardigheden reeds vergeten en werd de indigo-kultuur daar op nieuw ingevoerd. Sommige gronden waren er ongeschikt bevonden voor de koffieteelt en de planters moesten te ver in de tuinen gaan werken. Hen geheel van de teelt van producten voor de Europesche markt te bevrijden, ging niet aan. Daarom maar weder de indigo-kultuur beproefd! In de afdeelingen Koedoes en Japara moest men haar intrekken, doch de indigoplanters werden onmiddelijk in suikerriet-planters vervormd. In Bagelen waren de aanplantingen zoo buitensporig uitgebreid, dat zij dreigden de rijst-kultuur geheel te verdringen en dat men, na eene buitengewone schaarste en duurte van dit levensmiddel, werd gedwongen den aanplant in eens met 1300 bouws te verminderen (1). In Madioen had men eindelijk genoeg van de eenige daar overgebleven groote fabriek en zou men haar door vijf kleine fabriken vervangen. In Kediri konden de bij de indigo-kultuur ingedeelde planters het niet langer volhouden, en om hun verloop tegen te gaan, bepaalde het goevernement dat zij voortaan, behalve vrijstelling van landrente, 80 centen per pond indigo zouden ontvangen (2). Bantam, waar men voorzigtig vier fabriken opgerigt en 3180 planters aan het indigo planten gekregen had, werd, nadat het eene goede 8000 ponden indigo voortbragt, in eens bedacht met nog 17 nieuwe fabriken (3). Behoedzaamheid werd

(1) Kultuurverslag over 1840.

(2) Ibidem.

(3) Besluit van 28 october 1839, no. 5. Ibidem over 1839. Men wist echter dat de Bantamsche indigo-planters nadeel leden bij de kultuur.

daar niet meer noodig gekeurd; men had haar toe te passen bij de invoering der kultuur in Kadoe, waar men eene proef stond te nemen met eenen aanplant van 400 tot 450 bouws en kleine fabriken (1).

In den toestand, waarin BAUD de suiker-kultuur van VAN DEN BOSCH overnam, bleek het hem dat zij op algeheele teleurstelling moest uitloopen. Zoo als zij was ingerigt, kon zij nergens op den duur werken. De nadenkende landvoogd zag zeer juist in, dat zij in enkele gewesten onmogelijk kon gedijen en hij liet haar in Rembang en Bantam staken (2). In Japara vond hij kultuur en bereiding in eenen onhoudbaren staat. Met uitzondering van een oud en onbeduidend etablissement, bestond er geen enkele molen door waterwerken gedreven. De planters persten het riet hetzij op het veld, hetzij in of bij de dessas in houten cylinders, door een buffel in beweging gebragt. Veel arbeid ging geheel verloren, omdat de kultuur was overvoerd en men riet deed planten op ongeschikte gronden. Van het product dat werd verkregen, genoot de planter slechts een karig loon (3). BAUD gelastte er den resident om, op 's lands kosten, model-tuinen te doen aanleggen, den aanplant te verminderen en tot geschikte gronden te bepalen, en den planter een beter loon toe te leggen (4). In de

(1) Kultuurverslag over 1840.

(2) Zie bl. 143 van dit deel. Tevens werd in overweging genomen, om de vermindering, welke de suiker-kultuur daardoor zou ondergaan, te herstellen door eene evenredige uitbreiding op andere geschikte plaatsen. v. D., II, bl. 698.

(3) BAUD, *Inspectie-reis*, v. D. II, bl. 680—684 en bl. 143 van dit deel. Volgens BAUD, werden door de chinesche suikerkokers en de dessas, die zelf suiker bereidden, in 1832, van een aanplant van 2700 bouws, verkregen 10,600 pikols suiker, of gemiddeld nog geen 4 pikols per bouw. In 1833 bekwam men van een aanplant van 4600 bouws, ruim 28,000 pikols suiker, of gemiddeld 6 pikols per bouw. Van het riet dat in 1834 werd vermalen, gingen 900 tot 1000 bouws verloren, zoodat men slechts gemiddeld 4½ pikols per bouw verkreeg.

(4) Ibidem, bl. 644 en 698. In 1835 werd de rietaanplant in Japara voor 1045 bouws gestaakt. Er waren toen nog 3739 bouws beplant. Zij moesten tot 2000 worden teruggebragt. Bl. 699.

residentiën Tagal, Pakàlongan en Samarang, waar in de eerste jaren de suiker-kultuur totaal mislukte, achtte zich BAUD gebonden aan de door VAN DEN BOSCH nagelaten instructiën, en liet hij de naar die instructiën ingevoerde regelingen, gegrond op de vrijstelling der planters van de landrente, in werking, met het gevolg dat de reeds ondervonden teleurstellingen zich nog enkele jaren herhaalden (1). Overal elders aarzelde hij niet doortastend op de vorige organisatiën terug te komen. Hij begreep duidelijk, dat de suiker-kultuur nergens voor den planter te torschen zou wezen, zoo lang op hem de last drukte niet alleen van het rietplanten, maar tevens van het rietsnijden, van het vervoeren van het gesneden riet naar den molen en van het leveren van brandhout aan de fabrikanten, tegen prijzen die den aankap en het vervoer bij verre niet vergoedden. Ook de uitgekeerde plantloonen kwamen hem te onbeduidend voor, om immer den planter met de kultuur te verzoenen.

BAUD overtuigde zich persoonlijk van de bestaande bezwaren. In Cheribon, waar de verdienste van de planters bij de rietteelt althàns tegen hun aanslag in de landrente opwoog, bevond hij dat nogthans het transport van het riet een wezenlijk bezwaar voor hen was. De bevolking belastte er zich niet mede dan met weerzin, omdat het hare buffels afmatte en deze niet zelden bij de transporten bezweken. De gemaakte berekening, dat eene betaling van 50 centen ruim voldoende was voor het vervoeren van het riet benoodigd voor een pikol suiker, was dan alleen juist, wanneer het transport in het groot en uit een vereenigd fonds plaats vond. Maar wanneer het individueel geschiedde,

(1) Zie die instructiën bij v. D., II, bl. 575 en *Inspectie-reis*, Ibidem bl. 634 en 639.

dan vond de landbouwer, die slechts één span buffels bezat, en het ongeluk had om een van beide te verliezen, of voor eenigen tijd onbruikbaar te zien worden, geen kompensatie in den prijs van 50 centen, die hem werd te goed gedaan voor de vijf of zes vrachten benoodigd om het riet voor een pikol suiker, naar den molen te brengen (1). In Pasoeroean en Bezoeki moest de bevolking brandhout, dikwerf op bijna 20 mijlen afstand, gaan halen en aan de molens bezorgen, tegen den zeer geringen prijs van 3 gulden de vadem. Overal bragt zijn onderzoek bezwaren aan het licht, die niet alleen de volksbelangen, maar zelfs de ontwikkeling der suiker-industrie in den weg stonden.

In Soerabaja vond BAUD, in 1834, dat men de oorspronkelijke inrigtingen, wat de prijzen en transporten betreft, reeds aanmerkelijk had gewijzigd, om de bevolking te bevredigen en de herhaling te voorkomen van de luidruchtige vertoogen, in 1833, door een aantal landbouwers ingeleverd (2). Aan de planters van Pasoeroean, die ten gevolge van het onjuist taxeren der rietvelden, in 1833, de fabrikanten het riet van 29,000 op de 91,000 pikols suiker om niet hadden geleverd (3), was ook eene verhooging van *f* 40 voor het riet eerste soort toegekend; doch in de naburige residentie Bezoeki werden nog de oorspronkelijke plantloonen, *f* 160, *f* 120 en *f* 80 per groote bouw van 1400 vierkante roeden, betaald. Op aandrang van BAUD, stemden de suikerfabrikanten er in toe, om ten minste den pas voor Pasoeroean aangenomen prijs, van *f* 200 per groote bouw eerste soort riet, uit te keeren (4).

(1) *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 627.
(2) Ibidem, bl. 674.
(3) Ibidem, bl. 665.
(4) Ibidem, bl. 670.

Het bleef overigens het streven van zijn bestuur, om de betaling van het plantloon per stoel, bij enkele fabriken in Soerabaja in gebruik, en volgens taxatie, gelijk was aangenomen voor den geheelen oosthoek, te vervangen door een plantloon berekend naar de opbrengst in pikols suiker. Naar mate de afloop der met de fabrikanten gesloten overeenkomsten de gelegenheid tot nieuwe bedingen aanbood, werd hun de verpligting opgelegd hoogere plantloonen uit te keeren. De bezwarende hout-leveringen trachtte BAUD te verligten, door aansporingen om zoo min mogelijk brandhout te verbruiken en de fabriken te voorzien van trekfoernuizen, die werkelijk minder brandhout vorderden (1). Eindelijk, wat de riet-transporten betrof, hakte hij den knoop door. Aan de residenten gaf hij een algemeenen last, om de suikerfabrikanten, onder bedreiging van de gunst der regering te verbeuren, te bewegen voortaan het transport van het riet voor hunne rekening te nemen, tegen genot van de toegestane 50 centen per pikol. De fabrikanten, met enkele uitzonderingen, traden tot deze wijziging toe en werden door voorschotten geholpen in den aankoop van karren en buffels (2).

De regent van Bezoeki, een der schranderste inlandsche hoofden van Java van dien tijd, met wien BAUD breedvoerig over de suiker-kultuur sprak, was niet zonder invloed gebleven op de methode, die de landvoogd volgde, om die kultuur practisch als een nieuwe *adat* der bevolking op te dringen. De regent betoogde, dat eene betaling

(1) Bij het eerste model-kontract, vastgesteld in 1836, werd, behalve het gebruik van ekfoernuizen, voorgeschreven het opstellen van loodsen om den *ampas* (uitgeperst riet) te oogen voor brandstof. De gedwongen hout-leveringen door de bevolking werden daarbij vens afgeschaft. De fabrikanten mogten vrijelijk hout kappen in daartoe aan te wijzen schen, doch met eigen middelen.

(2) Resolutie van 14 april 1834 en 27 Januarij 1835. Bij v. D., II bl. 700 en 701.

van den planter meer evenredig aan hetgeen hij bij zijnen eigendommelijken landbouw verdiende, en het aanschaffen van eigen transportmiddelen door de fabrikanten, haar ten minste dragelijk zou maken. Steeds zou echter de landman de vrije beschikking over zijn grond verkiezen boven de gedwongen kultures; maar, met de opgenoemde wijzigingen, zou alles zich wel van lieverlede plooijen. »Het »ijzer," aldus eindigde de regent, »wordt niet zonder »moeite bewerkt; men moet het gloeijen en smeden, vóór »dat het de gedaante van een kris of van een patjol »aanneemt (1).

Door gloeijen en smeden, redde BAUD inderdaad de met spoedigen ondergang bedreigde kultuur. In 1836, had hij haar opgevoerd tot eene productie van 449,820 pikols, verkregen van een aanplant van 23,000 bouws, of gemiddeld ongeveer 20 pikols per bouw. De ruim 118,000 bij de suikerkultuur ingedeelde planters hadden te zamen genoten eene betaling van *f* 1,358,582 waarmede de door hen te kwijten landrente, ad *f* 1,563,245, nog niet goed gemaakt kon worden (2).

---

(1) *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 671. De regent stelde de zaak, buitendien zeer prozaisch voor. »Van een groote bouw van 1400 vierkante roeden met rijst beplant," zeide hij, »wordt thans gemaakt netto *f* 140.—, af voor landrenten *f* 40, blijft *f* 100, als de ver»diensten van drie of vier menschen voor zes maanden arbeid; waarbij dan nog gevoegd moet »worden het voordeel van een tweeden oogst, hetwelk geschat wordt op *f* 25 tot *f* 30, en »mitsdien het totaal der verdiensten van drie of vier menschen in negen maanden, brengt »op *f* 125 tot *f* 130 bij een voordeeligen oogst. — Voor een bouw suikerriet, eerste soort, is »tot dusver betaald *f* 160, af voor landrenten *f* 35 (*f* 5 gulden per bouw lagere aanslag ter »begunstiging van de suikerkultuur), blijft *f* 125, als de verdiensten van acht menschen in »negen maanden, met geheele derving van het voordeel van een tweeden oogst. — Wanneer »de padi mislukt, wordt de landrente geremitteerd, en de landman kan dadelijk iets anders »planten, dat na twee of drie maanden vruchten oplevert. Mislukt het suikerriet, dan genie»de planter ook wel remissie van landrente, maar hij kan niet over den grond beschikken »om een ander product daarop te planten." Zie *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 671.

(2) Kultuur-verslag over 1836. Van de verkregen 449,820 pikols suiker werden as het goevernement geleverd 411,317 pikols, tegen *f* 4,688,815 of gemiddeld *f* 11.40. Zie hi nog eenige bijzondere cijfers volgens dat verslag:

In de drie volgende jaren, begon de suiker-kultuur althans bij de ondernemers in aanzien te komen. Moest het bestuur, onder VAN DEN BOSCH, de suiker-kontracten opdringen, thans waren het, omgekeerd, de partikulieren, die het goevernement met aanvragen om kontracten bestormden. De bestaande kontracten gingen reeds tegen hooge prijzen in andere handen over. In 1837 achtte de regering het noodig, eene rangregeling van personen vast te stellen, met welke zij suiker-kontracten bij voorkeur zou aangaan (1). Zij beproefde

		Aanplant		Productie		Plantloon	
	Kontracten	in bouws.	Landrente.	totaal	per bouw.	totaal	per bouw.
Cheribon.....	4	1,670	ƒ 81,482	28,087 pik.	16.82 pik.	ƒ 87,317	ƒ 52.28
Tagal	2	1,065	" 61,343	10,487 "	11.37 "	" 53,723	" 50.34
Pakalongan ...	3	335	" 19,824	3,410 "	10.— "	" 15,724	" 46.94
Samarang	2	412	" 57,558	3,669 "	8.90 "	" 43,725	" 43.72
Japara	70	3,400	" 141,926	27,625 "	8.12 "	" 108,691	" 31.97
Soerabaja	23	4,177	" 656,202	104,446 "	22.85 "	" 296,545	" 71.61
Pasoeroean ...	17	6,802	" 359,775	179,319 "	26.36 "	" 435,455	" 64.19
Bezoeki.....	7	3,043	" 111,427	64,871 "	21.25 "	" 225,296	" 74.29
Kediri	1	717	" 21,223	11,320 "	15.86 "	" 39,620	" 55.26
Madioen.....	—	1,488	" 52,485	16,586 "	11.14 "	" 52,486	" 35.27
Te zamen...	129	23,108	ƒ 1,563,245	449,820 pik.	19.46 pik.	ƒ 1,358,582	ƒ 56.80

(1) Besluit van 21 februarij 1837, no. 10. Het besluit spreekt van "alle voordeel belovende kontracten voor ondernemingen van landbouw of nijverheid." De rangschikking was volgens een soort van geboorteregt, aldus bepaald:

a. ambtenaren in Nederland of in Nederlandsch Indië geboren; *b.* personen geene ambtenaren zijnde, doch in Nederland of Nederlandsch Indië geboren; *c.* personen geene Nederlanders van geboorte, doch die zich in 's lands dienst bevinden; *d.* personen, noch Nederlanders noch ambtenaren zijnde, maar die als vaste ingezetenen van Nederlandsch Indië zijn toegestaan; *e.* Chinezen, enz.

De rangregeling werd weder ingetrokken bij besluit van 16 maart 1840 no. 1. Tevens werd toen het eerste model suiker-kontract, vastgesteld bij besluit van 11 november 1836, no. 2, door een nieuw model vervangen en het beginsel aangenomen om de suiker-kontracten bij openbare uitbesteding aan de gegadigden toe te wijzen. Bij het vorige model was nog aangenomen het verleenen van voorschotten voor de oprigting der fabriek en toebehooren zoowel als voor het plantloon en de dagelijksche uitgaven der fabriek. Het nieuwe model opende de mededinging op den grondslag van het oprigten der fabriek door de eigen middelen van den fabrikant. Men was tot dien grondslag gekomen door het aanbod van een partikulier, die voor het eerst in 1839 voorstelde eene suiker-onderneming in kontract met het goevernement te beginnen zonder geldelijke hulp voor de oprigting der fabriek. Het stelsel van openbare uitbesteding hield geen stand. Het opperbestuur gaf in Nederland nog later bij gunst suikerkontracten uit, en in Indië volgde men natuurlijk dit voorbeeld.

verder met goed gevolg eene uitbesteding te Pakalongan, waar de fabrikanten aannamen de suiker te leveren tegen *f* 8 koper per pikol, in plaats van de vroegere prijs van *f* 10 en *f* 12. Deze uitslag besliste over het lot der vijf fabriken te Madioen, waar de bevolking tegen vrijstelling van landrente, onder de leiding van goevernements-beambten, het riet teelde en tevens de suiker bereidde. Niet alleen was, tot 1838, gebleken, dat de planters niets dan schade bij deze regeling leden, maar ook aan het goevernement gaven de fabriken bestendig verlies, zoodat het eindelijk besloot, ze, bij openbare mededinging aan partikulieren af te staan (1). De fabriken op kleine schaal met trekmolens maakten van lieverlede plaats voor groote fabriken met waterraderen (2), de kontracten met kleine aanplantingen werden gesmolten in een minder getal kontracten met uitgestrekter aanplantingen (3). De inrigting der fabriken verbeterde merkbaar. De fabrikant ETTY, te Probolingo, was in 1836 begonnen te werken met stoomketels, die hij met een voorschot van

(1) Besluiten van 21 october 1838 en 7 maart 1839. Kultuurverslagen. In 1838, hetwelk van al de vorige jaren de voordeeligste uitkomsten bij deze fabriken gaf, werden gemiddeld per bouw slechts 12 pikols en 45 katis suiker verkregen. In 1839, het eerste jaar van beheer der partikuliere ondernemers, maakten zij 16 pikols en 45 katis per bouw. Op twee fabriken waren bovendien de machineriën gebroken gedurende den maaltijd. Zonder dezen tegenspoed, zou men ongetwijfeld 20 pikols per bouw gehad hebben. — Zóó verdwenen voor en na de werkwijzen bijzonder door VAN DEN BOSCH aangewezen. Ook had men in Samarang, Tagal en Pakalongan de, volgens zijne instructiën, ingevoerde betaling voor den aanplant tegen vrijstelling van landrente, gestaakt en de bij het model-kontract van 1836 aangewezen betaling van 4 gulden per pikol ingevoerd. Het gevolg was, dat men terstond in Pakalongan 15 pikols, in plaats van 7 pikols suiker per bouw, en in Samarang, in plaats van 8 pikols 65 katis, 18 pikols per bouw maakte.

(2) Geheel verdwenen de trekmolens echter niet. Bij besluit van 6 februarij 1840, werden o. a. nog 6 kontracten toegewezen voor even zoo vele fabriken met trekmolens in Soerabaja. Kultuurverslag.

(3) In 1836, telde men reeds 14 suiker-kontracten minder dan in 1835, ofschoon d aanplant met 1696 bouws was vermeerderd. 13 kontracten die in Japara op ultimo 183' vervielen, werden door 2 op den voet van elders, vervangen. Van de 25 kontracten die te Soe rabaja bestonden, vervielen met 1 januarij 1836, 24, die door 22 werden vervangen. T Bezoeki, in stede van 8 in 1835, werkten slechts 7 gedurende 1836. Kultuurverslag over 183(

het gouvernement had ontboden (1). Zijn voorbeeld had tot gevolg, dat in de nieuwere kontracten de bereiding met verbeterde toestellen bestendig werd bedongen.

Ongelukkig leidde de betrekkelijke vooruitgang der suiker-industrie tot verkeerde gevolgtrekkingen. Het goevernement waande, dat zoo vroeger de kultuur en de bereiding in sommige streken was mislukt, de mislukking alleen aan verkeerde regelingen en inrigtingen moest toegeschreven worden, doch dat, nu men achter het geheim was, overal waar planters voorhanden waren, onbeschroomd de kultuur weder kon worden ondernomen. Het breidde de aanplantingen van lieverlede uit. Het beproefde, doch vruchteloos, de suiker-kultuur in Banjoemaas. Het voerde haar op nieuw in in Rembang en in Bantam, waar de bevolking zich meer dan te voren moest inspannen voor het oprigten van grootere fabriken, voor het bewerken van uitgestrekter aanplantingen op onvruchtbare gronden, voor het graven van waterleidingen waarmede men trachtte de velden te verbeteren. De vroegere teleurstellingen zouden zich hier in nog heviger mate herhalen (2).

---

(1) Van Deventer, II, bl. 702. In 1836 leverde Etty eene partij van 800 pikols uitmuntende suiker, vervaardigd met zijn werktuig voor de verkooking van suiker door middel van luchtledigheid en stoom en kristallisering zonder kleijing. Kultuurverslag over 1836. De hoedanigheid der door de fabrikanten afgeleverde suiker liet overigens veel te wenschen overig. Ofschoon de eischen der regering zeer laag waren, moesten er jaarlijks aanzienlijke hoeveelheden suiker worden afgekeurd, als ongeschikt voor de verzending naar Europa. v. D., II, bl. 701. De regering moest ook waken tegen verschalking door de fabrikanten, die, in stede van de suiker volgens kontract aan haar te leveren, het product aan partikuliere kooplieden verkochten. Zie v. D., II, bl. 694. Overigens trachtte zij hoe langer zoo meer het aandeel van het goevernement te verhoogen. In 1838 hadden de fabrikanten vrije beschikking over 53,210 pikols van de 593,378 pikols; in 1839, over 36,372 pikols van de 341,640 pikols. Kultuurverslagen.

(2) In Banjoemaas werd niet meer dan *f* 2.52 aan ieder huisgezin te goed gedaan voor al den arbeid aan de mislukte proefneming besteed. De fabriek Pipitan in Bantam werkte reeds in 1839, doch zeer gebrekkig; zij maakte iets meer dan 5 pikols per bouw. Men schreef deze uitkomst toe aan gebrek aan water en men droeg de bevolking den bijkomenden last op van het graven eener waterleiding, waardoor de zaak nog niet teregt kwam.

Voor de kontractanten mogt de suiker-kultuur zich in een begeerlijker daglicht voordoen, zij was verre van bevredigende uitkomsten te geven aan het goevernement en aan de planters. De regering leed er jaarlijks schromelijke verliezen bij. Ongeacht hetgeen op de verleende voorschotten ongeind bleef, kwam de suiker haar op Java in de groote pakhuizen te staan op *f* 10.84 de pikol (1). Voor vracht en andere kosten aan de Handelmaatschappij en aan hare factorij te Batavia betaalde zij bovendien, zonder de kommissie *f* 7.22, en met het kommissieloon, *f* 8.86 per pikol, te zamen *f* 19.70. Ofschoon de suiker naar Nederland gefactureerd werd tegen *f* 14 de pikol, deed zij, jaren lang op de Nederlandsche markt, niet meer dan *f* 10.50 de pikol (2). Het goevernement verloor dus niet minder dan *f* 9.20 op elke pikol. Alleen op den oogst van 1839, of op 605,268 pikols, bedroeg het verlies meer dan *f* 5,500,000.

In weerwil van de verbeteringen door BAUD, op aanwijzing van den regent van Bezoeki, ingevoerd, kon de planter in de rietteelt geen equivalent vinden voor zijne vrije kultures. Eerst in 1839 bekwamen de 130,000 bij de suiker-kultuur ingedeelde landbouwers eene betaling, die hen in staat stelde daarmede ruim hunne landrente te kwijten (3). Natuurlijk waren er velen, wier

---

Desniettemin werd besloten nog drie suiker-ondernemingen met 500 bouws aanplant in Bantam te vestigen. Besluit van 3 junij 1840. In Rembang verkreeg men 7 pikols per bouw. Kultuurverslagen over 1839 en 1840.

(1) In 1838 kostte de suiker op Java gemiddeld aan het goevernement *f* 11.13 de pikol; in 1837 *f* 11.34; in 1836 *f* 11.40 de pikol. Kultuurverslagen.

(2) TIJDEMAN, *de Nederlandsche Handelmaatschappij*, bl. 274.

(3) Het kultuurverslag over 1839 geeft de volgende statistiek: 75 suikerfabrieken 130,035 bij de suikerkultuur ingedeelde huisgezinnen; *f* 1,690,391 verschuldigde landrent 27,647 bouws aanplant; 640,396 pikols suiker-productie, gemiddeld *f* 23.39 per bouw; plaatloon *f* 2,067,182.96, gemiddeld per bouw *f* 75.50, per gezin *f* 15.89. Geleverde suiker aan het goevernement 605,268 pikols; gezamentlijke kosten *f* 6,560,871 of gemiddeld *f* 10.84 per pikol; aanplant voor 1840, 30,720 bouws of ruim 21,811 bunders.

loon beneden den aanslag bleef; maar zelfs diegenen, die het ruimste deelden in de plantloonen, genoten slechts eene karige vergoeding voor den afstand hunner sawas en voor den veelvuldigen arbeid dien zij moesten verrigten (1). Even als het werken tegen minstens vrijstelling

(1) Het zij den schrijver vergund, hier eene beschrijving in te lasschen van den arbeid bij de suikerkultuur, door hem gegeven in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1860, II, bl. 187:

„In den regel zijn de velden, bestemd voor den aanplant van suikerriet, voor de rijstkultuur ingerigt. Daarbij dient in het oog gehouden te worden, dat de rijst alleen met overvloed van water slagen kan, terwijl de suikerkultuur bijna aanhoudende droogte noodig heeft. De sawas, bestemd voor de rijstkultuur, zijn ongelijk verdeeld door talrijke *galangans* (irrigatiedijkjes), die het water op de velden aanhouden, en die voor de suikertuinen omvergehaald moeten worden. De Javaan begint met zijn *patjol* die vrij harde dijkjes los te maken; daarna worden de velden achtervolgens driemaal beploegd, telkens met eenige dagen tusschenruimte, om de evaporatie van het water te bevorderen. Deze drievoudige beploeging is echter nog onvoldoende om den grond in een behoorlijken staat van bereiding te brengen; vele aardklompen blijven nog aanwezig, die een voor een verbrijzeld moeten worden.

„Is de aarde voldoende bewerkt, dan begint de aanplant. In met lijntjes getrokken rijen, wordt de bibiet gepoot, de grond aan de stekken opgehoogd en tusschen de rijen uitgehaald, met het doel om het jonge gewas vrij te houden van het water. Dan worden de velden met gooten van 1½ tot 2 voet diep, op eenen afstand van 40 tot 50 voet, doorsneden, om het afloopen van het regenwater te bevorderen, dat zich in breede slooten, die ook om de velden aangelegd moeten worden, ontlast, ten einde van daar verder afgevoerd te worden tusschen bestaande of nieuw te maken waterwerken.

„Natuurlijk groeijen de gepoote stekken niet allen op; de verdroogde bibiet moet dan vervangen worden, een arbeid door de inlanders *soelam* genaamd en die ook weêr veel tijd en zorg vereischt.

„De werkzaamheden, voor het bereiden van de velden en den aanplant van het riet, beginnen doorgaans in mei en zijn zelden binnen de drie maanden afgeloopen. De landbouwer gaat nu voort met de suikerrietvelden van onkruid gezuiverd te houden. Naarmate het riet opschiet, hoogt hij een en andermaal de beddingen op, om de plant tegen beschadiging van het regenwater te beveiligen.

„Terwijl hem thans het te velde staande gewas wat laat verademen, moet hij zorgen, dat de, met den aanvang der werkzaamheden begonnen, kommunikatiewegen door en om de velden in voldoenden staat gebragt worden. Hij moet tevens zorgen, om het suikerriet, dat een uitmuntend lokaas voor wilde zwijnen is, tegen deze lastige dieren te beveiligen. Daarvoor worden, om de geheele uitgestrektheid van den aanplant, stevige *paggers* (heiningen) in den grond gewerkt; de landbouwer levert voor die heiningen duizenden palen van gekloofd jatihout en bamboe, die niet in alle dessas aanwezig zijn en daarom somtijds van andere dessas moeten aangekocht worden. Bij dag en vooral des nachts moeten onophoudelijk bewakers op de velden aanwezig zijn. Voor deze bewakers worden *goeboeks* (wachthuisjes), op staken van 10 tot 12 voet hoogte, opgerigt, om van daar de velden te kunnen overzien en de wachthoudende inlanders tegen een bezoek van wilde dieren te vrijwaren.

„Een jaar na den aanplant begint het riet te rijpen. Gedurende het drie à viermaan-

der landrente, was algemeen het vooropgezette beginsel verlaten, om iedere dessa een vijfde van de haar toebehoorende velden met suikerriet te doen beplanten. Reeds in 1834, konstateerde BAUD, dat in sommige afdeelingen der residentie Pasoeroean, de suiker-kultuur een derde innam van de bebouwde gronden (1). Naarmate de suikerondernemingen daar en elders op grootere schaal werden aangelegd, verkregen de uitgestrektheid en afstanden der riettuinen eenen ruimeren omvang, zoodat dikwerf het riet tot 16 mijlen ver naar den molen moest vervoerd worden. Deze ongelegenheid trachtte men te verhelpen door eene organisatie, die voor den planter nog noodlottiger werd. Alle rijstvelden in de nabijheid van het suiker-etablissement werden ingenomen en voor den bij het kontract bepaalden aanplant in aaneengeschakelde tuinen herschapen (2). Nu behoefde, dacht men, het gesneden riet niet meer op zóó verre afstan-

---

delijksch tijdvak der vermaling worden de sawas achtervolgens aan de bevolking voor de rijstkultuur terug gegeven. Als gevolg van de suikerkultuur, is de landbouwer nu verpligt de tegenovergestelde werkzaamheden te verrigten, die hij voor die kultuur had volbragt. Hij begint met de *galangans* te herstellen, maar deze zijn nog veel moeijelijker aan te leggen dan te vernietigen. De losse grond daartoe gebezigd laat het water doordringen, zoodat bij den eersten besten storm de dijkjes doorbreken. Wanneer alsdan de regens vroegtijdig ophouden, hetgeen dikwerf voorvalt, is de rijstoogst op die velden geheel verloren. Niets is dan ook pijnlijker voor den Javaan dan de vernietiging der *galangans* van zijne rijstvelden, omdat er meer dan drie jaren noodig zijn om aan die dijkjes de noodige soliditeit te kunnen geven.

»Het herstellen der *galangans* moet bovendien gepaard gaan met het dempen der slooten, hetgeen uit den aard der zaak het omwerken van groote massas aarde vereischt, voor dat de landbouwer de velden gelijkmatig beploegen kan. Daarbij komt nog, dat de werkzaamheden voor het weder in rijstkultuur brengen der velden gebezigd voor den aanplant van suikerriet, bijzonder drukken op de dessas waartoe de gebezigde sawas behooren. Terwijl de werkzaamheden ten behoeve van de suikerteelt gezamenlijk geschieden, door alle de bij die kultuur ingedeelde landbouwers, drukt de last van het herbereiden der sawas voor de rijstkultuur uitsluitend op de schouders der dessa-bewoners, wier sawas voor de suikerteelt gebezigd worden. Dikwerf ontbreekt hun dan zelfs de tijd, om hunne sawas nog voor dat jaar goed kunnen bereiden en worden zij daardoor genoodzaakt, om van het beplanten af te zien, althans zich te bepalen tot de *padi gendjah*, eene soort die belangrijk minder rijst afwerpt

(1) *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 668.

(2) De aaneengeschakelde aanplantingen dagteekenen van het bestuur van VAN DEN BOSCH. Zie MERKUS, *Blik*, bl. 95.

den naar de fabriek te worden vervoerd. Inderdaad, vermeerderden bij deze regeling de togten der planters. De 2000 tot 3000, bij eene fabriek met 500 bouws aanplant, ingedeelde planters, heinde en ver in het district verspreid, moesten dagelijks, bij beurten, dikwerf tot 8 en 10 mijlen van hunne woningen naar de aangewezen riettuinen trekken en, na den volbragten zwaren arbeid, weder over dezelfde afstanden huiswaarts keeren. De dessa-bewoners, wier sawas geheel voor de rietkultuur waren ingenomen, wees men elders, in de meer verwijderde dorpen, velden aan, waar zij hun voedsel konden teelen, zoodat zij, behalve tot den arbeid, ook nog dagelijks tot mijlen verre togten werden gedwongen (1).

Door deze organisatie, die schier algemeen op Java in zwang kwam, maakte de suiker-kultuur, meer dan eenige andere, noodlottige inbreuken op de voorvaderlijke volksgebruiken. In stede van gezeten landbouwers, die althans hun aandeel in den gemeenschappelijken dorpsakker naar willekeur beploegden en beplantten, werden de suikerplanters gepreste arbeiders van den landsheer. In stede van zelfstandige gemeenteleden, die alles zoodanig regelden, dat ieder lid bij zijne have en goed, bij zijne vrouw en kinderen, zijn noesten vlijt kon ten toon spreiden, werden zij steeds zwervende ploegen van een algemeenen ondernemer, die hun heden hunne

(1) In de schikkingen, die daaromtrent door de inlandsche hoofden worden gemaakt, heeft het Europeesch bestuur nooit durven treden, uit vrees van de hand te leggen op schreeuwende misbruiken en verkeerdheden, die uit den aard der zaak daaruit moeten voortvloeijen. De van hunne sawas ten behoeve van den rietaanplant onteigende dessa-bewoners werden, door de hoofden van de verder afgelegen dessas, die hun rijstvelden ter bearbeiding eten aanwijzen, op de meest arbitraire wijze behandeld; daaruit ontstaan niet zelden twist tweedragt, diefstal en moord; terwijl, zelfs bij de meest regtvaardige verdeeling, nog het waar blijft bestaan, dat de landbouwer van in de nabijheid der fabriek gelegen dessas dal tot 5 palen ver moet trekken, om de voor zijn levensonderhoud benoodigde velden te kunnen bewerken. *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1860, II, bl. 84.

akkers ontnam en hen morgen opjoeg naar de velden van verwijderde dessas. In stede van hunne practische en ordelijke begrippen van grondbezit toe te passen, moesten zij zich onderwerpen aan voor hen wanordelijke verdeelingen, die hen in gevreesde geschillen verwikkelden (1). In stede van gerust te leven in de schaduw van de autonomische en vrije dessa, moesten zij hunne dagen slijten op den openbaren weg, op vreemde akkers, met arbeid, waarvan de vrucht hun nimmer toebehoorde. Het was dus natuurlijk, dat de Javanen ingenomen bleven tegen eene kultuur die, zoo als het juist werd uitgedrukt, voor hen gelijk stond met periodieke overstroomingen, wier verwoestingen zij telkens hadden te herstellen (2).

De opofferingen voor de suiker- en indigo-kultures gedaan, de wisselvalligheden waaraan zij gestadig bloot stonden, deden BAUD twijfelen aan de mogelijkheid, dat zij voor het goevernement winstgevend zouden worden. Hij beschouwde hare voortzetting alleen noodzakelijk, om de noodige verscheidenheid van producten

---

(1) Op de suiker-kultuur vooral is toepasselijk hetgeen in de aangehaalde bijlage, *Grondbezit op Java*, voorkomt over den nadeeligen invloed, welken het kultuurstelsel heeft uitgeoefend op het grondbezit der Javanen. Indramajoe, wordt daar o. a. gezegd, bleef steeds vrij van goevernements-kultures. Van daar dat in die afdeeling het stelsel van *sawa jasa* (grondbezit) is blijven bestaan. Waren de goevernements-kultures niet ingevoerd, dan zouden in de geheele residentie Cheribon, op kleine uitzonderingen na, de sawas in handen van vaste bezitters geweest zijn. Bij Pakalongan is aangeteekend: „Hoe meer het gemeentebezit uitbreiding verkrijgt, des te gemakkelijker is het voor de dessahoofden en gemeentebesturen over de sawa-velden naar willekeur te beschikken, terwijl de kultuur-regelingen door het gemeentebezit worden bevorderd." Bij Bagelen: „De dessasgewijze opgelegde verpligtingen, ten aanzien van goevernements-kultures en aaneengeschakelde aanplantingen, hebben inbreuk gemaakt zoowel op het *joso-* als op het tijdelijk individueel grondbezit." Bij Soe baja: „Was het in vroegere jaren geene gemakkelijke zaak in den stand der landbouwers worden opgenomen, thans kan men door een éénjarig verblijf in de dessa en goed gedr aanspraak daarop maken. De landbouwers zijn tot deze concessie overgegaan, ten eir daardoor de werkzaamheden aan de suiker-kultuur verbonden met meer anderen te dragen."

(2) VAN DER WIJCK, Indisch Genootschap. Algemeene vergadering van 12 novemb 1867, bl. 119.

voor remises te bekomen. Het was op de koffiekultuur dat zijne hoop berustte. Zij zou met er tijd belangrijke winsten afwerpen (1). Aan die kultuur werd dan ook onophoudelijk uitbreiding gegeven. De door VAN DEN BOSCH nagelaten instructiën hielden den stelligen last in, om, jaarlijks op Java 40 millioen koffieboomen te doen aanplanten (2). Men had zich aan dien last gehouden bij den aanplant van 1833 op 1834 (3). Aan pogingen om op dien weg voort te gaan ontbrak het niet. De resident van Bezoeki aarzelde de bevolking van zijn gewest meer dan ruim 900,000 boomen te doen aanplanten. De regering gelastte hem den aanplant op 3,500,000 boomen te brengen. De landlieden der afdeeling Bondowosso bragten het grootste gedeelte van dien aanplant tot stand. De resident stelde toen voor althans die planters van nieuwe aanplantingen in 1834-1835 vrij te stellen, vermits zij gedurende dit saisoen bezig genoeg zouden zijn met het inboeten en schoonhouden der bestaande tuinen. Het voorstel werd afgewezen en op de residentie Bezoeki een nieuwe aanplant van ruim 2 millioen boomen omgeslagen (4). Den resident van Bantam werd aanbevolen, zich niet te houden aan den voorgeschreven aanplant van 2,500,000 boomen; maar de grootst mogelijke hoeveelheid paggerboomen te doen planten. Gelijke aanbeveling ontving de resident van Tagal met de opmerking, dat in zijne residentie, in vergelijking met anderen, nog weinig voor de kultuur van de pagger- en boschkoffie was gedaan (5).

Toch bleek het feitelijk onmogelijk, de instructiën

(1) Zie zijne missive van 10 september 1834, bij v. D., II, bl. 774.
(2) VAN DEVENTER, II, bl. 717.
(3) Verg. bl. 146 van dit deel.
(4) Zie VAN DEVENTER, II, bl. 716.
(5) Ibidem, bl. 717.

Men schat dat, om een koffie-aanplant op dezelfde hoogte te houden, ieder jaar een tiende gedeelte van dien aanplant moet worden verwisseld. Met de gestadige uitbreiding, die het goevernement aan de kultuur gaf, bereikten de jaarlijksche aanplantingen bijna ongeloofelijke cijfers. Hoezeer daarvoor de uiterste inspanning werd gevorderd, plantte men toch nog meer boomen dan noodig was, zoodat in de Preanger regentschappen en in Bantam duizende boomen, die te digt op elkander waren geplant, weder moesten uitgeroeid worden (1). In 1839 wanhoopte de directie der kultures letterlijk, om tot de kennis te geraken van het juiste getal der bij de koffie-kultuur werkzame planters. De arbeid, die werd vereischt voor de aanplantingen, het oogsten, het aanleggen van telkens meerdere groote en kleine pakhuizen, de daarmede gepaard gaande togten, de transporten, waren zoo buitensporig opgevoerd, dat er geen oog was te houden op het getal menschen, die voor de kultuur werden uitgeroepen. Daarbij kwam de drift om spoedig eene telken jare hoogere productie magtig te worden. Dikwerf had men niet eens genoegzame transport-middelen voorhanden, om de massas koffie naar de stranden af te voeren, ofschoon men zich niet ontzag alle landbouwers, die buffels hadden, voor de vervoeren te rekwireren. Het besef, dat de voordeelen der koffie-kultuur alleen in staat waren om het kultuurstelsel op de been te houden, verdubbelde de meer dan gewone energie, waarmede de gedwongen arbeid werd ge-

---

volgende jaren, het cijfer van 100,000 pikols niet ver te boven ging, was die in 1842 weder ruim 230,000 pikols. Of de vermeerderde productie echter in verhouding stond tot de enorme uitbreidingen der aanplanting? is eene vraag, die wij niet gaarne toestemmend zouden beantwoorden. VAN DEVENTER, II, bl. 732.

(1) Besluiten van 6 mei en 11 october 1838.

eischt (1). In de Preanger regentschappen, waar de geringste prijs voor de koffie werd betaald, ook na de kleine verhooging in 1837 van *f* 5.25 tot op *f* 6.75 koper voor de berg-pikol van 225 pond (2), was de woede natuurlijk het hevigst, al moest overal de druk der kultuur zich in eene hevige mate doen gevoelen en den planter met weemoed vervullen.

In weerwil van de uitbreiding der kultuur van de drie voorname uitvoer-artikelen, ondergingen sommige ondergeschikte kultures eene niet onbeduidende vermeerdering. Te midden van steeds kostbare proefnemingen, was de theeheester van lieverlede in dertien residentiën verspreid (3). De plant teelde bijna overal weelderig voort, doch zij vermenigvuldigde het meest in Krawang, de Preanger regentschappen en Bagelen. Op het laatst van december 1839, berekende men dat over geheel Java 8 millioen, waarvan ongeveer 4 millioen plukbare, heesters, aanwezig waren. De pluk werd bewerkt in 34 thee-fabriken; doch, door eene soort van fataliteit met betrekking tot deze kultuur beheerscht, nam de regering steeds maatregelen die noodlottig voor 's lands geldelijke belangen uitvielen. In stede van de fabriken, bij de aanplantingen gelegen, genoegzaam te volmaken om er het

(1) De gezamenlijke kosten van den oogst van 1839 bedroegen *f* 11,079,714.88, waaronder de kultuurpercenten, aan de Europesche en inlandsche ambtenaren voor *f* 776,159.93. Gemiddeld kwam de koffie aan het goevernement te staan op *f* 11.98; daarbij *f* 10.35 aan de Handelmaatschappij, maakt *f* 22.33. Op de Nederlandsche markt werd wel is waar niet de factuurprijs van *f* 33, doch althans *f* 26 gemaakt, gevende eene winst van *f* 3.67, of over 924,804 pikols ongeveer *f* 3,400,000. De koffie werd door de inlanders geleverd met 2 p Ct overwigt. De overwigten bedroegen, in 1839, 18,806 pikols, die het goevernement dus om niet verkreeg.

(2) Gelijkstaande met *f* 3.75 koper per gewone pikol van 125 pond.

(3) Bantam, Preanger regentschappen, Krawang, Cheribon, Tagal, Pakalongan, Samarang, Japara, Soerabaja, Bezoeki, Kadoe, Bagelen en Banjoemaas. Een getal van 3751 huisgezinnen en 1594 boedjangs was voor de theekultuur afgezonderd. De planters genoten over het algemeen eene geringe verdienste, doch de theekultuur eischte geen zwaren en langdurigen arbeid gelijk andere kultures.

product voor de afscheping te bereiden, liet zij de theebladen daar eene eerste ruwe bereiding ondergaan; verder werd het product vervoerd naar Meester Cornelis bij Batavia, waar in een kostbaar etablissement, voltooid in 1838, de thee werd overgewerkt, gesorteerd en afgepakt. De oogsten van 1836, 1837 en 1838, die er de laatste bewerking hadden ondergaan, bedroegen 172,800 Amsterdamsche ponden. In 1839, maakte men uit den pluk van 2,344 bouws in zeven residentiën te Meester Cornelis 125,147 ponden thee. In 1840 zou geplukt worden in al de dertien residentiën, waar de theeheester was ingevoerd (1).

In 1835 had men de nopal-kultuur tot 52,186 nopalplanten uitgebreid en aan de opvoeding der kochenille groote zorg besteed. Een vrij gunstig berigt uit Nederland ontvangen over de Java-kochenille, besliste over de doorzetting van kultuur en teelt. In 1839, werd de nopal in zeven residentiën geplant (2). Men verkreeg van 394,147 nopal-planten, op 87 bouws, 2,427 ponden kochenille, die het goevernement kostten *f* 20,920.07 of *f* 8.62 gemiddeld het pond. De kultuur was bestemd deze cijfers aanzienlijk te overschrijden.

De kaneel-kultuur, in 1833 nog bepaald tot de *pépinière* in Krawang, werd in 1839, in tien residentiën door meér dan 7000 huisgezinnen beoefend (3). Op ruim

(1) De gezamenlijke kosten van de thee-kultuur in 1839 beliepen *f* 150,223.23½ of gemiddeld *f* 1.17 het Amst. pond. Netto bragt de thee te Amsterdam op 81 centen het pond. Van 1835, toen de Java-thee in eenigszins merkbare hoeveelheid op de Nederlandsche markt verscheen, tot en met 1840, was het verlies op 316,693 ponden *f* 296,685.

(2) Bantam, Buitenzorg, Krawang, Cheribon, Samarang, Japara, Bezoeki. Er waren 9 kochenille-inrigtingen. Kultuur en teelt eischten niet meer dan 416 huisgezinnen en 169 boedjangs.

(3) Bantam, Krawang, Cheribon, Rembang, Bezoeki, Patjitan, Bagelen, Banjoemaas, Kediri en Madioen. De regering was besloten om de kaneel-kultuur nog belangrijk uit te breiden. Op het laatst van 1839 en in het begin van 1840 werden de residenten van Bagelen en Bantam gelast, om de aanplantingen te vermeerderen in hunne residentiën respectivelijk met 500,000 en 250,000 boomen.

1000 bouws bevonden zich 600,000 schilbare boomen, 1,770,000 jonge boomen in tuinen en 1,400,000 op bedden. Van de schilbare boomen, werden 54,000 ponden kaneel verkregen. Men rekende op een oogst van ongeveer 70,000 ponden voor 1840. De kaneelplanters verdienden *f* 38,370.45. Hunne landrente bedroeg *f* 43,991. Voor sommige planters was de kultuur niet onvoordeelig, onder anderen in Cheribon, waar *f* 24.06 per gezin werd verdiend. De Bantammers, in alles het karigst bedeeld, genoten slechts 70 centen per gezin. Overigens was de kaneelkultuur het minst drukkend en de nette behandeling van den kaneelboom een vereischte, dat met het karakter van den Javaschen landman geheel strookte. Zij zou ongetwijfeld eene volkskultuur zijn geworden, indien het den inlander mogelijk ware geweest aan zijne eigen neigingen te gehoorzamen (1).

Gedurende zeven jaren, doorworstelde men allerlei wisselvallige proefnemingen met de tabakskultuur, zonder tot eene aannemelijke uitkomst te geraken. De eerste proeven geschiedden geheel voor goevernements-rekening. Het liet nu eens planten tegen vrijstelling van landrente, dan weder de natte tabaksbladen leveren tegen *f* 4 koper per pikol. Op die wijze kwam het pond op 24 centen te staan, terwijl slechts 20 centen op de Nederlandsche markt werden verkregen. De eerste tabak werd daar ongunstig beoordeeld, doch de kwaliteit was intrinsiek niet slecht; zij werd het door gemis aan deugdelijke behandeling. Onder anderen weigerden de goevernementsbeambten de kleine bladen aan te nemen, waarvan de

(1) De behandeling in de 44 kaneelinrigtingen geschiedde over het algemeen vrij goed, doch, nadat reeds belangrijke aanplantingen waren bewerkstelligd, bleek het, dat er vele slechte boomen onder schuilden, die uitgekapt en door goede soorten vervangen moesten worden. Natuurlijk droegen de kaneelplanters de schade van deze vergissing. In 1839 waren zij nog druk in de weer met dit zuiveringsproces.

fijnste tabak werd verkregen en die de planters gaarne voor inlandsch verbruik verwerkten. Men beproefde allerlei soorten, dan eens ligte, dan weder zware; men beproefde door overjaring en andere kunstmiddelen de kwaliteit te verbeteren, doch de uitgaven overtroffen steeds de prijzen.

Men ontdekte, dat de kosten van droogen en behandelen hooger aan het goevernement dan aan partikulieren kwamen te staan, en men besloot de kultuur in acht residentiën te staken en met partikulieren, in Rembang, Kadoe, Pasoeroean en Banjoemaas, kontracten aan te gaan in den trant der suikerkontracten. De regeringsbeambten, die nu den gekontracteerden aanplant moesten doen bewerkstelligen, dwongen de planters, om veel meer zorg te besteden aan de zaadbeddingen en aan het overplanten, zoodat zij dadelijk een afkeer kregen van de kultuur, die zij vroeger uit eigen beweging dreven. De gedwongen meerdere zorg gaf geene betere uitkomsten. In weerwil van de Amerikaansche en Manilla zaden die men deed uitstrooijen, in weerwil van de afpakking in dubbele matten en in kisten, leverden de kontractanten slechte kwaliteiten en verschalkten zij het goevernement niet alleen met korte tabak, maar met losse bladen en veegsel. Het bestuur werd voorzigtig en liet de tabak keuren, doch zelfs de best gekeurde tabak bleef nadeelige prijzen op de Nederlandsche markt maken, hetgeen het goevernement tot het besluit voerde, om den oogst van 1839 ter beschikking aan de fakrikanten te laten, op het gevaar af de hun verleende voorschotten kwijt te raken.

Op het laatst van dat jaar moest men van de acht ondernemingen reeds die te Banjoemaas weder intrekken, omdat de 1200 tabakplanters er eenen onovervinnelijken weerzin tegen hadden en men alle hoop moest

opgeven er ooit eenigen gunstigen uitslag van te verkrijgen. In het geheel hadden de 8,151 tabaksplanters van ruim 1000 bouws aanplant 7372 pikols tabak verkregen (1). Men verkeerde nog altijd in weifeling en onzekerheid; doch de zucht, om de tabakskultuur tot eene niet onbeduidende vertakking van het stelsel te maken, was noch in Indië noch in Nederland uitgedoofd. VAN DEN BOSCH zond niet alleen zaden en raadgevingen uit, maar zelfs een ambtenaar, aan wien hij had opgedragen de behandeling van den tabak in Havanna te bestuderen en de directie der kultures met zijne ondervinding te verrijken.

De kostbare en steeds doorgezette proeven met de zijdeteelt vielen nog ongelukkiger uit. De weêrstand, tegen de plannen van het goevernement, kwam niet van de bevolking, die gewillig de weelderige moerbeziën plantte, maar van het kleine insect, dat de zijde moest spinnen. In het warme Javasche klimaat, teelden de zijdewormen met eene duizelende snelheid voort; het eene geslacht volgde het andere op en, te midden van deze verbazende vermenigvuldiging, gunden de kokons zich geen tijd om zijde te spinnen. Zijde-wormen van alle streken der aarde, waar zij te bekomen waren, uit Italië, uit Frankrijk, uit Britsch-Indië, uit China, uit Japan, werden hardnekkig beproefd, doch onveranderlijk met denzelfden ongunstigen uitslag. Zelfs wormen, die te Palembang zijde sponnen voor de inlanders, weigerden hunne diensten aan het goevernement op Java.

(1) In Banjoemaas werden slechts 5 pikols, in Rembang 10 pikols per bouw gemaakt. In de Kadoe verdienden de planters het meest bij de kultuur *f* 23.46 per gezin, in Rembang het minst *f* 9.62 per gezin. In de laatste residentie waren niet minder dan acht huisgezinnen per bouw ingedeeld, bij eene kultuur die vroeger slechts een en twee man vorderde. Het kultuurstelsel had de strekking den landbouw-arbeid zoowel intensief als extensief aanzienlijk uit te breiden.

Een deskundige, DIARD, beklouterde den top van den berg Gedeh met eene partij insecten en liet ze daar eene koude luchtkuur ondergaan. De diertjes verhaalden er zich vrij wel, doch, naar beneden gedragen, verbasterden zij op nieuw. Een ander, uit Nederland gezonden, deskundige, MÖHRINGER, gebruikte eene kunstmatige methode van verkoeling, doch met geen beter gevolg. Eindelijk wanhoopte men aan de toekomst der goevernements zijde-teelt. Het Indische bestuur deed de kultuur der moerbeziën en de wormenteelt in 1838 staken in Bantam, Tagal, Pakalongan, Samarang, Japara, Soerabaja, Bezoeki, Kadoe en Banjoewangi, en beperkte haar tot de proefnemingen van MÖHRINGER in de Preanger regentschappen. Naauwelijks was tot die maatregelen besloten, of een nieuw deskundige, ROLLIN COUQUERQUE, die, op last van den minister VAN DEN BOSCH, de zijde-teelt in Frankrijk had onderzocht, landde te Batavia met vier Fransche werklieden. De proeven werden nu weder opgevat in Cheribon en Rembang, behalve in de Preanger regentschappen. Eene magnanerie *à la Darcet-Beauvais* moest opgerigt worden. Het goevernement nam statig nieuwe grondslagen aan voor zijne zijdeteelt (1). Maar er kwam geen einde aan de onvruchtbare offers. In 1839 waren 83 bouws met moerbezien beplant; in 5 fabriken, krielden een millioen zijdewormen. Men maakte 38 en een half pond zijde of een pond van 32,000 kokons. Een huisgezin verdiende gemiddeld 2 gulden en 5 centen koper in 't jaar. Aan het goevernement kwam het pond zijde op 800 gulden staan (2)!

In Rembang en Banjoemaas, waar de peper-kultuur

(1) Besluit van 14 junij 1839, no. 19.

(2) Kultuurverslagen.

werd beproefd, had men haar weder moeten opgeven. Zij bleef van lieverlede bepaald tot Patjitan en Kediri, waar de bevolking, overladen met andere werkzaamheden, moeite had eenige honderd duizend peperranken te onderhouden voor eene productie van 5000 pikols.

De proeven met uitheemsche katoenzaden, Fernambuco, Georgie, Seaisland, Bourbon, Bengalen, meestal in de tuinen der Europesche ambtenaren genomen, door in heeredienst opgeroepen inlanders, mislukten door den hardnekkigen oorlog, dien een inheemsch insect aan de vrucht verklaarde. De plant groeide overigens zeer weelderig. In 1839 gaf het goevernement last van alle verdere proefnemingen met de katoen af te zien (1).

Tien jaren na de invoering van het kultuurstelsel, was Java inderdaad in eene ontzaggelijke goevernements werkplaats herschapen. Van eene bevolking, toen begroot op 6 millioen zielen, waren ongeveer 800,000 mannen vast ingedeeld bij de groote en kleine kultures, behalve de legio arbeiders, die door de inlandsche hoofden naar de indigo- en suiker-velden en naar de koffie-tuinen werden gedreven (2). Allen, die handenarbeid konden verrigten, moesten hem rusteloos verrigten. Na het vermoeijende kultuurwerk, was het overal in den regel *Pakerdjaan rame rame*, de massale heeredienst, die het volk bezig hield aan wegen, bruggen, waterwerken, pasangrahans en poststations, gezwegen van de altijd gereedstaande *djangols*, menschen en paarden, voor de doortrekkende ambtenaren, en van de steeds drukkender transporten van producten, zout, koperen duiten,

(1) Besluit van 16 mei 1839, no. 14.

(2) Kultuurverslag.

enz. (1). Hier moesten duizende mannen zich aftobben aan militaire vestingwerken, bestemd om het kultuurstelsel tegen mogelijke aanranding te beschermen. Elders werden duizende planters met hunne buffels gerekwireerd, om balken te kappen en te slepen voor die werken (2). In residentiën, waar het timmerhout schaars was, bij voorbeeld in Banjoemaas, Bagelen en Bantam, dwong men de kultuurpligtige landbouwers, om djati-aanplantingen aan te leggen, die, wegens de ongeschiktheid van het terrein, niet eens tot wasdom konden geraken (3). Het vernuft van werkverschaffing was onuitputtelijk.

De landman, overladen met werk, dikwerf geheel onvruchtbaar, altijd karig beloond werk, begon zijne vroeger zoo geliefkoosde rijst-kultuur te verzaken. Door kultuur en heerediensten als het ware gebroken, haakte hij naar eenige rust, in de weinige dagen, die hem werden gelaten voor de teelt zijner levensmiddelen. In weerwil van de gedurige aansporingen van het bestuur, om de rijstvelden in het geschikte jaargetij te beploegen en te beplanten en om door nieuwe ontginningen de sawas uit te breiden, bestond er weinig lust om toebedeelde akkers met zorg te bewerken of om nieuwe sawas aan te leggen, met het vooruitzigt ze weder dadelijk met indigo of suikerriet te moeten beplanten (4).

(1) Het aanhoudend vervoer van koperen duiten verzwaarde niet onbeduidend den last der landstransporten. — Verbeeldt u, dat die millioenen koperen duiten, die op Java in omloop waren, verzonden moesten worden van het eene einde des eilands naar het andere; verbeeldt u, dat dagelijks duizenden, ja tienduizenden Javanen bezig waren, om die massas koper over de bergen te voeren! De berekening is in der tijd gemaakt, dat wanneer ieder duit slechts eens per jaar cirkuleert, er dan, voor de cirkulatie van de geheele massa duiten, een millioen menschen zou noodig wezen... De transportkosten (voor partikulieren), voor die koperen munt gevorderd, blijven zeer groot. Ik behoef u alleen eene berekening mede te deelen, volgens welke, van een afstand als van Soerabaja naar Samarang, het transport van 600 koperen guldens telkens *f* 45 zou kosten. VAN HOËVELL, *Parlementaire redevoeringen*, I, bl. 79 en 87.

(2) Zie o. a. v. D., II, bl. 763 en *Ind. Stbl.* 1836, no. 15.

(3) Kultuurverslagen.

(4) In 1839 waren ongeveer 80,000 bouws sawas voor de goevernements-kultures ingenomen. Kultuurverslag.

Van daar belangrijke deficitten in de rijstoogsten. Berekend tegen 3 kattis rijst daags voor de behoefte van ieder huisgezin, bestaande uit 4 personen, gaf de rijstoogst van 1839 een te kort van niet minder dan 8 millioen pikols padi (1). Daarentegen was de landrente van lieverlede opgevoerd tot ongeveer 9 millioen gulden (2). De zout-consumptie verminderde met de vermindering van het rijstverbruik (3). De inlanders moesten zich een groot gedeelte van het jaar met djagong en aardvruchten tevreden stellen.

De man, die plotselings uit de vrije zamenleving wordt opgeligt en in de gevangenis geworpen, schikt zich niet terstond in zijne afzondering. De veerkracht, die hij nog bezit, moet zich uitputten. In weerwil zijner onmagt, daagt hij met gebalde vuisten zijne vijanden uit en ongeduldig schudt hij de ketenen die hem knellen. Na eenigen tijd verdooft zijne prikkelbaarheid; hij demoraliseert en, getemd, onderwerpt hij zich als een lam aan zijne bewakers. Zoo ook de Javanen. Bij de invoering der kultures bruischte althans hier en daar nog het ontwaakte vrijheidsgevoel. Op vele plaatsen protesteerden de planters; elders dreven zij den spot met de onpractische nieuwigheden welke men hun opdrong. De onverbiddelijkheid, waarmede het kultuurstelsel werd toegepast, verbrak elken weêrstand, verdreef iederen spotlust. Hoe hard de taak was, hoe nadeelig zij bleek te zijn, hoe zeer zij de voorvaderlijke gebruiken en wetten schond, de bevolking waagde het niet meer in verzet te komen, noch vruchtelooze klagten aan te heffen. Eene onverschillige gedweeheid maakte

(1) Kultuurverslag over 1839.
(2) Statistiek, bij het ministerie van koloniën opgemaakt.
(3) *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1860, II, bl. 18.

zich van haar meester. Zij bepaalde zich te gehoorzamen, zonder zich verder om hare toekomst te bekreunen.

De sprakelooze berusting der bevolking voerde de Europesche gezaghebbers tot bedriegelijke illusiën. Zij werden onbekwaam om tot de werkelijkheid door te dringen. De inlandsche hoofden alleen konden hen inlichten; maar, door de kultuurpercenten gebreideld, overtuigd, dat elk ongunstig verslag met wrevel werd ontvangen, misschien hun ontslag kon te weeg brengen, onthielden deze zich zorgvuldig van mededeelingen die de ware toedragt van zaken moesten aanduiden (1). De Europeanen hadden de theoriën van VAN DEN BOSCH van buiten geleerd. In plaats van op te merken, vergenoegden zij zich met magtspreuken. Omdat het kultuurstelsel voordeelig voor velen hunner was, geloofden zij aan de fictie, dat het ook weldadig voor de planters moest zijn, en, wanneer zij bedenkelijke verschijnselen gewaar werden, die hen tot nadenken moesten voeren en de oorzaken doen opsporen, vergenoegden zij zich met oppervlakkige gemeenplaatsen die hun den blinddoek nog digter over de oogen snoerden (2). Wanneer de be-

(1) In 1834 klaagden nog alle Cheribonsche regenten bij den landvoogd over de ongenoegzame bezoldiging der districtshoofden; eene klasse van ambtenaren, die verpligt waren om twee of drie paarden te onderhouden, om de regenten bij hunne reizen te herbergen en om eene betamelijke staatsie te voeren, en die, voor dit alles, niets meer uit 's lands kas ontvingen dan *f* 25 's maands, zoodat het bekend en stilzwijgend geoorloofd was, dat *allen* zich overgaven aan ongeoorloofde handelingen om het ongenoegzame hunner inkomsten aan te vullen. Deze klagten, die zich niet tot Cheribon bepaalden, schreef BAUD, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 632, »zijn thans een voorwerp van onderzoek; zij zijn dit reeds vele jaren geweest, maar schijnen te moeten worden gerangschikt onder die grieven, welker opheffing men om financiële redenen gestadig heeft uitgesteld." De financiële redenen bleven na 1834 in eene heviger mate bestaan, zoodat vijf jaren later niet eens meer klagten over grieven der bevolking werden aangenomen.

(2) BAUD getuigt, zie v. D., II, bl. 611, dat in 1834 »bij vele ambtenaren, en daaronder zelfs van den eersten rang, nog het gevoelen bestond, dat het systeem van kultures »eene algemeene ontevredenheid onder den inlander had doen geboren worden." De ongunstige dunk der ambtenaren werd voornamelijk weggenomen door BAUD, die toonde dat het

volking, om maar van de onderdrukking der groote indigo-fabriken verlost te worden, eenigszins in de weer was voor kleine fabriken, werd gerapporteerd dat zij toonde met de indigo-kultuur ingenomen te zijn. Omdat de houtkappers uit Rembang den zwaren arbeid in de djatibosschen liever onder genot van magere rantsoenen rijst en zout, dan om niet verrigtten, onderstelde men dat zij zeer tevreden waren; en men waande dat de 700,000 tot 800,000 gulden koper, die de koffieplanters van Kadoe voor hunnen koffie-oogst werden toegelegd, veel van het leed vergoedden van het aanzienlijk getal koelies, die uit deze residentie aan de vestingwerken van Ambarawa moesten gaan arbeiden (1). Had men teleurstellingen ondervonden om natuurlijke oorzaken, dan werd het toegeschreven aan gemis aan ijver der ambtenaren. Werd de ijver overdreven, en leidde te groote inspanning tot wederwaardigheden, gelijk in Pakalongan, dan heette het weder dat men van de beginselen van het stelsel was afgeweken, ofschoon blijkbaar de terugkeer tot die beginselen geene betere uitkomst gaf (2). Omdat de bevolking te Tagal niet in verzet kwam, in weerwil harer gegronde grieven tegen het kultuurstelsel, vermoédde men dat die grieven geenszins ondragelijk waren (3). Goed geregeld, beweerde men, waren de kultures van suiker en indigo, aan de bevolking niet ongevalliger, dan andere verpligtingen, aan welke de ingezetenen van alle landen zich in het alge-

hem ernst was met de doorzetting van het stelsel. Er bestond bij de voornaamste tegenstanders eene vaste overtuiging, dat het, na het vertrek van VAN DEN BOSCH, zou worden verlaten. Toen dit niet gebeurde, ontvielen hun velen die zich liever bij het goevernement aansloten, meer en meer in zijne inzigten poogden te dringen, en zijne phraseologie aannamen ten einde niet als onbruikbaar, misschien als erger, ter zijde gesteld te worden.

(1) BAUD, *Inspectie-reis*, bl. 679 en 653.

(2) Zie v. D., II, bl. 611.

(3) BAUD, *Inspectie-reis*, v. D. II, bl. 638. Verg. 669.

meen belang moeten onderwerpen (1). Zag men in Samarang de werklieden, die dagelijks in massas werden geprest voor de militaire werken, zonder tegenkanting opkomen en den arbeid der kultures, hoe slecht ingerigt en onvoordeelig in zijne uitkomsten, geregeld verrigten, men schreef dit toe aan: »de gewilligheid »en de onderwerping aan de Javanen zoo bijzonder »eigen (2)." Zelfs het sterk opvallende feit, met eene zekere verwondering gekonstateerd, — dat te Soerabaja inlandsche ambachtslieden, tegen een geringer loon dan zij bij partikulieren konden verdienen, bijna aanhoudend in de goevernements-fabriken werden te werk gesteld, — wist men onmiddelijk te verklaren door: »de »hebbelijkheid van onderwerping en gehoorzaamheid, »zoo bijzonder eigen aan de Javanen, die op Java vele »zaken mogelijk maakt, welke elders met groote moeije»lijkheden zouden te kampen hebben (3)." De besturende ambtenaren waren gewend, de schromelijkste afwijkingen van de *adat* goed te maken, met de bewering dat alles geschiedde overeenkomstig de *adat*, even als VAN DEN BOSCH, bij de invoering zijner plannen, beweerde dat de omwenteling, die hij beoogde, in overeenstemming met de aloude volksinzettingen plaats zou grijpen. Het kwam bij reizende ambtenaren, die uren ver langs indigo- en rietuinen togen, waar voorheen aaneengeschakelde rijstvelden zich vertoonden, niet meer op, te vragen naar de, misschien akelige, tooneelen van armoede en ellende in de verre van den grooten postweg gelegen dorpen en gehuchten. De gewassen voor de Europesche markt bestemd gaven hun slechts lofspraken in over de zegeningen, welke de Europesche beschaving over dit uit-

(1) BAUD, *Inspectie-reis*, v. D., II, bl. 643.
(2) Ibidem, bl. 688.
(3) Ibidem, bl. 677.

verkoren eiland nederstortte (1). De directie der kultures kende alleen het axioma: »buiten de goevernements-kultures geen heil voor den Javaan." Zij verbeeldde zich den landman met gedwongen kultures nog te bevoordeelen, wanneer zij, gelijk in Rembang en Bantam, den planter tot geheel onvruchtbaren arbeid doemde. Zij ijverde steeds, om, hier en daar, waar eenig district werd gevonden waarvan de bewoners nog niet kultuurpligtig waren, den gedwongen aanplant van het een of ander product op te leggen. En in weerwil van het verbazende deficit in de rijst-kultuur, noemde zij de verkregen uitkomsten dier kultuur in het jaar 1839 over het algemeen vrij gunstig.

Doch, aan welke begoochelingen men ook gehoorzaamde, hoe ligtzinnig men dacht over de inlandsche bevolking en den druk waaronder zij zuchtte, de uitputting der overheerschten kon onmogelijk zonder invloed blijven op de overheerschers. De wet der solidariteit, die alle nationale groepen beheerscht, werkt tot in landen, waar de afbakenings-lijn tusschen rassen, standen en klassen hare scherpste trekken vertoont. Het konsigneren naar Nederland van bestendig grootere hoeveelheden koffie, suiker, indigo, van al de tin en de specerijen voor remises; de onophoudelijk instroomende koperen munt; de onmagt der Handelmaatschappij, die,

---

(1) Zie o. a. *de Reis over Java, in* 1838, *van den goeverneur-generaal van Nederlandsch Indië*, in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 1859, I, bl. 443—492. Een der reizigers, uit het gevolg van den goeverneur-generaal, is aanhoudend verrukt over de schoone natuurtooneelen, welke Java aanbiedt. Eene verklaarbare bewondering overmeestert hem schier in elke afdeeling. In Ledok, echter, waar de ingezetenen niet weinig den druk van het kultuurstelsel en van allerlei heerediensten voelden, ontwaart hij honderd duizende theeheesters en duizende koffieboomen, die het vorige jaar werden geplant. Dit doet hem uitroepen: »Men »bespeurt op nieuw met genoegen, hoezeer de regering, waaronder het (land) thans gesteld »is, de nijverheid en al het goede hetwelk daaruit voortvloeit meer schijnt te bevorderen, »dan het onderdrukkend stelsel der Javasche hoven gewoon was te doen."

ten einde van hare eigene en geleende kapitalen, niet meer kon voortgaan de Indische kassen van specie te voorzien; de buitensporige schrielheid, waarmede alle uitgaven voor Indië werden uitgemeten; dit alles verwekte eindelijk in 1838 een dreigende krisis, die het Indisch bestuur in de grootste verlegenheid bragt en bij de Europesche zamenleving een wrok deed ontkiemen, die tot den huidigen dag nog niet is uitgedoofd.

Aan uitgaven voor de kultures alleen had het bestuur niet minder dan 21 millioen te doen. Aan producten had het te leveren: voor remises 25 millioen, en bovendien bijna 10 millioen wegens specie, duitenplaatjes, geleverde goederen en andere vorderingen van de factorij en voor ingevoerde lijnwaden (1). Deze sommen konden niet meer gedekt worden door de oogsten van Java, de specerijen der Molukken en het Banka-tin, zelfs tegen de te hooge factuurswaarde die men aan de meeste producten toekende. De factorij kwam met vorderingen voor den dag, over wier bedrag men het niet eens kon worden. De kassen ledigden zich en men wist geen raad, op welke wijze ze behoorlijk aan te vullen. Zoo ver dreef de nood, dat de regering zich gedrongen zag, onder toezegging van eventuele teruggave, van de

(1) Zie VAN DEVENTER, III, bl. 32. De lijnwaden-handel is een bewijs, hoezeer de Handelmaatschappij van hare vroegere traditie door het konsignatie-stelsel was afgebragt. Van af 1835, sloot het departement van koloniën met haar overeenkomsten, om de uitzendingen van katoenen en wollen stoffen, in Nederland vervaardigd, op te voeren tot een factuur-bedrag aanvankelijk van 3, vervolgens van 5 millioen. Niet alleen de risico dezer uitzendingen, maar ook de directie bleef aan het departement. De minister deed zelf of door zijne agenten de bestellingen, voor twee derden, aan de fabrikanten. Veertien maanden na de aflevering, betaalde de maatschappij de factuurswaarde aan koloniën, dat haar 12 pCt. verlies garandeerde en overigens aannam met verhoogde konsignatie van producten hare uitschotten te vergoeden. Voorstander van dit middel van anticipatie op de Javasche oogsten, deklameerde VAN DEN BOSCH, volgens v. D., III, bl. 39, tegen de lijnwaden-kontracten toen zij bleken verlies in plaats van de door hem verwachte winst te geven en bijdroegen om de krisis op Java te verergeren. In het geheel werd op die kontracten een verlies geleden van ongeveer 1 millioen, zonder de inkomende regten, en van bijna 4 millioen, met die regten.

Javasche Bank te ligten een millioen gulden aan koperen duiten van de *f* 2,716,673 der bij haar gedeponeerde onderpanden voor uitgegeven koper en bankpapier (1). Door deze en dergelijke maatregelen werd de Bank, op hare beurt, in de krisis gewikkeld en genoodzaakt de wisseling harer billetten te weigeren, hetgeen tot gevolg had de verdwijning van het laatste zilver uit den omloop en eene verhoogde spanning in alle transactiën (2).

Getrouw aan zijn ongeloof voor alle bezwaren waartoe zijn stelsel aanleiding gaf, wilde VAN DEN BOSCH aanvankelijk niets weten van de ongelegenheden, waarin het Indisch bestuur beweerde te verkeeren. Zij kwamen hem voor, aldus rapporteerde hij den Koning, van geen bijzonder gewigt te zijn (3). Maar voor zich zelf was hij niet gerust. Hij voelde dat zijn stelsel hokte. Hij beproefde zijn oud, doch thans ijdel, middel van dreigen. Hij overlaadde den goeverneur-generaal met onverdiende teregtwijzingen en afkeuringen, die DE EERENS des te dieper moesten grieven, omdat hij aan alle eischen van den minister met eene voorbeeldelooze onderworpenheid had getracht te voldoen. Maanden lang werd hij aan zijn lot overgelaten, verpligt zich te redden gelijk hij kon, en, om de maat vol te meten, zond hem de minister VAN DEN BOSCH, in plaats van de hoogst noodige hulp, beleedigende missives, waartegen eindelijk de zachtzinnige doch loyale landvoogd zich verpligt voelde op te komen (4). Toen eerst kon hij van zich verkrijgen

(1) STEYN PARVÉ, *Geschiedenis*, bl. 139—140.

(2) Ibidem.

(3) VAN DEVENTER, III, bl. 34.

(4) De goeverneur-generaal DE EERENS schreef, den 8 september: „In het algemeen „zijn, sedert eenigen tijd, de officiële brieven van Uwe Excellentie weinig bemoedigend; de „meeste bevatten zeer scherpe gispingen omtrent de handelingen van mijn bestuur, welke mijne „eigenliefde, en ik durf zeggen mijn geweten, mij zeggen niet verdiend te hebben; eenige „derzelve zal ik mij verpligt rekenen te wederleggen, wijl het schijnt, dat men sommige

het Indisch bestuur eenigszins te gemoet te komen, en liet hij de Handelmaatschappij *f* 2,500,000 aan zilver en gouden specie uitzenden.

De uitzending van deze betrekkelijk geringe som was echter geene kleine zaak. De Handelmaatschappij liet er zich noode toe overreden, en alleen tegen onderpand van Banka-tin en producten uit den oogst van twee achtereenvolgende jaren, en onder de voorwaarde dat de koffie tegen *f* 20 en de suiker tegen *f* 12 de pikol zou worden afgestaan. In Nederland niet minder dan in Indië was de toestand onhoudbaar geworden. Het konsignatie-stelsel, met de anticipatiën van VAN DEN BOSCH op hoeveelheden producten die de werkelijkheid overtroffen en tegen fictive prijzen welke niet werden verkregen, had van lieverlede het karakter bekomen van een kolossalen *bubble*, die niet meer met schoonschijnende voorstellingen was op te houden. De Handelmaatschappij had niet minder dan 40 millioen te eischen van het departement van koloniën. Zij was niet meer te bewegen tot langer uitstel. Doof voor verdere kunstmiddelen, eischte zij eene verevening van alle schulden bij haar gemaakt wegens konsignatie van producten, voorschotten in Indië en in Nederland, uitzending van specie en duitenplaatjes, van lijnwaden en benoodigdheden. Of hij wilde of niet, VAN DEN BOSCH moest likwideeren.

Op een oogenblik, dat de natie huiverde in merg en nieren van de eindelooze leeningen, bleef hem niets anders overig dan eene leening van 56 millioen, tot

[illegible] dat men daaraan een [illegible] sommige adviezen me[illegible] onlangs plaa[illegible] het ministerie va[illegible]

afdoening der schuld aan de maatschappij en tot bestrijding der uitgaven in Indië, aan de Staten-Generaal voor te stellen. Zijn ontwerp ontmoette reeds terstond in de afdeelingen der tweede kamer een algemeenen en hevigen tegenstand. Na een uitvoerig openbaar debat, waarin VAN DEN BOSCH eene theâtrale houding aannam en de gemaakte bedenkingen met zijne gewone grootspraak poogde op te lossen, werd het ontwerp, in de zitting van 20 december 1839, met 39 tegen 12 stemmen verworpen (1).

Met het ontwerp, viel de ontwerper. WILLEM I verzachtte op zijne menschkundige wijze de ondervonden nederlaag en gaf aan VAN DEN BOSCH hetgeen hij wist dat hem het meest streelde. De Koning bedankte hem officiëel voor zijne getrouwe en ijverige diensten; hij benoemde hem tot minister van staat en, overtuigd dat de ontslagen minister van koloniën nooit genoeg had aan onderscheidingen, hoe ijdel ook, veranderde hij den, hem sedert 1835 verleenden, titel van baron in dien van graaf (2). Maar de man, zoo zeldzaam door de fortuin begunstigd, getroostte zich niet in de stille afzondering van het privaat leven, dat zij voor zijne laatste levensdagen had weggelegd. Het kon hem geen genot wezen, met anderen de eer te deelen de belangen der burgerij in de tweede kamer te vertegenwoordigen, waartoe, zonderling genoeg, het kiescollegie van 's Gravenhage hem de gelegenheid verschafte. Nu hij zelf de koloniale zaken niet meer mogt besturen, voorspelde hij het einde der dingen, en kon hij zich niet weerhouden, de gezaghebbenden met zijne recriminatiën

(1) Zie voor de gevoerde debatten DE WAAL, *Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal*, II, bl. 182—304.

(2) Verg. VAN DEVENTER, III, bl. 18 en 44, en DE WAAL, II, bl. 304.

te vervolgen, tot dat zijne laatste ziekte hem naar het graf sleepte (1).

Voor WILLEM I, echter, was de toestand van Nederland evenzeer onhoudbaar geworden. De staat van gewapenden vrede, het stelsel van volharding moest in den aanvang van 1839 worden verlaten. Het lang volgehouden doel en de middelen, die daartoe werden gebezigd, waren der natie gelijkelijk odieus. Niet alleen werd het doel niet bereikt, niet alleen moest de Koning tot eene nadeeliger schikking met de mogendheden en met België toetreden (2), maar zijn stijfhoofdig verzet tegen de onvermijdelijkheid en de vruchtelooze offers, die het eischte, had bij het Nederlandsche volk eenen opmerkelijken ommekeer te weeg gebragt (3).

Het vroegere absolute vertrouwen op WILLEM I was verdwenen en had plaats gemaakt voor eene onbedwingbare zucht tot zelfregering. Tot in den boezem der gedweeë tweede kamer heerschte een algemeene aandrang om het financiewezen, verwikkeld met Amortisatie-Sijndikaat, koloniale kas en Handelmaatschappij, tot klaarheid te brengen en om, door eene afdoende grondwetsherziening, de herhaling van een wanordelijk beheer onmogelijk te maken. De Koning poogde zich met de natie te verzoenen. De Staten-Generaal vereenigden zich met de door hem in 1840 voorgestelde

---

(1) Op het laatst van januarij 1844. Zie voor zijne houding na 1839, zijn *Iets over de financiële aangelegenheden van het Rijk*, 1840, en de *Wederlegging* van dat iets, door KRUSEMAN.

(2) Tractaat den 19 april 1839 gesloten met Oostenrijk, Frankrijk, Groot-Brittanie, Pruissen en Rusland, tractaat der vier en twintig artikelen met België, acte van toetreding der Duitsche Bondsvergadering, *Stbl.* 1839, no. 26.

(3) De goede hoedanigheden van WILLEM I, zijne vastberadenheid en zijn volhardende geest, werden door overdrijving gebreken. Wanneer hij goede adviezen afwees, plagt hij te zeggen: „Ik ben een Fries," om met eene eigenschap van dien landaard zijn hardnekkig volhouden te verschoonen.

herziening. Doch het wantrouwen week niet door dien maatregel. Hij werd algemeen als onvoldoende uitgekreten. Eene luidruchtige, voortdurende oppositie had zich gevormd. De eene minister viel na den anderen. WILLEM I, die voorheen, zoo niet zijne raadslieden, althans zijne medearbeiders, uit de bloem der mannen van talent en bekwaamheid koos, die later in karakterloozen ijver en eerzucht steun vond voor zijn noodlottig stelsel van volharding, kon niemand meer eene portefeuille aanbieden, zonder voorwaarden te ontmoeten, welke zijn geheel verleden veroordeelden. Meer nog door zorgen en verdriet dan door zijne hooge jaren neêrgedrukt, besloot hij de regering neder te leggen. Den 7 october 1840, op het Loo, omringd door de vorstelijke familie, de ministers en den raad van state, deed hij, waardig en eenvoudig, afstand van de kroon, met de verklaring dat »eene vaste, krachtige, mannelijke »hand, bevrijd van den druk van geklommen jaren en »niet weifelende door vroegere herinneringen, voortaan »werd vereischt tot het bestuur van het koningrijk »en tot bevordering van zijn geluk en welzijn (1)."

Van de tot vergoding geklommen liefde van eene geheele natie, behield WILLEM I alleen de affectie eener vrouw uit de zuidelijke gewesten, de gravin D'OULTREMONT. Hij erkende haar door eene echtvereeniging. Deze natuurlijke daad gaf de laatste stoot aan zijne impopulariteit. Altijd overdreven in zijne antipathiën zoowel als in zijne sympathiën, misgunde het volk den afgetreden vorst het eenige genot dat hem na zijne woelige loopbaan overbleef. Een ware storm, gevoed door alle stan-

(1) Zie de proclamatie van den 7 october 1840, betreffende den door Z. M. den Koning gedanen afstand van de kroon, en de overdragt daarvan op Z. K. H. den prins van Oranje. *Stbl.* no. 63.

den der Nederlandsche zamenleving, brak los op de tijding, dat de eenmaal zoo gevierde Koning, de nu rustende graaf van Nassau, een huwelijk had gesloten met eene Belgische en roomsch-katholieke dame. De luidruchtige, dikwerf onbeschaamde kommentaren, welke deze daad tot op de kansels uitlokte, verbitterden de vrijwillige ballingschap, waarin hij zich had begeven. Evenmin te Berlijn, zijn laatste verblijf, als vroeger in zijne gedwongene ballingschap en op den troon, kon hij de rust smaken van den staatsman die zijne taak heeft verrigt. Alleen de dood zou ze hem aanbrengen. Den 12^{den} december 1843 ontsliep de vorst, die, door zijne tijdgenooten, beurtelings buitensporig opgehemeld en verguisd, om zijne hoedanigheden en zijn karakter, boven velen aanspraak heeft op de regtvaardige beoordeeling der nakomelingschap.

EINDE VAN HET TWEEDE DEEL.

ROTTERDAM. — NIJGH'S HANDELS- EN BOEKDRUKKERIJ.

3 2044 102 812 724